

DE HISTORIE DER HERVORMDE KERK

Te

G E N T,

Van haren aanvang tot derzelver einde;

Mitsgaders een kort VERHAAL der GEREFORMEERDE DOORLUCHTIGE
SCHOOL TE GENT.

In het jaar 1578 tot het jaar 1584.

bijgevoegd de Levensbeschrijvingen der naamruchtige

PREDIKANTEN TE GENT,

A L S

NICASIUS VAN DER SCHUERE, PETRUS DATHENUS, HERMANNUS
MODET, THOMAS van TIL, en des Gentsen Ouderling, de Wel Edelen Heere MR.
PIETER DE RIJKE, laatlijk Eerste Edelen van Zeeland.
(deze zijn niet opgenomen in de digitale versie)

D O O R

WILLEM TE WATER,

Predikant te A X E L.

Te UTRECHT,

Bij: GISBERT. TIEME VAN PADDENBURG,

en

ABRAHAM VAN PADDENBURG,

Boekverkopers, 1756.

Toegevoegd:

POLITIEKE ACHTERGRONDEN

Overgenomen uit: De Nationale Synode te Middelburg in 1581
door dr. R. H. Bremmer

Toegevoegd:

Van geletterde mensen en geleerde schoolmeesters in Gent
Ontuchtige monniken op de brandstapel in Brugge en Gent in 1578

Overgenomen uit: DE EERSTE PROTESTANTEN IN DE LAGE LANDEN
Geloof en heldenmoed
Door Johan Decavele

STICHTING DE GIHONBRON

MIDDELBURG

2008

OPDRACHT

AAN ZIJN DOORLUCHTIGE HOOGHEID

DEN VORST EN HEERE

WILLEM

PRINS VAN ORANJE EN NASSAU:

Grave VAN CATZENELLEBOGEN, VIANDEN, DIETS SPIEGELBERG,
BUUREN, LEERDAM EN CUYLENBURG:

MAQUIS VAN TER VERE EN VLISSINGEN:

BARON VAN BREDENVOORD, TURNHOUT, ST. GEERTRUIDENBERG, WILLEM-
STAD, DE KLUNDERT, ST. MAARTENSDIJK, ZEVENBERGEN, DE HOGE EN
LAGE ZWALUWE, STEENBERGEN, NAALDWIJK, DIEST, GRIMBERGEN,
HERSTAL, ST. VITH, ARLAY, NOSEROY, BURGEBACH, DAASBURG, EN
WARNETON,

VRIJHEER OVER MONSTER, TERHEIJDE, POELDIJK, EN HALF-
LOOSDUIJNEN, DE GOEDEREN VAN POLAANEN,

ONAFHANKELIJK HEER VAN HET EIJLAND AMELAND,

ERFBURGGRAAF VAN ANTWERPEN, EN BESANSON,

RIDDER VAN DE KOUSEBAND,

ERFSTADHOUDER, CAPITEIN EN ADMIRAAL GENERAAL VAN DE
VERENIGDE NEDERLANDEN,

ENZ. ENZ. ENZ.

DOORLUCHTIGE VORST

Het wordt mij vergunt om dit werkje met UWEN VORSTELIJKEN EN
BEMINNELIJKEN NAAM op het voorhoofd te verschijnen en aan Uw
DOORLUCHTIGE HOOGHEID te mogen toewijden.

Het behelst historiën die altijd iets aangenaams en nuttigs meebrengen, die door haar
eenvoudigheid gemakkelijk verstaan worden en door haar zielsverlustigende
verscheidenheid zonder veel moeite zich kunnen prenten in het geheugen van een
iegelijk, zelfs van de jeugd, en voornamenlijk van UW HOOGHEID, Wiens verheven
vernuft en vatbaarheid boven Uw jaren, openlijk geroemd wordt, omtrent allerlei
zaken die een JONGE VORST voegen; het welk niet te verwonderen is, aangezien
HAAR KONINKLIJKE HOOGHEID, UWER DOORLUCHTIGHEID VROUW
MOEDER, maar ook NEDERLANDS MOEDER (welke de Algenoegzame GOD
geve lengte van dagen, en met Zijn allerdierbaarste zegeningen van het goede blijve
bekronen) Uw HOOGHEID doet omringen van heren wier grote geest, en
doordringend verstand heel Nederland moet erkennen, en Zelf, met HAAR wijze
mond aan UW HOOGHEID inscherpt nauwkeurige oplettendheid en verstandig

begrip omtrent alles wat merkwaardig is, waardoor UW HOOGHEID reeds in staat wordt om zonderlinge gebeurtenissen met vrucht te kunnen horen, lezen en overdenken. Zodanige ongemene historiën zijn er onder andere begrepen in dit boekdeel hetwelk ik de eer heb om aan Uw Doorluchtige HOOGHEID op te dragen als bevattende Kerkelijke Geschiedenissen van een der allergrootste Gereformeerde Gemeenten, die, omtrent de tijd der stichting van ons dierbaar Gemenebest, in geheel Nederland gevonden werden, welker opkomst, voortgang, sluiting, herleving, en eindelijk derzelver vernietiging te Gent, de Hoofdstad van Vlaanderen duidelijk, en uit wisse bescheiden daarin worden vermeld. Deze historie der lotgevallen van Gods uiterlijke kerk moeten niet geacht te worden vervreemd te zijn van uwe Vorstelijke en Hoge Waardigheid overmits Uwe Hoogheid door de Heere GOD gegeven en geschikt zijt om niet alleen een Vrije Gemenebest van Nederland te bestieren en te verdedigen, maar ook om der Gereformeerde Kerk (immers dit wenssen, bidden, en vertrouwen de Godvruchtigen in den Lande) tot sieraad, heerlijkheid, en bescherming te verstrekken tot welke twee recht Vorstelijke betrachtingen, dezen verhalen UWE Hoogheid zullen kunnen aansporen, door voorbeelden, die, óf te volgen, óf te mijden zijn.

Het exempel van UWEN allerdoorluchtigste Stamvader, VADER WILLEM ('t welk de hoogste eertitel is van de grondlegger onzer vrijheid in staat en kerk, boven alle anderen, welke Keizers, Koningen, en Prinsen immer droegen, dien men aan de GROTEN VORST, in navolging Zijner dankbare en liefdragende tijdgenoten, onze Voorvaderen, kan geven) zal in deze bladeren aan Uwe HOOGHEID deze aanmerkelijke, en lofwaardige grondregels kunnen inboezemen.

Dat een ieder, en meest Vorsten, en Regeerders, hun woord, belofte, heiliglijk moeten nakomen, vooral in 't stuk van Godsdienst, en deszelfs oefening; waar op vader WILLEM, zo wel met voorbeeld, als met vermaning steeds aandrang alom en allerkrachtigst te Gent, daar men deze billijke stokregel schandelijk verwaarloosde en daardoor de ondergang der Hervormde Kerken in geheel Brabant, en Vlaanderen veroorzaakte, benevens die van de vrijheid.

Dat een vorst gematigdheid moet gebruiken in dingen van de godsdienst en kerk betreffende, zonder vleselijke ijver, maar ook zonder weifelende onverschilligheid, op Welke twee laatstgenoemde klippen de Gereformeerde Gemeente te Gent in de grond verzeilt is.

Dat een Prins niet alleen een getrouwe vriend maar ook een gulhartige beloner moet zijn voor zijn vrienden, voor al voor de zodanigen die in tijd van nood zich getrouwelijk omtrent hem gedragen hebben van welke Vorstelijke deugden, VADER WILLEM doorslaande blijken gegeven heeft aan de lofwaardige Heeren Mr. Pieter de Rijke, en de Oud-Abt Thomas van Til, gelijk hun levensbeschrijving uit wijst.

Deze voorbeeldige grondbeginselen van UWEN GROTEN STAMVADER, naar Wiens Naam, zo bemint bij het vrije Nederland, UWE HOOGHEID benoemt is, zijn machtig zo veel, dieper indruk op het gemoed van Uwe HOOGHEID te maken, dan het eigen bloed, en geslacht nader aan hart ligt, boven dat van vreemden, ter volvaardige navolging.

Daar en tegen zal het gedrag van VADER WILLEMS vijanden te Gent UWER HOOGHEID tot een baak kunnen dienen om het Gemenebest en de Kerk nimmer op de barnende banken van het verderf te stoten en verzinken, gelijk zij gedaan hebben, ten dele door uiterlijke schijn-Godsdienstigheid, welke niets anders was dan wezenlijke huichelarij ten dele door de predikanten en gebruiken, of liever door derzelver ergheid en pogingen te misbruiken, tot bereiking van hun bijzondere oogmerken en regeerkundige handelingen als waardoor eerst verwarring ontstond,

vervolgens nadeel voor de kerk en eindelijk de ondergang dier beiden teweeggebracht werd, gelijk uit deze verhalen blijkt dat te Gent is geschied.

Indien Uw doorluchtige Hoogheid dit boek van mij gelieft aan te nemen tot een bewijs van mijn hartgrondige wens, en gedurige bede tot de HEER der HEEREN voor UWEN Vorstelijke Persoon en Waardigheid, zal ik met des te meer ijver in mijn dagelijkse smekingen volharden ten einde het Hem, de Alleen Wijzen GOD behage om Uwe HOOGHEID zo met hemelgaven te verrijken dat Uwe HOOGHEID alle UWE DOORLUCHTIGE VOOR VADEREN, aan welken Land en Kerk zo dierbare verplichting hebben in verdiensten evenare, en, zo 't mogelijk is, overtreffe, inzonderheid Uw Beminlijken Heer VADER, van Wiens uitgebreide kennis, verbazend verstand, en nauwkeurig oordeel, ik een aanhoorder, en bewonderaar geweest ben, doch DIEN om wijze, hoewel aan ons onbekende redenen van ons heeft weggenomen zonder hand Die Vrijmachtige GOD, tot Wie wij veel minder zeggen mogen, dan tot enen Koning Gij Belial, of tot de Prinsen: gij goddelozen. Maar zo Uw HOOGHEID, nu of in latere deze historiën lezende, uit dezelve enige nuttigheid mocht trekken, zal ik vergenoegt GOD danken die mij de nodige lust en krachten heeft verleent om dezelve te verzamelen, bijeen te stellen, en uit te geven.

Nu, de Heere zij Uw Hoogheid, Uw Vrouwe Moeder de Koninklijke Prinses en Uw geheel doorluchtig Huis tot een Schild om alle onheilen van uwe dierbaren af te weren. En tot een Zon om te lichten om met Zijn gaven en volmaakte giften u het leven en lengte van dagen te geven; tot Zijn eer, ter uitwerking van Uwe zaligheid, ten nutte van het land tot bescherming en voortplanting van Zijn Kerk opdat Nederlands Israël zich verblijde tot de laten naneef, tot de welken Uw doorluchtig geslacht en Hoge Waardigheid worde voortgeplant, zolang als Land en Kerk zal bestaan
De HEERE GOD vervulle de oprechte wens van hem die het veroorlooft word zich te mogen noemen met diepe eerbiedigheid

DOORLUCHTIGE VORST
UWER HOOGHEID
Ootmoedige en Volvaardige Dienaar

WILLEM TE WATER

BERICHT

aan den WAARHEID EN KERKLIEVENDE LEZER.

Vlaanderen, buiten twijfel verre het grootste der Zeventien Nederlandse Landschappen, verheerlijkt door menigvuldige, kleine Steden, aanzienlijke vlekken, wijd uitgestrekte heerlijkheden en bijkans ontelbare dorpen, en die allen, tot het jaar 1567 met inwoners waren opgepropt; waarom het niet te verwonderen is dat Vlaanderen meer dan enig ander Nederlands gewest een groot aantal van Hooggeleerde mannen, in allerlei wetenschap uitgeleverd ten allen tijde, en bij de aanvang der Reformatie of Kerkhervorming in Nederland en na derzelver voortgang, een menigte van Schoolleraren, en Predikanten voor de Hogescholen, en Kerken, zo elders als voornamenlijk in het Vrije, en verenigd Nederland. Dit kan aanleiding gegeven hebben, tot het verzoek gedaan in de Nationale Synode der Nederlandse, Duitse, en Waalse Kerken, gehouden te Dordrecht in het jaar 1578 dat alle de Predikanten in Vlaanderen geboren, en andere gewesten, de dienst des Woords waarnemende, mochten worden verplicht om naar Vlaanderen te komen, als zij op enige plaats in dat landschap (daar men toen gebrek aan Predikanten had) wierden beroepen: doch hetwelk niet werd toegestaan, zekerlijk omdat dan vele Hoge en Doorluchtige scholen van Hoogleraren, en vele plaatsen van Predikanten, in Holland Zeeland en elders zouden zijn ontbloot geworden.

Want nauwelijks is er een Gereformeerde Academie, of Doorluchtige School, in vroegere tijden binnen de grenzen van het Verenigd Nederland gesticht, waar in niet een of meer Vlamingen Professoren zijn geweest, welke door hun geleerdheid, onderwijzing, en geschriften derzelver roem hebben vermeerderd. Alleenlijk zoude men kunnen uitzonderen de Hoge School te Utrecht, die eerst is opgericht toen reeds de Vlaamse Kerken en Gereformeerden een geruime tijd, van omtrent vijftig Jaren, door Parma waren uitgeroeid, en verdreven: tenzij men onder de Vlamingen wilde tellen de Hoogleraar **Karolus de Maats**, die wel te Leiden is geboren op de 25^e van Zomermaand 1597 meer uit deftige, en aanzienlijke ouders, die om de standvastige belijdenis van de gezuiverde Godsdienst hun Vaderland, Vlaanderen, hadden verlaten. Maar dat alle de andere Nederlandse Hogescholen, en soortgelijke leerplaatsen haren roem, voor een groot gedeelte, schuldig zijn aan Hoogleraren, uit Vlaanderen herkomstig, doet de volgende lijst overtuigende zien.

In de oudste Academie van het Verenigd Nederland te LEIDEN hebben groten roem ingelegd door hun geleerdheid; en aan dezelve bijgezet

In de Godgeleerdheid:

1. Adrianus Saravia, van Spaanse afkomst, geboren in Vlaanderen:
2. Francisus Gomarus; van Brugge.
3. Jeremias Bastingius, van Yperen, Regent van het Staten Collegie.
4. Johannes Polyander van Kerkhoven, herkomstig van Gent.
5. Daniel Colonius, van Gent, Regent van het Staaten Collegie.
6. Antonius Walaeus, van Gent.

In de Rechtsgeleerdheid.

1. Carolus Rotcasius of Rootcasius, van Aardenburg.
2. Jacobus Maestertius, van Dendermonde.

In de Hebreeuwse taal en Oudheden.

1. Jobannes Drusius, van Oudenaarde.
2. Francis us Raphelengius, van Lanoy bij Rijssel.

In de Griekse en Latijnse talen, Historiën, en Welsprekendheid.

1. Bonaventura Vulcanius, (de Smit) van Brugge.
2. Daniël Heinsius, van Gent.
3. Dominicus Baudius, van Rijsel.

Der Friese Hoge Schole te F R A N E K E R is tot luister geweest.
Jobannes Drusius, boven reeds gemeld.

In de Akademie te GRONINGEN zijn Hoogleraars geweest.

1. Franciscus Gomarus, onder Leiden al genoemd.
2. Nicolaus Mulierius, van Brugge.

In de Hoge School te H A R D E R W I J K

is het Ambt van Hoogleraar in de Historiën en Welsprekendheid bekleed, door:
Jacobus Zevecotius, van Gent.

De Doorluchtige School te DORDRECHT, heeft tot Hoogleraars gehad.

1. Johannes Polyander, van daar naar Leiden beroepen.
2. Franciscus Nansius, van Ysenberg in de Casselnijë van Veurne.

In de Doorluchtige School te MIDDELBURG, hebben geleraard de twee tevoren reeds genoemde Godgeleerden.

1. Franciscus Gomarus, van Leiden derwaarts gekomen.
2. Antonius Walleus, van daar naar Leiden vertrokken.

Ook hebben andere beroemde Mannen, uit Vlaanderen gesproten, groten lof ingelegt Met het Hoogleraar Ambt, op verscheide buitenlandse Gereformeerde Akademiën, met namen

1. Gerardus Hyperius, van Yperen, die te Bazel, en te Marburg de Godgeleerdheid heeft onderwezen.
2. Jakobus Kimedontius, van Brugge, (en niet van Kampen) Hoogleraar der Godgeleerdheid te Heidelberg.
3. Oliverius Bokkuis, van Aelst, Professor der Latijnse spraak te Heidelberg.

Hebben de Hoge, en Doorluchtige Scholen verplichting aan deze opgetelde Hoogleraren, uit Vlaanderen herkomstig; niet minder zijn de Hervormde Kerken in 't Vrije Nederland, en elders, gehouden aan vele Vlaamse Kerk dienaren, die de Gemeenten hebben gesticht, en opgebouwd in allerlei omstandigheden. Sommige **Vlaamse Predikanten** hebben bij de stukken getoond dat zij hun leven niet dierbaar hielden voor zichzelf, als die in de zwaarste tijden het zuiver Woord van God niet alleen verkondigden, maar ook de Leer der Waarheid met de **marteldood** bevestig-

den, als

1. Carolus Regius of de Konink, van Gent.
2. Christoffel de Smit, of Fabritius, van Brugge.
3. Andries Berteloot, van Hontscote.
4. Martinus Smetius, of de Smet, van Westwinkele.
5. Gillis de Meiëre, van Vinderhoute.
6. Adrianus van Maldergem, van Ursele.
7. Mailjaart de Hongere, van Meessene.
8. Gillis Verdict, van Hilverseele.
9. Michiel de Messere, van Iperen.
10. Joan Missuens, van Thielt.
11. Cornelis de Lezenne, van ...
12. Karel, van Oudenaarde.
13. ... Rutsemelis, van Gent.
14. ... Berrie, van Verrebrouk.

Andere Leraars uit Vlaanderen hebben met het uiterste gevaar volstandig de gezuiverde Godsdienst, eerst in het heimelijk, en naderhand in het openbaar, op vele plaatsen verkondigd; van welken de volgende tot mijn kennis zijn gekomen.

1. Valerandus Polanus, van Rijssel.
2. Martinus Micronius (de kleine) toegenoomt de Vlaming.
3. Georgius Silvanus, ook genoemt Mibotius, en Mr. Joris de Vlamink.
4. Godtfriedt van Wingen, van een Vlaams geslacht.
5. Pieter Gabriël, toegenoomt de Vlaming.
6. Petrus Dathenus, van Yperen.
7. Petrus Plancius, van Dermoute bij Belle
8. Joos van Laeren, van Comines.
9. Jacobus Carpentier, van Meessene bij Yperen.
10. Nicasius van der Schuere, van Gent.
11. Johannis Daniels, van Merris.

Zeer groot is het getal der **Leraren, uit Vlaanderen**, die in het einde der zestiende, en in de zeventiende eeuw, de Nederlandse Kerken, met **woord en pen**, in de Leer der waarheid die naar de Godzaligheid is, hebben onderwezen (zijnde maar zeer weinigen den Remonstranten toegevallen) van welken ik echter alleen de volgende heb kunnen ontdekken.

1. Johannes Bogardus, van Brugge.
2. Reginaldus Donteklok, toegenoomt de Vlaming, 't zij van Brugge, of van Kortrijk.
3. Kornelis de Hoedt, idem
4. Petrus de Hoedt, idem
5. Jakobus de Hoedt,
Van Gent:
6. Sebastianus Damman,
7. Tobias Damman.
8. Johannes Damman,
9. Petrus Damman.
10. Cornelis Damman.
11. Gunthier Allegonde Damman.
12. Zebedeus Damman, uit Bijstervelt bij Axel.

13. Michaal Paneel, Vlaams edelen.
14. Gerson Paneel, idem
15. Johanues Paneel, id.
16. Wilhelmus Baudartius, van Deinze.
17. Hermannus Faukeel, van Brugge.
18. Jakobus Baselius, (waarschijnlijk van St. Wijnnoxbergen.
19. Karel Rijkwaart, van Yperen gekomen.
20. AEgidius Burs, van St. Wijnnoxbergen.
21. Johannes Bruno, van Gent.
22. Simon van Habosch, van Oudenaarde.
23. Martinus Faber, van Aalst.
24. Petrus de Bert, (de Vader) van Duinkerken.
25. Nikolaas Tijkmaker, van Beoofden Blijë.
26. Hubertus de Rijke, herkomstig van Gent.
27. Petrus van Lansbergen, van Gent.
28. Fránciscus van Lansbergen, van Gent.
29. Franciscus Plante, van Brugge.
30. Johannes Hartmanni, van Yperen.
31. Jodocus de Neve, uit Hulster Ambacht
32. Arnoldus Wassenberg, van Damme.
33. Johannes van Noorthout, van Thielt.
34. Josias Heinsius, van Gent herkomstig.
35. Petrus Everardi, van Nieuwpoort.
36. Lambertus Arnoldi van Gardijn, uit Vlaanderen.
37. Daniel Correct, van Yperen.
38. Thomas Craaje, van Belle in Vlaanderen.

Die lijst, schoon zeer gebreklijk, doet duidelijk genoeg zien dat er een grote menigte van Leraren in de Kerken van Nederland, en daar onder verscheiden Mannen van beroemdheid, wier leven en bediening ik voor het meerder gedeelte zou kunnen beschrijven, gesproten en herkomstig zijn zo uit Vlaanderen in het gemeen, als uit Gent in het bijzonder, en dat derhalve de Gereformeerden in dat Landschap, en in die stad moeten gebloeid hebben, gelijk de Gedenkschriften ons daar omtrent geen twijfel overlaten, ten aanzien van het geheel Gewest, vooral sedert het jaar 1565 tot 1585, en ik bijzonderlijk ten opzichte van stad Gent onderneem te bewijzen in deze Historie, met de aanleve van dezelve, zo als die nu het licht ziet, en omtrent welker opstel ik verplicht ben verslag te doen, ten einde men wete dat men op de waarheid dezer geschiedenissen veilig staat kan maken.

Mij was zeer weinig bekend van Historie der Hervormde Kerke te Gent, behalve het geen de Nederlandse Historie Schrijvers in het algemeen daar van hebben geboekt. Maar ik kreeg aanleiding om verscheiden zeldzame, en tot nog toe geheel onbekend gebleven bijzonderheden rakende de toestand der eertijds aanmerkelijke Gemeente der Gereformeerden te Gent, te leren kennen, bij gelegenheid dat ik de Kerkelijke Historie van Axel, en Axel Ambacht (die ik, zo God wil, op deze Historie zal laten volgen, indien dezelve de waarheid, en kerk lievenden lezer niet mishaaft) nasporende, en opstellende, zeer veel zaken ontdekte, dienende tot opheldering der geschiedenissen van de oude Hervormde Kerken te Antwerpen, Brugge, Sluis, Hulst, Hulster-Ambacht, Oudenaarde, en voornamenlijk te Gent, welke mij schenen in staat te stellen, en deden besluiten om de Lotgevallen van die, eertijds, zo grote en bloeiende

gemeente te Gent, nader te onderzoeken, en van derzelver eersten aanvang, tot derzelver uit einde, uit gedrukte, en ongedrukte geschriften, samen te stellen. Bij gebrek van alle daar toe nodig zijnde bescheiden, heb ik wel niet mijn oogmerk volledig kunnen bereiken; maar ben echter zoverre gekomen, dat ik enigszins een aaneenschakeling der lotgevallen van die Kerke heb kunnen uitwerken. Hier toe heb ik mij bediend:

1. Van Roomsgezinde Schrijvers, die ik veeltijds zelf en met hun eigen woorden laat spreken. Sommigen van hen hebben die tijden beleefd toen de Gereformeerden in Brabant en Vlaanderen, hun Kerken hebben opgericht en hunnen Godsdienst openlijk oeffenden, te weten F v. G. schrijver van het **Antwerps Kronijkje**, en Florentius van der Haar, of Haraeus, die in het Latijn twee boeken heeft uitgegeven over de oorsprong der Nederlandse beroerten.

Anderen van latere tijd, verzekeren dat zij hun verhalen merendeels hebben opgesteld uit de gedenkschriften der Vorsten, of der voornaamste Staats dienaren van dien tijd, hoedanigen zijn, Nicolaus Burgundius, welke de Nederlandse Historie in drie boeken begrepen heeft in het Latijn, en de beruchte Jezuiet Samianus Strada, wiens verhaal van de Nederlandsen Oorlog in onze taal uit het Latijn is overgezet.

De Kardinaal Ventivoglio blijft in zijn verhalen van de Nederlanden meer bij algemene zaken, en meldt maar weinig bijzonderheden van de Kerk staat, zo als die in Vlaanderen was ten tijde van het twaalfjarig bestand, toen hij zich in Nederland bevond, zo dat hij mij weinig te stude heeft kunnen komen.

Zo is het ook gelegen met Pater Ludovicus Robijn, wiens Historie van de oorsprong, voortgang, en ondergang der ketterij, binnen, en omtrent Oudenaarde, nu onlangs wederom herdrukt, zeer weinige merkwaardigheden, rakende de staat der Kerken, en Leraren in Vlaanderen, behelzen : ook zegt hij ons dat hij dezelve heeft bijeengebracht uit geloofbare Schrijvers, en even-eeuwige Schriften, maar, gelijk blijkt, meest van Priesters der Roomse Kerke, en Kloosterlingen die men niet anders kan aanmerken als geslagen vijanden der zogenaamde Geuzen, en wier verhalen derhalve met oordeel moeten gelezen, gewikt, en gewogen worden.

Dat zelve moet plaats hebben omtrent het Maand-Register der Geuzerij binnen, en omtrent de stad Gent, sedert de leste juni 1566 tot de 27^e juni 1585. Uit oude handschriften opgesteld door P. Bernardus de Jonge, jubilaris van 't Predik-Heren Orden te Gent, uit het welke ik zeer veel zaken kundig ben geworden; doch waar van ik omstandiger denk te spreken bij de uitgave der Kerkelijke Historie van Axel, en Axel-Ambagt, het welk hier te minder nodig is, omdat ik mij, in deze Historie der Kerke te Gent, meest bediend heb van de Gentse Geschiedenissen, die het gemeld Maand-Register ten grondslag hebben, en welke onlangs zijn uitgegeven door een of verscheiden schrijvers, die goedgevonden hebben om hun namen te verbergen, maar die, met dit hun werk, voorzeker groten lof hebben verdient. Want zij schrijven vrij gematigd, en onzijdig, en brengen aan het licht een menigte van wetenswaardige gevallen die tot de Hervormde Kerken in Vlaanderen, en te Gent betrekking hebben, die anders nooit tot onze kennis zouden zijn gekomen, als gehaald uit oude en betere handschriften tot welken de Gereformeerden geen toegang kunnen krijgen. Ik heb uit alle de Roomsgezinde Schrijvers tezamen genomen, zo veel nut niet kunnen trekken, dan uit deze hun Geschiedenissen alleen; waarom men die zeer dikwijls zal vinden aangehaald. Dat heb ik te liever gedaan, omdat hun getuigenissen bij de Roomsgezinden voor onwraakbaar moeten gehouden worden, en bij ons ook al vrij geloofwaardig zijn; ofschoon men niet gelooft dat deze brave Schrijver of Schrijvers, en de aantekenaars die zij gevolgd hebben, onfeilbaar zijn: aangezien de drukker in

zijn bericht, op hun naam zelfs zegt: Men is zo vermeten, en verwaand niet, van zich te verbeelden, dat 't werk volmaakt zij, of dat men nergens in gefaald hebben. Zo een verbeelding zou enkele dwaasheid zijn; vermits de volmaaktheid, en onfeilbaarheid de peil der menselijkheid te boven gaat, zo wel in andere dingen, als in het schrijven van Geschiedenissen, in welke de onoplettendheid, lichtgelovigheid, eenzijdigheid, de liefde tot dezen, de haat tegen anderen, en de ijver voor de Godsdienst die men belijdt, machtig zijn om zelfs de besten somtijds te vervoeren van het pad der waarheid, gelijk dit, ten opzichte van deze Schrijvers, uit enige door mij aangehaalde, en weerlegde verhalen, duidelijk zal blijken. Maar die menselijke zwakheden, en bijkans onvermijdelijke gebreken, nemen geenszins weg de dierbare waardij der Gentse Geschiedenissen, nog de welverdienden lof van derzelver Schrijvers, die ook meer werk gemaakt hebben om van de Gereformeerden, en van derzelver kerken, leer, dienst, en Predikanten te spreken, dan de Schrijvers van de jaar boeken der stad Brugge, met wier verhalen ik zeer weinig voordeel heb kunnen doen.

2. Onze Historieschrijvers, zo burgerlijke als kerkelijke, heb ik de besten, oudsten, en geloofwaardigste geraadpleegd, met name de Historie der Martelaren, J Wesembeek: Van en staat der Religie; Jan Crespijn, de Staat der Kerke; voorts de Nederlandse Geschiedschrijvers, Van Reidt, Bor, Ernestus Eremundus Frisius; J .F le Petit, E. van Meteren; Van de Sande, P. C. Hooft, W. Baudartius. De Kerkelijke Historiën van Uittenbogaart heb ik nagezien, maar zonder vrucht, die derhalve uit zijn tegenschrijver ook niet kan gehaald worden, met betrekking op mijn werk. Insgelijks heeft mij de Historie der Reformatie van G. Brant, zeer weinig geholpen, hebbende echter mij somtijds aanleiding gegeven tot grondiger naspeuringen van enige voorvallen, en nadere kennis van enige Leeraren, waar toe ook heeft gediend de Voorrede van de Hoogleraar, J. A. van der Linden, waar in hij kortelijk verslag doet van de lotgevallen der Hervormde Kerken en Leraars in Brabant en Vlaanderen.

3. Behalve deze opgetelde en gedrukte schriften, ben ik machtig geworden, en heb gebruik gemaakt van drie geloofwaardige, en zeer aanmerkelijke handschriften, die de uiterlijke staat, en voornamenlijk de inwendige toestand der Hervormde Kerken in Vlaanderen en te Gent ontdekken, en van welke de twee eerste te melden nooit van iemand, zo veel ik weet, tot het bijeenstellen der Kerkelijke Historie zijn gebruikt, en het laatst te noemen slechts gedeeltelijk daar toe is gebezigd. Het eerste behelst de Acten, of Handelingen van enige Synoden en Classen, gehouden in verscheiden plaatsen van Vlaanderen, sedert de 29^e Juli 1578 tot den 8. Maart 1581 Maar voornamenlijk in de Vier Ambachten, en te Axel, tot welke het ook de meeste betrekking heeft, waarom ik er omstandiger van zal spreken voor de Kerkelijke Historie van Axel, en Axel-Ambacht.

Het tweede, dat mij, op verzoek van mijn geleerden, en verplichtenden Vriend, den Heer Godew. Vrolijkert, waardig Predikant te Vlissingen, ten gebruike geleend is door de Wel Eerwaarden Kerkenraad der Franse Kerke te Vlissingen, (welken allen ik bij dezen openlijk dank zeg voor hun goedwillige genegenheid) begrijpt De Handelingen der Provinciale, en Nationale Synoden, en der Waalse Classen, geschreven in 't Frans, en gehouden in Nederland sedert het Jaar 1563 tot 1639 toe. Ook vind men in het zelve de Franse vertaling der Nederlandse Synoden gehouden te Embden 1571; te Dordrecht 1578; te Middelburg 1581; en in 's Gravenhage 1586. Welke vertaling vrij meer behelst dan de gedrukte Nederlandse Akten en, of Handelingen der genoemde Synoden. Want achter de Akten der Synode te Embden

gehouden, volgen *Faicts Particuliers*, of Particuliere vragen; achter die van Dordrecht des Jaars 1578 volgen (I) *Faicts Particuliers*, of Particuliere Vragen, (II) De causes Matrimoniales, of over Huwelijks gevallen; achter die van Middelburg des Jaars 1581 vind men (I) de namen der Leden zo Predikanten als Ouderlingen uit Nederland, en Engeland, die deze Synode hebben bijgewoond, en ondertekent, (II) een Artikel, ná artikel 110. lerende het gebruik der Particuliere vragen, ondertekend door zes Leden. (III) De verdeling der bijzondere Synoden en Classen in geheel Nederland: alle welke bijvoegzelen, die meer of min licht bijzetten aan de Kerkelijke Historiën, in het Kerkelijk Handboekje niet gedrukt zijn.

Belangende de Acten der Franse of Waalse Kerkvergaderingen, in dat Handschrift begrepen, de eerste is van de 26. April 1563 gehouden te Teur, of Teux, hetwelk een verbloemde naam is om de plaats der vergadering voor de vervolgers bedekt te houden, en die in de Acten der volgende tijden niet wordt verklaart, gelijk geschied is omtrent vele andere verdichte namen van steden, en dorpen, van welken zich de Waalse Synoden bedient hebben tot op het jaar 1578 toe, wanneer de gezuiverde Godsdienst, alom in Brabant, en Vlaanderen openlijk geoeffend werd. Vermits nu de Nederlandse Kerken met de Waalse zeer nauw verknocht waren, en zelfs dikwijls tezamen Consistories, Classen, en Synoden hielden, hebben die Acten veel kunnen toebrengen tot opheldering mijner Kerkelijke Historie.

Ik zou nog veel meer nuttigheid uit dezelve hebben kunnen trekken, indien dit Handschrift volkomen en ongebreekt ware geweest; doch daar in ontbreken de Handelingen van verscheiden Synoden, voornamenlijk van dien tussentijd, wanneer wij derzelve toelichting hoog nodig hadden, namenlijk van de 3 December 1565 tot den 8 September 1570. En wederom, van den 22 December 1572 tot de 2 Februari 1576.

Dat er na het jaar 1565 enige Synoden, zo van de Nederlandse, als van de Waalse Kerken zijn gehouden, is uit de Historiën ontwijfelbaar. In de maand Mei 1566 is er een Kerk vergadering gehouden te Antwerpen, waar bij de Heer van Aldegonde tegenwoordig was, en in welke Francois du Jon, of Franciscus Junius, Frans Predikant, de Geloofsbelijdenis der Nederlandse Kerken, heeft overzien, en in woorden en uitdrukkingen hier en daar heeft beschaafd.

In Wijnmaand deszelve jaars is wederom een Synode te Antwerpen gehouden, waarin door de Gemachtigden van alle de Hervormde Kerken in Nederland, werd ontworpen, en getekend het Smeekschrift om aan Koning Filips dertig tonnen Gouds aan te bieden voor de vrijheid van hun Godsdienst.

Op de 14 Januari 1567 na de Predikatie, vertrokken Mr. Petrus Dathenus, 's middags ten een ure, met enige Gedeputeerden van Gent naar Antwerpen; alwaar uit elk Consistorie een Predikant met enige Volmachtigden beschreven waren, om samen over enige gewichtige zaken raad te nemen (a), zodat er op dien tijd een Synode is gehouden, zonder dat de inhoud van derzelve raadslagen bekend is. Maar van nog een andere Synode, ook te Antwerpen gehouden in Februari 1567 spreken de Roomsgezinden op deze wijze:

De Sectarissen, ten hoogste ontstelt, omdat de Landvoogdes verbood de Doop en het Avondmaal des Heeren te bedienen, en wilde dat zij geen andere Godsdienst oefeningen zouden doen behalve de predikatiën, riepen door heimelijke boden een algemene Vergadering te Antwerpen bijeen, in welke uit elk der Kerken een Predikant met enige voornaamsten moesten tegenwoordig zijn. In deze Vergadering begonnen

de Sectarissen de Landvoogdes te beschuldigen, en klaagden hooglijk dat dezelve de verbonden overtrad, enz. pogende, maar vruchteloos, door de Heer van Brederode, en andere verbonden Edelen, herstelling te verkrijgen waar toe zij een verzoekschrift aan die heren overgaven.

Indien nu de Acten van gemelde Synoden, en van meer anderen, die er mochten gehouden zijn, berusten onder de Archieven, die de Franse of Waalse Kerk gezegd wordt te bewaren zouden de liefhebbers der Nederlandse Kerkhistorie groten dienst geschieden, zo hen vergunt werd dezelve te mogen nazien, en daar uit het ontbrekende aan te vullen.

Het derde Handschrift, waaruit ik de Lotgevallen der Gereformeerde Kerke te Gent, sedert het jaar 1616 tot 1742 heb opgemaakt is een Registrum of Memoriaal, van den staat der Hervormde Kerken in Vlaanderen onder het kruis. De Oudheid en Geschiedkundige Heer Balduinus Hunnius, in zijn leven waardig predikant te St. Laurens in Walcheren, heeft uit hetzelfde verscheiden merkwaardigheden aangetekend, en laten drukken in zijn boek: *Het Staats-Vlaanderen* genoemd: maar het eigenlijk niet doorlezen met oogmerk om daar uit alles aan te tekenen wat de Kerk te Gent betreft, waartoe ik het van voren tot achteren heb doorbladerd, totdat ik het treurig en beklaaglijk einde dier Kerke heb gezien.

Zeer dikwijls heb ik gewenst, maar vruchteloos, dat ik mij had kunnen bedienen van enige oorspronkelijke, en wichtige geschriften, die van de oude Gereformeerde Kerken in Vlaanderen handelen, doch zo veel ik weet, tot nu toe nergens gevonden worden van welken ik nochtans hier zal gewagen, of dezelve misschien elders onder iemand mochten berusten, hetzij in het geheel, of ten dele en in aanvang.

De Synode of Verzameling der Nederlandse Kerken die onder 't kruis zitten, gehouden te Embden de 5 October 1571 besloot *dat men de Heer van St. Aldegonde zou bidden, dat hij een historie der dingen, die in sommige jaren herwaart geschied zijn, beschrijve, en voornamenlijk van die dingen, die de oprichting der Kerken, de vervolging derzelver, die afwerping, en wederoprichting der beelden, de volständigkeit der Martelaren, die gruwelijke oordelen Gods tegen de vervolgers, de veranderingen der Politiek, &c. betreffen. Alle Kerkdienaren, mitsgaders alle anderen die met hen hulp dit voornemen kunnen vorderen, zullen naarstiglijk ondervragen, en onderzoeken, alles wat tot zodanigen Historiën, en in geschrift verzenden aan iemand der genen die hier toe verkoren zijn, welke deze dingen daar na aan de Heer van St. Aldegonde getrouwelijk zullen overschrijven en welke verkoornen, benevens hun woonplaatsen, vervolgens met namen worden vermeld.*

Dat besluit is herhaalt in het Nationaal Synode gehouden te Dordrecht de 2-18 Juni 1578 met bijvoeging dat alle mogelijke nauwkeurigheid zoude gebruikt worden om niets te schrijven, als waar van men volslagen verzekert was, en het over te zenden, in 't begin van Januari 1579. aan de Kerk van Antwerpen, ten einde de Heer van Aldegonde, uit vaste berichten, zijn Historie zoude kunnen opmaken. De Waalse Synoden der Kerken van Nederland, hebben dat besluit meer malen herhaalt, als dat van Gent de 16de Maart 1580 en van Antwerpen de 15^e Maart 1581, ten klaren vertoge dat zij, en te recht, begrepen de grote nuttigheid uit zo een Historie voortvloeiende, tot stichting, en bevestiging der Gereformeerden, en tot mondstopping der Pausgezinden, die de zuivere Leer en Kerken met veel onwaarheden bezwaarden, en lasterden.

Maar, zo verre mij bekend is, heeft de Heer van Aldegonde zo een gewenste Historie niet uitgegeven, het zij bij mangel van nodige berichten, of bij gebrek van tijd, als die

de gewichtigste Land en Staatzaken hielp regeren, en kort daarna met het bestuur der machtige stad Antwerpen werd belast. Ook vind ik niet dat hij naderhand, in Zeeland, en te Leiden ambteloos levende, zich van dezen hem opgelegde last heeft gekweten; gelijk ook J. Verheiden, die na des groten mans levensbeschrijving, zijn werken, en geschriften optelt, geen het minste gewag van zo een Kerkelijke Historie maakt, die anders ons zou hebben vertoont de ware geschapenheid, en rechte staat der eerste Hervormde Kerken in geheel Nederland.

Maar tot het beschrijven der lotgevallen van de Gereformeerde Kerk te Gent, was niemand zo bekwaam als de Heer Mr. Pieter de Rijke, die, in de aangehaalde Synode van Embden des jaars 1571 ook was verkoren om aan de Heer van Aldegonde de nodige bescheiden tot zijn Historie toe zenden, en wiens levensloop ik achter deze mijn Historie zal laten volgen. Want deze Heer heeft een voorname band gehad in de oprichting der Hervormde Kerke te Gent, van welke hij Ouderling was; waarom ik pogingen aangewend heb om des lofwaardigen mans aantekeningen, bij zijn nog levende nazaten, na te sporen, en machtig te worden, maar te vergeefs, mits de laatste mansoir zijns geslacht die niet bezit of weet te krijgen.

Behalve de handschriften van het gemeld paar grote mannen, die in het donker schuilen, kan ik mij niet herinneren dat ooit aan het licht gebracht zij, de Kerkelijke Historie van de Geleerden, en Geschiedkundige Heer Wilhelmus Baudartius, Predikant te Zutphen, die, uit Vlaanderen herkomstig, al kort na de uitroeiing der Vlaamse Kerken door Parma, blijken heeft gegeven hoe zeer hij gedreven was in de burgerlijke en kerkelijke Historiën van Nederland, en Vlaanderen; en die in het jaar 1616 schreef: *Ik zal ook, zo mij God de Heere in gezondheid het leven nog een tijd lang spaart, dezès Konings (Philips de II.) en anderen Tirannen wreedheid, en bloedgierige vervolgingen der Gereformeerde Christenen, wijdlustig verhalen in de Kerkelijke Historie, die ik, door Gods genade, binnen weinig jaren, aan de dag zal geven, in dewelke ik verhalen zal, wat zich hier in Nederland in 't stuk van de Religie heeft toegedragen, van het jaar duizend vijfhonderd, tot op dien dag, dien God de Heere mij zal laten leven.*

Dit voornemen heeft die brave Schrijver niet volbracht, zo veel ik weet, ofschoon eerst in het Jaar 1642 gestorven. Want zijn bekende *Memories der Kerkelijke en Wereldlijke Geschiedenissen*, nemen, na een korte voorbereiding eerst aanvang met het Jaar 1612 daar E. van Meteren zijn Historie had gelaten. Door het missen van deze drie Gedenkschriften ontberen wij een dierbare schat van veel wetenswaardige zaken, en aanmerkelijke Historiën onzer Kerken in Nederland, Vlaanderen, en te Gent.

Dus heb ik mij alleen moeten behelpen met de stukken die mij ter hand gekomen zijn, en door middel van dewelke ik het niet verder heb kunnen brengen dan mijne Historie der Gereformeerde Kerke te Gent uitwijst.

Op dezelve volgt een kort verhaal der Doorluchtige Gereformeerde School te Gent van het Jaar 1578 tot 1584.

Hetwelk nog zo volledig niet is als de Kerkelijke Historie, alzo mijn handschriften mij tot deszelfs opstel weinigen of geen dienst hebben kunnen doen.

Ik vlij mij echter dat het niet geheel zal mishagen, zo omdat bij onze Historieschrijvers nauwelijks enige nagedachtenis dier School is overgebleven, als omdat er uit zal blijken de goede voorzorg, die er te Gent gedragen is om de Vlaamse, en andere Kerken van geleerde Bedienaars des Woords te voorzien.

In beide deze mijn werkjes heb ik vernieuwt de geheugenis van enige Geleerde, en Godvruchtige Predikanten, en hoogberoemde Hoogleraars niet uit Woordenboeken, in welken men zelfs vruchteloos de namen der meesten, door mij vermelde mannen, zou zoeken, maar uit zodanige gedenkstukken, die zelden tot zo een oogmerk gelezen worden, of die in het Vrij Nederland zeer weinig bekend zijn, en ook gedeeltelijk uit handschriften.

Eindelijk heb ik bij deze Historiën gevoegd **omstandige Levensbeschrijving** van vier Predikanten, en enige Ouderlingen te Gent, wier verdiensten aan die Kerk mij daar toe aanspoorden. Twee van die Leraren, **Dathenus, en Modet** zijn vrij bekend bij vrienden, en vijanden, die elk naar hun gezindheid van hen schrijven; maar ik heb verscheiden merkwaardige zaken ontdekt, welke als beslissende omstandigheden zijn, om over hun handelingen, diensten, en ondiensten, een onzijdig oordeel te kunnen vellen. De twee andere Predikanten, **Nicasius van der Schuer, en Thomas van Til**, zijn minder bekend, maar hebben ongemene diensten gedaan aan de Hervormde Kerken in Nederland, te Gent, en elders, onder gedurig gevaar, én verlies hunner goederen, welke laatst genoemd lot, om de gezuiverde Godsdienst ook getroffen heeft de Gentsen Ouderling **Mr. Pieter de Rijke**, naderhand door weldoen, getrouwheid, en wijs beleid ten top van eer verheven. Welke voorbeelden niet alleen de Leraren, maar ook allen anderen, kunnen aansporen om, indien er tijden van benauwdheid, en verdrukkingen opkomen, standvastig bij de zuivere waarheid te blijven, zoals die in Christus is, en ter Godvruchtigheid opleidt, hun keven niet dierbaar te achten voor zichzelf, en de beroving hunner goederen met blijdschap aan te zien, wetende dat die ten einde toe volhart, zal zalig worden.

In het verhalen der gebeurtenissen hebbe ik mij der onzijdigheid bevljigt, wetende dat ik geen verschil verhandeling over de Goddelijke Waarheden beschreef, maar Historiën der Hervormde Kerk, in welke de zielzaligende waarheid wordt beleden, en onderwezen (daarvan ben ik ten volle overtuigt) maar van mensen, met zwakheden en gebreken bezet die maar al te dikwijls in hun handelingen doorstralen, en noch mogen noch kunnen geloochend worden, tenzij men zich bij alle vrije verstanden, en verlichte mensen, welke Godsdienstbelijdenis zij ook aankleven, bespotlijk wil maken; gelijk sommigen gedaan hebben die, onder de naam van Verhalen, Geschiedenissen, of Historiën der Gereformeerde Kerke, uitgegeven hebben twist- en verdedigschriften, om de leer, die zij belijden, te beweren, de Leraars hunner gemeenschap met onmatige loftuitingen, en ijdele roemspraak zo op te vullen, alsof die onberispelijk in al hun handelingen waren geweest; daarentegen anderen, die zich tegen hun gevoelens en derzelver verdedigers met kracht hebben aangekant, benevens derzelver leer, dan eens heimelijk, doch gevoelig genoeg, te strepen, dan wederom openbaarlijk met zwarte verwen lelijk af te schilderen. Welke laatst gemelde manier van Kerkelijke Historiën te schrijven, in het Vrij Nederland meest eigen en tot een gewoonte geworden is aan hen, die zeer veel betuigingen van hun onzijdigheid gedaan hebbende, hun handtastelijke eenzijdigheid, en opzettelijk oogmerk, met zacht schijnende woorden, zuivere taal, en fraaie stijl pogen te vernissen, en te bedekken, gelijk reeds met een groot aantal van voorbeelden door anderen is bewezen, en met nog een groter menigte van exempelen door mij kan betoond worden.

Men neme maar deze ene beschuldiging, als betrekkelijk tot deze mijn Historie, die deze Kerkelijke Historieschrijvers, van grote Staatsmannen zo gretig hebben overgenomen, en gedurig herhaalt, omdat meest alle de Hoogleraren, en Predikanten uit Vlaanderen

gekomen de voornaamste bestrijders van hun gevoelens, die zij ter Kerke poogden in te dringen, zijn geweest, dat namelijk Vlaamse Predikanten het verlies van Vlaanderen, en de uitroeiing van de gezuiverde Godsdienst aldaar zouden hebben veroorzaakt. Een beschuldiging die tot groten smaad, en onuitwisbare schande der Predikanten verstrekt, zo dezelve waarachtig was; doch die, kort nadat ze voortgebracht is, in het openbaar als notoir vals, doch slechts in het algemeen, omdat men de oorzaken des ondergangs van Vlaanderen niet durfde verhalen, is verworpen; en welke elk onzijdige als verdicht zal wraken ten opzichte van Gent, als men uit deze Historie zal zien dat het verlies dier stad, en der Gereformeerde Kerke, is veroorzaakt door de heerszucht, en verraderij van sommige Staats- en Stadsregeerders, die hun snode oogmerken bedekkende, sommige, niet alle, Predikanten te Gent wisten te begoochelen, en te misleiden om hun boze voornemens, die zij door onkunde in Staatszaken niet konden doorgronden, te begunstigen.

Indien mijn aantekeningen over de Gereformeerde Kerke te Brugge, en de omleggende steden, en landen ooit aan het licht mogen komen, zou het zonneklaar blijken dat men het verlies van een groot gedeelte van Vlaanderen, als van Duinkerken, Damme, Brugge, en Het Vrije, geenszins aan de Predikanten kan, maar moet toeschrijven aan de onmatige eerzucht, verfoeilijke veinzerij, en hatelijke verraderij des Prinsen van Chimay, en der Staats- en Stadregeerders die met hem heulden; in zo verre dat niemand der Predikanten (zo men de hofprediker Jan Haren, die, gelijk Chimay, de gezuiverde Godsdienst naderhand verloochende, hiervan uitzondere) enig het minste deel gehad heb aan, of aanleiding gegeven tot dit snood bedrijf dat zij, naar hun vermogen, tegenstonden, en Chimay hartelijk, maar zonder vrucht bestraffen mits die Prins en zijn aanhangers de Gereformeerden Godsdienst zolang tot een dekkleed van hun baat- eer- en heerszucht gebruikten, totdat zij, en niet de Predikanten, het verlies van Vlaanderen, en van de Gereformeerde Kerken aldaar teweegbrachten.

Voor hoedanig huichelende Regeerders de God Zijner Kerke, het Vrij Nederland geduurzaam behoede, op dat de bloeiende Gereformeerde Gemeenten in dat gezegend gewest nooit diergelijk jammerlot treffe, maar dezelve in waarheid en vrijheid bestendig behouden, in genade en kennis opwassen, waardiglijk zich gedragen der Goddelijke goedertierenheid, en gesteld worde tot een Sieraad op aarde.

Hoezeer ik nu de klippen der eenzijdigheid, op welke anderen gestoten heb zorgvuldig heb gepoogd te mijden, durf ik mij echter niet vleien dat ik over al zo onzijdig heb geschreven als ik voornemens was, en gewenst heb. Doch ben bereid om de feilen door mij begaan te verbeteren op nadere onderrichting, mits dat die op goede gronden, en onwraakbare bewijzen steunt.

De taal, en stijl door mij gebruikt, is eenvoudig. Indien de spelling overal niet gelijkvormig is, men denke dat ik, op de uiterste grenzen van ons Gemenebest wonende, bij de drukpers niet heb kunnen tegenwoordig zijn, of de laatste proeven kunnen nazien, opdat men de ongelijkheid der spelling, benevens de drukfouten, zo er enigen zijn, des te makkelijker inschikke en verschone.

p.s. Het verhaal van de School te Gent en de Levensbeschrijvingen zijn in deze digitale uitgave niet aanwezig.

HISTORIE DER HERVORMDE KERK TE GENT

Het licht der heilige waarheid, en des gezuiverde Godsdienst was maar even doorgebroken in Zwitserland, Hoogduitsland en Frankrijk, als het ook opging in Nederland, Vlaanderen, en in de Stad Gent, daar men, gelijk alom, het poogde te verdonkeren door vervolgingen, wreedheden, die echter niet konden beletten dat het snelle voortgang maakte, en openlijk op de kandelaar werd gesteld om, voor een korte tijd, een iegelijk te bestralen, naar welks verloop het wederom in die Stad, en in de omleggende plaatsen is verduistert, en eindelijk in deze eeuw geheel uitgeblust.

Al van het jaar 1530 af waren er enigen in, en omtrent Gent, besmet met de ketterijen (zoals de Roomsgezinden het noemen) van de Herdopers óf van Luther. Want men bevindt, dat zekere Joos de Bakkere, Ridder van Jeruzalem, van het Jaar 1530, en Alexander Huibrechts, in het jaar 1536 om Ketterij zijn verbrand geweest, en dat wee veel anderen op, anderen jaren, om die rede zijn gestraft geweest. Van welken echter onze Historie der Martelaren, geen gewag maken.

't Bleek kort na die tijd, dat diergelijke wreedheden niet machtig waren, om de loop der zuivere, en krachtige waarheid in Vlaanderen, en te Gent, te stuiten. Want als in het jaar 1539 de rederijkers genoemd de Fontenisten van Gent, een kaart hadden uitgezonden aan haar gebuursteden, op de vraag, welke de mens, stervenden de meeste troost is? En daar op, door die van St. Wijnbergen ten antwoord kregen: *'t Betrouwen dat u Christus en Zijnen Geest gegeven is*, oordeelden de Gentenaars, dat dit antwoord, behelzende het pit en merg van den Hervormden Godsdienst, de tweede prijs, door hen beloofd, waardig was.

Die Rederijkers, welke al vanouds door zodanige zinnenspelen de zuivere Waarheid, uit, en volgens Gods Woord, in Nederland, vooral in Vlaanderen, hadden onderwezen, bleven daar in nog veel volgende Jaren volharden, waardoor veler ogen werden geopend om de heilige, en onbevleete Waarheid te zien, en te erkennen. 't Welk Koning Filips den II. Grave van Vlaanderen, bewoog, tot stuiting van de zuivere Lere, om bij Plakkaat van den 26^e Januari 1559. te verbieden alle zulke spelen, waarin gemengeld waren kwesties, proposities, materiën, beroerende onze (dat is de Roomse) Religie. Maar dit verbod kond geenszins de loop van Gods Woord beteugelen, wordende hetzelve, niet spelende maar in alle ernst, met eerbied, reeds te Gent verkondigt in het jaar 1544 door een Leraar, wiens naam is uitgedrukt. Veel der Gentenaren omhelsden op die prediking, de Hervormden Godsdienst 't welk in het volgende Jaar 1545 Wederom strenge vervolging verwekte, waardoor sommigen moesten vluchten, of gebannen werden en anderen de belijdenis der Waarheid, met de Marteldood moesten bekopen; onder welke laatsten met name geteld worden Maarten Heulblok. Jan de Buk en zijn huisvrouw; Nicolaas van de Poel; over welke ombrenging geen kleine beroerte ontstond te Gent. Alzo de gemeente in het algemeen een groot mishagen over deze wreedheid betoonde. Doch dit schrikte het Hof van Vlaanderen, en de Overheid te Gent niet af, om ingevolge de Bloedplakkaten zoveel strenger te werk te gaan, dan de Hervormden in die Stad, van tijd tot tijd, vermenigvuldigden zo Fransen als Nederlanders. Want omtrent het jaar 1549 schijnt de zuivere de Leer ook gepredikt te zijn in de Franse taal te Gent door Petrus Richerius, voorheen te Parijs, maar die de gezuiverde godsdienst had aangenomen, en uit Frankrijk geweken was naar Gent, en vandaar trok naar Genève, vanwaar hij in het

jaar 1556 voor Predikant naar Amerika vertrok. Althans in 't Jaar 1549 was er te Gent een Franse Schoolmeester Mahu genaamd, die raad en troost gaf tegen de vervolgingen, en die de Raad der Stad, met een Brief verzocht, dat zij hun handen niet zouden ontreinigen met het bloed der onschuldigen, welke om des Evangeliums wil gevangene waren, en wier lotgevallen ons onbekend zijn.

In het Jaar 1551 hadden enigen zich verstout een vergadering tot oefening van de Gereformeerden Godsdienst te houden buiten St. Lievenpoort (van Gent) in een bos, waar zij betrapt zijnde van de Baljuw van Aalst bijna alle zijn ter dood gebracht; enigen ontkwamen met de vlucht, onder welken waren **Jan van Oostende**, met bijnaam Tromken, met nog een of twee anderen.

Voorts werd in het Jaar 1555 te Gent verbrand, **Hoste van de Catelijne**, die eerst uit zijn geboorte Stad naar Londen gevlucht, en daar van de roemwaardige Leraar, **Martinus Micronius**, onderwezen, wegens de vervolging in Engeland onder Koningin Maria, van daar wedergekeerd was naar Gent. Tegen alle die barbaarse verdrukkingen, groeide Gods Kerk te Gent, sterk op in getal van Godvruchtige belijders der Heilige Waarheid, niet alleen onder het gemene en geringe volk, (gelijk de bittere Roomsgezinde Schrijvers, als tot smaad der Hervormden voorgeven, weinig denkende aan de staat der allereerste en beste Christelijke Kerken, zoals de Apostel Paulus die beschrijft, 1 Kor. I. vers 26-29.

Maar ook onder de zogenaamde Geestelijken, en zelfs onder de aanzienlijke Geslachten, en Hoog Adellijke Stammen. Ten bewijze strekke **Jonker Van Utenhove**, die al van het jaar 1545 uit Gent is vertrokken, of gebannen om de belijdenis van de gezuiverde Godsdienst, als die, na een en twintig Jarige ballingschap, in 't Jaar 1566 is overleden. De gewichtige verdiensten van deze Gentse Edelman verplichten ons, om van hem omstandig te spreken, op dat zijn dierbare gedachtenis in zegening zij en blijve. Ik vind niet aangetekend, langs welke weg hij, tot de kennis der gezuiverde Waarheid opgeleid zij. Gelijk het kan zijn geschied, door het lezen, of horen prediken van Gods Woord; zo is het niet onwaarschijnlijk, dat hij daar toe aanleiding kan hebben gekregen door het lezen der schriften van Erasmus, gelijk de Vader van Daniël Heinsius, door het gedurig lezen derzelve, de beginselen der Waarheid had begrepen. Althans Erasmus was in grote hoogachting bij de Edele Utenhovens, dien hij ook zonderlingen lof gaf. Meer op welke wijze Jonker Jan Utenhove, tot de belijdenis van de Hervormde Godsdienst mag zijn geraakt, hij vertrok om denzelve uit zijn Vaderlijke Stad naar Engeland, en Londen, daar hij een voornaam licht, en sieraad der Nederlandse Gemeente was, en tot derzelve Ouderling verkoren werd in 't Jaar 1551; welk ambt hij, in alle zijn daden, zolang, ten nutte dier Kerk, beklede totdat hij na de dood van der Godvruchtigen Koning Eduard, toen deszelve zuster Maria, aan het rijk gekomen was, zich genoodzaakt vond, om, benevens de Leraars en Leden dier Gemeente, Engeland te moeten verlaten. Hoe jammerlijk hij toen heeft moeten omsukkelen, heeft hij zelfs in een Latijns Boekje beschreven. Zijn omzwerfing duurde tot dat de Koningin Elisabeth haar overleden zuster Maria was opgevolgd; wanneer hij weer naar Londen keerde, en daar stierf, kort voordat de Prediking van de gezuiverde Godsdienst, in 't jaar 1566 openlijk in Vlaanderen, en te Gent, verricht werd. Deze Gentse Edelman was nog edeler door het onderzoek der Heilige Schriften, dan door zijn geboorte; ook door zijn taalkunde, geleerdheid, heilige Dichtkunde, Christelijke wandel, verdraagzame liefde, en veelvuldige diensten aan Gods Kerk bewezen, door zijn zorgvuldig opzicht over de Gemeente, *door berijmingen der Psalmen, en andere Geestelijke Gezangen (van*

welken wij nog in onze Kerk zingen, het kort Gebed voor de Predikatie, en de twaalf Artikelen der Christelijken Geloofs) door de Overzetting van het Nieuwe Testament, uit het Grieks, in het Nederlands, en door zijn geleerde Schriften in het Latijn en Nederduits, die nu nog bij de liefhebbers onzer Kerke hooggeacht zijn, maar zelden voorkomen.

Sedert het jaar 1554 tot 1566 wordt in de Gedenkschriften, die mij voorgekomen zijn, zeer weinig gewag gemaakt van de Gereformeerde Gemeente te Gent, 't zij dat de genen, die tot dezelve behoorden, gevluht waren, of zich ten allernauwkeurigste bedekt gehouden hebben. omdat men te Gent het allerstrengste bloedplakkaat van de jaren 1550 mitsgaders de uitgestrekte last, door Philips de II in het jaar 1559, aan de Geloofsonderzoekers, Inquisiteurs genaamd, gegeven, zonder oogluiking zal hebben uitgevoerd, het welk de Regeerders van Antwerpen, en van andere Steden niet wilden doen. Dit is te waarschijnlijker, omdat de Predikant Carolus Regius, of De Konink, in het Jaar 1556 te Gent zijnde zich verplicht vond om de Broeders, die er noch vooral aan te spreken en te vermanen, vermits wegens de zeer grote vervolging, de liefde van velen verkoud was. Daarom heeft hij hen scherp vermaand, dat zij toch Christus ongeveinsd zouden dienen, en schuwen alle Papistische superstitiën, zeggende *dat de Heere niet lijden kan die op beide zijden mank gaan, en die noch heet, noch koud zijn.*

Zo er in die tussentijd van 1556 tot 1566 te Gent noch een Franse of Waalse Gemeente, of enige leden derzelve overgebleven zijn, kan die gesticht en opgebouwd zijn geweest door de lofwaardige Leraar, en naderhand Bloedgetuige Guido de Bres, van wie aangetekend wordt, doch zonder melding van het jaar, dat, eer hij naar de Hogescholen van Genève, en Lausanne ging, hij vertrok naar Gent, en maakte daar het Boekske, welke *de Staf des Geloofs* genaamd wordt, getrokken uit de Oude Leraren. Inmiddels bleef het zaad van Gods Woord in het hart van velen te Gent, en begon vruchten te dragen, zodra het zuiver Evangelie openlijk in Vlaanderen begon verkondigd te worden, in de Zomermaand des Jaars 1566 en vervolgens.

Want als Hermannus Strikkerius, of de Struijker, anders Modet genaamd, de laatsten dier maand predikte omtrent de Stad Gent, buiten St. Lievens poort, liep een grote menigte van Burgers met Vrouwen en Kinders buiten de poort, om hem te horen. Sommigen hebben gezegd, dat er wel 7000 waren, behalve een grote menigte, die van Oudenaarde, Rontse, en andere plaatsen, toevloede; welke vergaderingen een en andermaal gestoord werden; maar eindelijk in 't begin der volgende maant Juli, ongestoord, en gerust zijn gehouden. Het strenge Plakkaat, uit naam des Konings gemaakt de 26. juni 1566 en door het Hof (van Vlaanderen) en de Magistraat (van Gent) de 6 juli verkondigd, tegen de zogenaamde Kettters, Vergaderingen en predikatiën, waarin zij verboden, op verlies van Lijf en goed, na dusdanige predikatiën te lopen, en beloofden, dat die een Minister (dienaar, predikant) kon gevangen nemen, voor loon zou ontvangen, honderd Ponden grote Vlaams, wrocht niets anders, als dat de toehoorders zich wapenden, de Vergaderingen met Karren en Wagens beschansen, en aan alle toegangen schildwachten stelden, om zich, zo zij aangevallen mochten worden, te verdedigen.

Het getal der Gereformeerden nam schielijk zo toe, dat het omzien in de Magistraat te Gent baarde, zodat op de 25. juli alle die om de Religie te Gent gevangen waren, werden uitgelaten, welke voorbode der opdagende vrijheid van Godsdienst de Hervormden de moed dermate deed wassen, dezelve dag openbaar langs de straten

van Gent werd uitgeroepen op wat uur de wagens en Schepen zouden vertrekken, om het volk naar Deinze ter predikatie te voeren, zonder dat alle maatregelen, die de Magistraat nam, de predikatiën en bediening des Doops konden beletten, wordende in 't laatst der genoemde maand, dezelve gedaan door zes Predikanten in het Nederlands, en een in de Franse tale. In de volgende maand groeide het getal der toehoorders in die predikatiën, dicht bij Gent, tot omtrent 12000 personen, welke van tijd tot tijd vermeerderden nadat de verbonden Edelen van Nederland de vrijheid van Godsdienst oefening van de Landvoogdes, Hertogin van Parma, hadden verkregen op al die plaatsen, daar dezelve voor de 23 Augustus 1566 was gepleegd.

De Roomsgezinden smalen wel, als of de Geuzen Gemeente toen en naderhand bestond uit een deel slecht en gering volk; maar behalve dat het Jaar 1578 en de volgende getoond hebben, dat zelfs de allervoornaamste, en aller edelste Gentenaars de woorden Gods waren toegedaan, moeten zij zelf belijden, dat in dit Jaar 1566 en kort daarna de aanzienlijkste geslachten te Gent zich tot de Gereformeerde Gemeente hebben gevoegd, en de verdediging der Burgerlijke en Kerkelijke Vrijheid op zich hebben genomen. Om niet te herhalen 't geen van het Hoogadelijk geslacht Utenhove reeds gezegd is, zal ik alleen opgeven een lijst van hoog aanzienlijke personen van Gent, die het tegendeel van hun voorgeven bewijzen.

1. **Philips Triest**, was oorspronkelijk van Gent, uit een der oudste en Edelste geslachten van Vlaanderen, 't welk te Gent meer dan enig ander, het Voorschependom, of Burgermeesters ambt heeft bekleed. Hij was nog edeler door zijn zucht tot de Vrijheid, en door de Belijdenis van de Hervormden Godsdienst, in welke hij stierf, toen de Beul der Nederlanders, en zijn wrede bloedraad hem, met nog 17 andere Edellieden, het hoofd deed afslaan, te Brussel.
2. **Jonkheer, Antonie Utenhove**; die een der genen was, welke de grondslag van ons Gemenebest heeft helpen leggen, door het innemen van den Briel, in het jaar 1572 Had naderhand het ongeluk van te vallen in de handen van de wrede Alva; welke hem op zo ene barbaarse wijze deed braden en branden, dat de Hellebaardiërs, nog met enig medelijden aangedaan, tegen wil en dank des tirans, hem doorstaken om een einde van zijn jammerlijk leven, en bittere smarten te maken.
3. **Jaques Martens**, ook bij het innemen van den Briel tegenwoordig geweest zijnde, was de zoon van Heer Jakob Martens, Ridder, President van de Raad van Vlaanderen te Gent, en lid van de Bloedraad, waarin hij zelden kwam. Deze jonge Heer wort zeer geroemd wegens zijn onverschrokken dapperheid, om de vlucht van des Prinsen van Oranjes volk, dat aantog om Haarlem te ontzetten, doch geslagen werd, te schorsen, wanneer hij zich in het Vaandel gevonden hebbende, manmoedig dood bleef.
4. Jonker Willem, of **Guiljam van Hembyze**, zoon van de naamruchtige Voorschepen van Gent, Jonker Jan van Hembyze, was een dergenen met welke Prins Willem de I eigenhandige Briefwisseling en geheime onderhandeling hield in het Jaar 1570. Hij was een stout en kloekmoedig man, die met een Schip van Oostende op de grond geraakt zijnde, en in perikel van gevangen te worden, sprong in zee, daar hij versmoorde; hebbende liever in de genade der golven gekomen, dan der Spanjaarden snode wreedheid ten doel te staan.
5. **Guijaam de Graave van Gent**, was misschien de zoon, of de broeder van Mr. Lieven de Graave die omtrent deze tijd (1572) somtijds Schepen geweest is. Gelijk hij tegenwoordig was bij het innemen van Den Brielle, zo heeft hij in het zelve Jaar 1572 Oudenaarde helpen innemen; doch bij het verlaten van die Stad was hij,

met nog twaalf of veertien anderen, in een huis bezet door de Spanjaarden, en met het zelve verbrand.

6. **Jonker Jacques van der Hagen**, Heer van Gothem, was onder de genen met welken Prins Willem de I, in de Jaren 1570-1572 door brieven heimelijke onderhandelingen had, ter verlossing des Lands uit de slavernij. Hij werd in 't Jaar 1579 Schepen van Gent. En in 't Jaar 1582 voorschepen, of Burgemeester van Gent ten tijde, als men in die Stad begon gebrek te lijden aan levens middelen, zegt men, dat hij voorstelde, om alle die niet, ten Nachtmaal gingen, uit de Stad te zenden, hetwelk, zo het waar is, ten minsten toont hoezeer hij voor de Gereformeerden Godsdienst, en deszelfs Belijders was.
7. **Lodewijk Hoorenmaker**, geboortig van Gent, was Luitenant van Jonker Wibald Ripperda, Gouverneur der Stad Haarlem; en werd met dezelve onthoofd, nadat die Stad, de 13 Juli 1573 aan de Spanjaarden was overgegeven bij verdrag.

Behalve dezen, worden nog als aanzienlijke Gereformeerden te Gent, in de jaren 1566 en 1567 genoemd, Mr. Pieter de Rijke, wiens leven ik afzonderlijk zal laten volgen, Baudewijn de Rijke, N. Goethals, de advocaat la Begue, Mr. Jan Pijl; die met de Burgers en Ambachtslieden een zeer grote Gemeente uitmaakten. Om dezelve te stichten door verkondiging van Gods Woord, en uitdeling der Bondszegelen, hadden zich naar Gent begeven verscheiden Predikanten, die, zo in het Frans, als in het Nederlands, in het jaar 1566 en 1567 daar predikten, zonder dat de Roomsgezinden konden achterhalen, van wie die gezonden, of ontboden waren, of uit wiens naam zij in het Land waren gekomen.

Onder deze Gentse Leraars, zijn er enigen geweest; die een grote naam in de Nederlandse Hogescholen en Kerken verworven hebben; bij voorbeeld Fransiscus du Jon, best bekend met de naam van **Franciscus Junius** die bij de Gentse Schrijvers met zijn naam niet bekend staat, maar waarschijnlijk door hen bedoeld wordt, als zij onder de Geuze Ministers (dienaars) optellen, enen Waele, of beter, een Jonge Franse Minister; want Junius predikte in het Frans, en was in het Jaar 1566 niet veel boven de twintig jaren oud.

Die beroemde man, naderhand Hoogleraar der Heilige Godgeleerdheid te Heidelberg, en te Leiden, daar hij in het jaar 1602 is overleden, heeft zelfs, in zijn levensbeschrijving ons een omstandig bericht nagelaten, van zijn dienstverrichtingen, zo te Antwerpen, en te Brugge, als te Gent en daar in aangewezen, hoe de Roomsgezinden, tegen. de waarheid, hem en andere Leraars, valselyk beschuldigen, als waren zij roervinken der beeldstormerij geweest, die hij, naar vermogen, poogde te verhinderen. Ik ontzie het om uit de aangehaalde Schrijvers zijn levensloop te vermelden, of des roemwaardigen Mans eigenhandig Levensverhaal, uit het Latijn vertaald hier inlassen; vermits het reeds in het Nederduits te lezen is, bij J. Verheiden, en bij **G. Brand**, wiens *Kerkverhaal en Historie der Reformatie* genoeg bekend is.

Belangende de Predikanten in de Nederlandse Taal, die omtrent, en binnen Gent, toen hebben gepredikt daarvan geeft de Gentse Geuzen Kronijk dit verhaal op.

In dezen tijd waren omtrent Gent wel 5 of 6 Geuzen Ministers. Te weten:

1. Een **Hermannus Busschius** een uitgelopen monnik, een stout man. Veel moeite wende ik aan, om dezen Predikant nader te leren kennen; doch vruchteloos. Die Hermannus Buschius, welke in het begin der zestiende eeuw, met Thomas Morus,

en Ludovicus Vives, onder de herstellere der Geleerdheid wordt gesteld, scheen hier niet te kunnen worden bedoeld, wegens den aftand des tijds. Misschien, vermoede ik, zal hij geweest zijn die Hermannus Buschius, welke wordt beschreven, als een man doorluchtig door zijn Adellijke afkomst, Geleerdheid, verdiensten; en die aan Westfalen tot ongemene luister verstrekte, welke door de Raad der Stad Munster, in 't jaar 1534 ontboden werd en benevens zijnen oude Vriend de Pensionaris van der Wijk, zich kloekmoedig aankante tegen Jan van Leiden, Bernard Rotman, en andere oproermakers. En wiens leven door Herman Hamelman afzonderlijk is beschreven. Maar als ik overwoog hetgeen de Gentse Geuzen Kronijk schrijver, verder van dezen Hermannus Buschius melde, dat hij namelijk in de volgende maand trok naar Stedeken Hasselt, &c. besloot ik dat hij bedoelde Hermanus Struijker of Modet, wiens naam hij niet recht scheen geweten te hebben; also de Roomsgezinde Schrijvers Burgundius, en Van der Haer, alle die dingen van Modet verhalen, die hij hem ten lasten legt. Ik vond mijn gissing volslagen bewaarheid door de brave Schrijvers der Gentse Geschiedenis welke getuigen, dat Pater de Jong Hermannus Struijker kwalijk noemt Hermannus Buschius uit het handschrift van **Kempenare** (op wiens aantekeningen men derhalve in alles niet kan bouwen, ofschoon hij een Advocaat te Gent was, omtrent die tijd.) Vermits nu Modet al te naamruchtig is, bij vrienden en vijanden in Nederland, om maar kortelijk van hem te spreken, zal ik zijn levensloop en lotgevallen, hier achter afzonderlijk laten volgen.

2. **Petrus Dathenus**, niet min befaamd dan Modet, zal ik insgelijks afzonderlijk na deze Historie laten volgen.
3. **Nicasen, of Casen Verschuere**n, of van der Schuere, wiens lotgevallen ik mede afzonderlijk, en breedvoerig zal laten volgen.
4. Een zekeren **Jan Michaeus**, geleerd in verscheiden Talen, die op de 25^e Maart 1567 het laatste Sermoen gepredikt heeft in den Geuzen Tempel te Gent. Meer weet ik van deze Taalkundige Leraar niet te berichten.
5. Een zekere **Carpentier**, geboortig van Meessenee bij Yperen, die zich verstoute te prediken op St. Pieters. Omtrent dezen tijd waren er twee Leraars der Hervormde Kerke, beiden Carpentier genaamd. De ene **Pieter** geheten, wordt van de Hoogleraar Van der Linden geteld onder de eerste Nederlandse Kerk dienaars uit de Burgerstraat. Hij was in het jaar 1565 Predikant te Antwerpen, en werd met nog twee anderen van Embden, gezonden naar Londen, om in de Nederlandse Gemeente aldaar, te helpen beslissen het gerezen geschil over de noodzakelijkheid van getuigen in het bedienen van de Heilige Doop. Het is waarschijnlijk, dat hij dezelve Petrus Carpentier geweest zij, die van 1511 tot 1591 Predikant te Schiedam is geweest, en dus te onderscheiden van Petrus Carpenterius, van Antwerpen, die eerst Rector der School te Noordwijk of Norwich, en naderhand te Rotterdam, wort gezegd geweest te zijn, en die enige Latijnse boeken, ten dienste der scholen heeft uitgegeven, sedert 1600 tot 1604.

De andere, van wie hier, als Predikant te Gent, gesproken wort; was genoemd **Jakob Carpentier**. Hij predikte niet alleen ten platten Lande, of op zeker Kasteel nabij Gent, maar onderstond dat ook te doen op de 24 Augustus 1566 binnen die Stad, komende ten 7 ure prediken in de Kerk van de Abdij van St. Pieters, alwaar veel volk vergadert was om hem te horen, maar de Hoog Baljuw hetzelfde vernomen hebbende, zond aanstonds naar de Kerke de Heer Gerard Rijm, Baljuw van St. Pieters, die omtrent de 8 ure in de Kerke komende, de Minister deed ophouden, en vertrekken, maar na de middag werd er evenwel gepredikt buiten de Poort op den Dries, waar toe hij vertrekkende, zijn toehoorders 's Morgens geno-

digd had. In de volgende maand, de 20 September kwam hij met enigen der voornaamste Gereformeerden, op het Stadhuis, om een verzoek de Schepenen te doen, nadat hij kort te voren een huis gehuurd had in de Majorleijnstraat te Gent, in mening van hier nu vast te zullen blijven wonen, hetwelk hem niet zeer lang heeft mogen gebeuren. Wel deed hij de 11 November de tweede predikatie in de nieuwgebouwde Kerk, de nieuwe Geuzen Tempel genaamd, maar overmits die omtrent vijf maanden daarna door de Roomsgezinden gesloopt werd, heeft zijn dienst en woning te Gent een einde moeten nemen, zonder dat mij zijn volgende lot en levensgevallen zijn voorgekomen.

6. En een anderen, genoemd **Baltházar Pieters**, die ook te Axel heeft gepredikt, waarom ik omstandiger van hem spreke, in de Kerkelijke Historie van Axel.
7. Daar waren er nog anderen, maar die hebben maar een of twee predikatiën gedaan, onder welke gemeld. doch niet genoemd worden, een Vlaming, en een Vries, en een Waal, die even buiten Gent gepredikt, en een Kind gedoopt hebben.
8. **Marten Cools**, uitgelopen Carmeliet, was een der twee Ministers die op de 28. Oktober 1566 te Gent predikte, wanneer de namen van de 12 verkoren Mannen, tot de Kerkbouw, aan de Gemeente werden voorgelezen naar het Sermoen van 's achtersnoens. (=namidags)
9. **Rutsemelis**, wordt met Dathenus en Struijker, onder de voorname Ministers geteld, die in Oktober 1566 te Gent waren, binnen welke Stad hij zowel gepredikt zal hebben, als buiten dezelve, voor enige Boeren van Melsene. Hij bekocht het bekleden van zijn Ambt met een wrede dood, zijnde op de 22^e Mei 1568 te Brussel verbrand, omdat hij Predikant geweest was bij de Geuzen. Hij was de Zoon van Mr. Willem Rutsemelis, Procureur van de Raad van Vlaanderen te Gent, die niet veel beter lot trof, want hebbende gevangen gezeten van in Augustus 1566 werd hij de 30ste Maart 1568 overtuigt van beeldstormerij, gehangen aan de Galg, ofschoon bij gebiecht had en in het Rooms Katholiek Geloof stierf. Van zijn Zoon de Predikant wordt niet getuigt, dat hij de waren Godsdienst is afgegaan; maar echter wordt zijn naam onder de Bloedgetuigen niet gevonden in de Historie der Martelaren, zo veel ik weet, alzo weinig als die van enige andere Gentenaars, die kort voor hem door de Bloedraat zijn ter dood geweest en gerecht, omdat zij van de eerste Kerk brekers, of Consistorieanten geweest hadden te Gent, met namen **Van Commelijn**, die Ontvanger Generaal der Gereformeerden was geweest, **Claaijs de Zalere**, **Adriaan d' Hamere**, Boekbinder, en een anderen.
10. **Jan Munt**, een Brabander van afkomst, weet ik niet of onder de Gentse Predikanten van die tijd te tellen is. Hij was eigenlijk Predikant te Brugge, maar heeft zich te Gent een tijd opgehouden, om daar een Franse Predikant voor die van Brugge te verkrijgen, waartoe de beroemde Franciscus Junius zich liet bewegen. Hij kan bij die gelegenheid te Gent enige malen hebben gepredikt. Doch het zij hij onder de Gentse Predikanten te rekenen zij, of niet, dit is althans zeker, dat men binnen, en omtrent die Stad geen gebrek, maar overvloed van Leraars moet gehad hebben, alzo een derzelve, (wiens naam niet wordt uitgedrukt) van Gent naar Rotterdam kwam om daar Gods Woord te prediken.

Door de dienst van de genoemde, en misschien nog andere Kerkdienaren, nam het getal der Gereformeerden te Gent, in 't Jaar 1566 dermate toe, onder personen van allerlei rang, zo wel hoog, als lagen, en middelbaren; dat die volkrijke Stad eerlang geheel Gereformeerd scheen te zullen worden, waartoe de vrijheid van Godsdienst, volgens het verdrag door de Hertogin van Parma, met de Verbonden Edelen aangegaan, gegronde hoop gaf. Want, ingevolge van het zelve, droeg de Graaf van

Egmond, Landvoogd van Vlaanderen, verlof aan de Gereformeerden, om even buiten Gent, een Kerk, tot oefening van hun Godsdienst, te bouwen die na veel knibbelingen, voltooid is, in zoverre, dat op de 10^e November 1566 daar in voor de eerste maal gepredikt werd, door Nicasen Verschueren, de tweede reis door Jakobus Carpentier, en de derde door Petrus Dathenus.

In de beschrijving dier Kerke, welke vrij omstandig is, willen de Roomsgezinde Schrijvers het als een groot meesterstuk, en treffelijke heldendaad aangemerkt hebben, dat de Graaf van Egmond de Predikstoel, voor die Kerke gemaakt, heeft doen verbranden op de Vrijdagmarkt, op de 16 November 1566. Want die ongelukkige Graaf begon zich in die tijd geheel en al te schikken naar de zin des Konings, door het vervolgen der Geuzen, het besnoeien der Gereformeerde Godsdienst oefeningen, en het beknibbelen der voorwaarden door hemzelve toegestaan en bewerkt, om daardoor zich bij het Hof aangenaam te maken; geheel anders als de Prins van Oranje, welke, terecht verstond dat men zijn gegeven woord en het gemaakt verdrag nauwkeurig moest nakomen, doch wiens getrouwe en oprechte raadgevingen in de wind werden geslagen. Eerst door de Landvoogdes en enigen van haar Raad, en vervolgens ook door de Graaf van Egmond, welke met zijnen Raadsman, en Geheimschrijver, **Heer Van Kazembroodt, Heer van Bakkerseele**, de Geuzen alom in Vlaanderen, en te Gent, streng begonnen te behandelen; om hun zoen te maken. Doch de uitkomst heeft hen beiden geleerd, dat zij daar door, zo wel zichzelf het verderf en een geweldige dood op de hals haalden, als zij de Gereformeerden in Vlaanderen, en te Gent, voor de vernieling hunner Kerken, en voor de uitroeijing hunner Gemeenten hebben bloot gesteld.

Ondertussen ging het prediken nog enige tijd zijn gang. Maar in 't begin van December 1566. begon de Magistraat, op bevel van het Hof de Predikanten te Gent voor te houden dat zij, behalve de Predikatiën, geen andere oefening van hun Religie, (als Trouwen, Dopen, bediening van het Heilig Avondmaal, begrafenis met een Lijkrede) zouden verrichten mogen; hetwelk de Predikanten weigerden en zeiden, dat de Graaf van Egmond hun toegelaten had niet alleen de predikatiën, maar allerhande bedieningen van hun Godsdienst, en dat hij meer als eens beloofd had op zijn Ridderschap van het Gulden Vlies, dat hun daar in geen beletsel zoude aangedaan worden, totdat de Koning, met Advies der Generale Staten, anders zou ordonneren, hetwelk niet geschied zijnde, meenden zij niet gehouden te zijn aan dit bevel van de Gouvernante; waarom de Consistorie, als de Heer van Bakkerseele, de 1 Januari 1567, een diergelijke last van het Hof aan dezelve te kennen gaf, geen stellig, maar uitstellend antwoord, om zich met die van Antwerpen daar over te beraden, gegeven heeft.

De Graaf van Egmond was buiten twijfel wel bewust van deze zijn belofte, waarom hij niet plotseling maar door vitterijen, en omwegen, de Gereformeerden begon te pramen tot het tekenen, en overgeven van het Accoord met hem gemaakt, zonder dat hij zijn gemelde belofte daar in wilde gevoegd hebben. De Magistraat van Gent sloeg driftiger voort, verbiedende het verkopen van Boeken, strijdende tegen de Lere van de Rooms Katholieke Kerk, en pogende met geweld, door de Hoog Baljuw uit de Tempel der Gereformeerden weg te nemen de Boeken, die een Drukker, welchen zij onder zich hadden, had gedrukt en uitgegeven; en om de Gereformeerden het nodigeste middel tot voortplanting van hun Godsdienst te benemen, verbood Schepenen op de 27 en 28 Januari 1567 aan alle de Schoolmeesters, en Schoolmeesteressen, zo Latijnse, als

anderen, aan de Kinderen te leren de Catechismus van Calvijn, of andere Geuzen Boeken, op lijfstraf.

Omtrent dezelve tijd verzocht eerst de Magistraat, en toen de Raad van Vlaanderen, op order van het Hof, dat de Gereformeerden hun predikatiën wilden staken; maar zij weigerden dat, en beriepen zich op de Graaf van Egmond die te Gent gekomen zijnde, op de vraag der Gereformeerden of zij de predikatiën laten zouden? Antwoorde, *ik heb geen last om u dezelve te verbieden.*

De Gouvernante, en de Magistraat uit haren naam, wilde de Gentenaars doen zweren, dat zij de oude Rooms Katholieke Religie zouden onderhouden, maar het grootste gedeelte wilde die eed niet doen; waaruit blijkt hoe groot het getal der Gereformeerden toen moet geweest zijn. Doch de Magistraat, moedig op de voordelen, door het krijgsvolk der Landvoogdes op de Geuzen behaald, bande de 14 Maart 1567 de genen die de Geuzen Boekskens, voor hun Tempel verkocht hadden, verbood de Predikant Struijker te herbergen, of te verzwijgen, op verbeurte van het lijf, en bracht teweeg, dat op de 25^e dier maand, het laatste Sermoen gepredikt werd in de Geuzen Tempel; verbood op de 29^e de Geuze predikatiën en alle diensten, dreigde de Predikanten op het strengste te straffen, en deed de Geuzen Tempel sluiten, en de sleutels overleveren aan de Soeverein Baljuw van Vlaanderen, leggende in de huizen der Gereformeerden veel der ingekomen Waalse Soldaten, zonder dat de klachten daar over gedaan iets anders wrochten, als dat de Magistraat het getal dier Soldaten vermeerderde; waarom veel van de Consistorieanten, Diakenen, en anderen, die enige bewind gehad hadden in de Geuzen Tempel, zo heimelijk als zij konden uit de Stad vertrokken, om het onweder, dat hun hier over het hoofd hing, te ontvluchten. Hen stond geen ander middel ter behoudenis open, nadat de Graaf van Egmond hen ontvallen was, en de laatste samenspraak door hem gehouden, op de 3^e April 1567 te Willebroek met de Prins van Oranje, geen indruk op hem had gemaakt, wordende hij getogen van de kraft zijns noodlots; om de aanmerkelijke waarschuwingen, en vol zekere voorzeggingen van de doorzichtigste aller Vorsten, Prins Willem de I te veronachtzamen, en in zijn gewis bederf te lopen.

Het kan zijn, gelijk de Gereformeerden kondschap kregen van de inhoud en uitkomst van het gesprek te Willebroek, dat ook de Roomsgezinden wel haast gehoord hebben, dat zij nu op de Graaf van Egmond konden staat maken, 't welk hen zo stout deedt worden dat zij, zonder zijn bevel, of order van het Hof, en de Magistraten, de Geuzen Tempels op verscheiden plaatsen in Vlaanderen, te Yperen, te Oudenaarde, en voornamenlijk te Gent sloopten, en vernielden, op zo een verwoede wijze, dat de Beeldenstormers, wier handelingen zij kort te voren hadden verfoeid, slechts leer jongens bij hen geleken. Dat deze breking dier Kerke te Gent, op de 9 April 1567 zo dol toeging, is niet te verwonderen, alzo. het werk verricht werd op de voorgang van Artes Bousse, toen Kapitein van ene Compagnie Burgers te Gent; maar in 't Jaar 1566 een der voornaamste voorgangers der Beeldenstormers, (die voor een groot gedeelte Roomsgezind waren) waar over hij in 't jaar 1569 op bevel en vonnis van de Bloedraad te Gent is onthoofd, min beklaagd van de Geuzen, dan van de Roomsgezinden, die hem zeer prijzen, omdat hij de Geuzen zo zeer vervolgt heeft, als de ijverigste Katholiek kon doen.

De verstoring der Gereformeerde Kerken, en Gemeenten, zo elders als te Gent, werd zonder de minste tegenstand uitgevoerd. De tijding van de komst des Hertog van Alva, met zijn krijgsvolk had de harten der Nederlanders, en voornamenlijk der Gereformeerden, met zulk een schrik vervult, dat de aanzienlijkste, en doorzichtigste

geen ander middel zagen, dan zich door de vlucht te redden, wier goederen vervolgens werden opgeschreven, en aangeslagen, en zij zelf ingedaagd, en niet verschijnende, voor 50 jaar gebannen, alleen omdat zij de gezuiverde Godsdienst hadden beleden en geweest waren Ministers of Predikanten, Consistorieanten, dat is Ouderlingen, en Diakens, die met zakjes hadden omgegaan in der Geuzen predikatiën; wier van de exempelen te Gent zo menigvuldig zijn, dat het onnodig is, enigen daar van hier uit te tekenen. De meesten begaven zich naar Wezel, de Palts, Bremen, en voornamenlijk naar Embden, alwaar sommige Broeders, onder anderen van Gent, op de 1ste Mei 1567 in de Kerkenraad verschenen, en van dezelve vrijheid verzochten om enige der hunnen aan te stellen, ten einde, om acht te nemen op de zeden en toestand der vluchtelingen van Vlaanderen, de aalmoezen voor hun Armen te verzamelen, wekelijks met hun Dienaren en Ouderlingen te vergaderen, om met elkander over de toestand raad te plegen. Welke verzoeken merendeels, en zo ver de Kerkenraad durfde bestaan, werden ingewilligd.

Sommige Gereformeerden vooral onder de geringen, bleven stand houden; niet omdat bij Plakkaat, op 's Konings naam, het verhuizen naar andere Landen verboden werd, meer omdat zij op zachter tijden hoopten. Anderen schikten zich naar de tijd, wisten Attestaties van hun Pastors te krijgen, gingen ter biecht, deden boete en goede beloften, en werden alzo van de ban, en straf ontheven. Velen, die de huichelarij in het stuk van Godsdienst verfoeiden, en die het vertrek naar elders ongelegen kwam hoopten het levensgevaar te ontgaan, door zich te houden, en zich als in hun huizen op te sluiten, en zichzelf heimelijk in Gods Woord te oefenen. Ook werden deze in het verborgen onderwezen, en getroost door anderen, hetzij wel bedreven Ouderlingen en Diakonen, hetzij Predikanten, die op levensgevaar, de verdrukke Gemeente te Gent hebben gesticht welker een geweest is, Mr. Matheüs, die de 28 September 1572 de tweede predikatie te Vlissingen gedaan heeft, en welke, in de lijst der Vlissingse Predikanten, beschreven word geweest te zijn, Dienaar onder het kruis te Gent uit de gevangenis gebroken; door welker onderwijzing zij zo machtig geworden zijn in de Schriften, dat er, toen men te Gent in het jaar 1571 enige zogenaamde Ketterse Boeken, (onder welke men toen voor al de Heilige Schriften, in de moedertaal overgezet, gewoon was te tellen,) buiten Gent verbrande, sommigen uitriepen: *ó, dat is nu al te laat, want de Kettters kennen die nu al van buiten.*

Dus bleef er te Gent, zelfs in het heetste der verdrukking, van de Jaren 1571 en 1572 nog een Gemeente, zo van de Nederlandse als van de Franse Taal. Want op de Synode te Embden, des jaars 1571 verscheen een Broeder, 't zij Predikant, of Ouderling van Gent, die in de Franse vertaling ter Synode genoemd wordt *le Frere de Gand*; en die zelve Vergadering, makende de verdeling der Classen onder het kruis, besloot onder andere dat die van Gent, van Ronsen, van Oudenaarden, enz. één Classis zouden uitmaken. Gelijk ook in de Classicale Vergadering der Franse Kerken van Brabant, gehouden de 27 December 1572 beraamd is, dat de Franse Kerk van Gent, benevens die van Antwerpen en Brussel, zich zouden bereiden, om op de aanstaande Synode een of te twee Leden te zenden. Doch die Gemeenten bevonden zich in enen deerniswaardige toestand sedert het jaar 1567 tot 1576 in welke tussentijd een groot getal van Gereformeerden, onder de naam van Gentse Kettters, Kerkbrekers en Consistorieanten, wredelijk zijn gedood, zo binnen Gent, als te Brussel, waarheen zij van Gent voor de Bloedraad gebracht zijn. Men woede niet alleen tegen de levenden, maar met ene onmenselijke barbaarsheid, ook tegen de dode lichamen der Gereformeerden, welke wierden ontgraven, en onder de galg gevoerd om daar

begraven te worden, volgens Ordonnantie van Duc d' Alva, en op bevel van de Magistraat, die de wreedaard wel moesten gehoorzamen, om niet in de klauwen van de Bloedraad te vallen. Maar dat een Bisschop, een Nederlander, en Vlaming zijnde, zo een afgrijselijke handelwijze heeft kunnen goedkeuren, en navolgen, schijnt onbegrijpelijk. Vooral, omdat de Roomsgezinde Schrijvers, als zij verhalen dat er iets dergelijks door de Geuzen zou zijn geschied, zulks doen met afgrijzing, dat zij de grafsteden, en de rustplaatsen van de overledenen, voor welke de Heidenen zelf eerbieding hebben, schenden; hun beenderen uitgravende, en verstrooiende. Nochtans wordt aangetekend, dat **Janssenius**, geboortig van **Hulst**, eerste Bisschop van Gent, op de 25 Februari 1571 in zijn predikatie te kennen gaf, dat men alle die onder de galg begraven zou welken niet gingen tot de Heilige Sacramenten.

Belangende de levenden, die werden bij menigte gemarteld, enkel om de Godsdienst, van welke ik hier alleen de voornaamste, die in onze Historiën vermeld alle bekend staan, zal ophalen, ten bewijze van de wreedheid dier tijden, maar ook van de onverschrokken standvastigheid dier onschuldige, en roemwaardige bloedge tuigen.

1. **Jan Laute**, zijnde geweest Diaken der Kerk te Gent, een ijverig, Godvruchtig en volständig man, werd de 19 September 1567 gevangen genomen, terwijl hij met een lijnen Laken op de markt te koop stond, en is verbrand na een gevangenis van ruim zestien maanden, op de 25 Januari 1569. De rede van zijn gevangenis, wende men voor, was, omdat hij het paard van Cornelis Croes, Baljuw van Gent en Brugge, als wanneer bij de Geuzen predikatie buiten de St. Lievenspoort kwam beletten, (op de 30 Juni 1566) bij de toom gegrepen, en dus oorzaak geweest had dat de Predikant als dan niet werd gevangen. Men heeft zich buiten twijfel geschaamd om hem onder dat ellendig voorwendsel, ter dood te brengen, aangezien de Roomsgezinden zelf getuigen, dat die Baljuw op eigen gezag, en zonder enig bevel van 't Hof, of van de Magistraat, die predikatie bestond te storen. Men hield dan Jan Laute gevangen, en nam het op zijn Godsdienst, dat hij niet wist hoe lang het geleden was dat niet te Sacramenten, noch te Biecht geweest had. Met één woord, dat hij Gereformeerd, en een Diaken geweest had, die altijd ten tijde van de Geuzen predikatiën de mensen vermaand had, op wat plaats en uur die geschieden zou. Want het was, zo lang als de Gereformeerde Kerk heimelijk, onder het kruis, moest vergaderen, het Ambt van de Ouderlingen en Diakenen, om de Leden, tot dezelve behorende, te waarschuwen; waar omtrent in een der oudste Franse Synoden, gehouden op de Wijnberg, (een verbloemde naam) de 1 Mei 1564 was vast gesteld: *het Ambt der Ouderlingen zal zijn om het volk te vergaderen, dat is, om bekend te maken waar, en wanneer de Godsdienst zou gehouden worden, en de Leden der Gemeente derwaarts, en in de Vergadering, te brengen.*

Hetwelk in tijd van vervolging hoog nodig was, om niet lichtelijk verraden te worden, waarom de gemelde Synode ook besloot, dat niemand enige persoon in de vergadering mocht brengen, tenzij met toestemming van de Leraar, of ten minste van de Ouderling. Het blijkt ook uit de Sententiën van de Hertog van Alva dat de Diakenen in die tijd dit ambt hebben bekleed alzo in dezelve de verzameling der Aalmoezen werden gevoegd bij degenen die de Leden tot de Godsdienst waarschuwden. Dit voorzichtig gebruik hebben onze kruiskerken in Nederland zekerlijk ingevoerd, ter navolging der oude Christenkerken, zolang die onder de verdrukkingen der Heidenen zuchten, in de eerste, tweede, en derde eeuw, toen óf de Leraars, óf de Diakenen, aan de huizen der Christenen kwamen aanzeggen de tijd, en plaats der bijeenkomst, mits

de vervolging niet toeliet, dat er een openbaar teken ter samenkomst der Gemeente kon gegeven worden.

2. De Pastor van Vinderhoute, **Gillis de Meiere**, een der vier Pastoors onder het Bisdom van Gent, die de gezuiverde Godsdienst hadden omhelst, werd de 16 juli 1567 's nachts, (doch onze Schrijvers zeggen, in Maart 1568) gevangen, met nog vier andere personen van zijn huisgezin, dit ter oorzaak van zijn Religie, en omdat bij ongeoorloofde vergaderingen van Sektarissen had gehouden. Gelijk veel goede luiden hem in zijn gevangenis kwamen bezoeken, hielden de Papen en Monniken, ook niet op om hem aan te vechten. Maar wat listen, en naarstigheid zij aanwendden, het was al te vergeefs, hij bleef even volstandig tot troost en versterking van velen. Hij werd door de Suffragaan van Doornik gedegradeerd, of ontwijd, en vervolgens ter dood verwezen om gehangen te worden. Maar ten verzoeke van de Maastro del Campo, (van wiens ijselijke, en meer dan Spaanse wreedheid, omtrent ongelukkige Herdopers, een allerdoemwaardigst exempel verhaald wordt) voor wie die Sententie al te zacht scheen, werd hij op de Veerle- plaats levendig verbrand, de 4 van April 1568 nadat de Spanjaards, en hun snode Hoofdman, de genoemde Maastro del Campo, de vrome Pastoor, naar de strafplaats gaande, verschrikkelijk hadden gestoten en geslagen, en als een dolle hond behandeld.

3. **Marten van Schorenbak**, om de ware Godsdienst gevangen zijnde, liet zich, noch door aanvechting noch door pijnigingen bewegen om dezelve te verzaken. Hij werd verwezen om levendig verbrand te worden, welk schriklijk vonnis aan hem is uitgevoerd de 27 van Lentemaand 1571.

4. **Michiel de Roo**, van Ursele, werd door de Hoog Baljuw gevangen naar Gent gebracht, daar hij alle aanzoek tot afval verwierp en de lere der Waarheid tegen vier Monniken, en Priesters, manmoedig verdedigde, hetwelk hem het leven koste, wordende hij levendig verbrand, de 8 Mei 1571.

Hij moest gaan (zeggen de Gentse Geschiedenissen) met een bal in de mond, opdat bij niet zou hebben kunnen spreken. Maar onze Schrijvers getuigen, dat zij zijn mond hebben geschroefd tussen twee ijzers, en de punt der tong hebben overgestreken met een gloeiend ijzer, omdat ze niet uitgaan zou, en de mond toegebreideld, opdat bij niet spreken kon.

De uitvoerders der moord vonnissen bedienden zich van verscheiden wrede soorten van muilbanden, enkel uit vreze dat de onschuldige, en ongelukkige Lijders, door hartinnemende aanspraken, de omstanders niet alleen tot medelijden, maar ook tot omhelzing van het zuiver Geloof, mochten bewegen; gelijk meermalen geschied was.

5. **Mauris van Dale**, Ouderling der Gemeente van Jezus Christus te Somergem, is om het getuigenis des Evangeliums gevangen, en naar Gent gebracht, daar hij na vijf weken in de gemene gevangenis gesloten, en gelegen te hebben, is veroordeeld om als een Ketter, buiten de Stad met een koord aan een staak verwurgd en verbrand te worden, welke Sententie hij blijmoedig aangenomen heeft, en heeft alzo zijn leven om Christus wil overgegeven en beëindigd, de laatste Mei 1573.

6. **Lieven Uitter Mere**, een zeer deugdzaam en Godvruchtig man, geboren van Gent, alwaar hij tot een Ouderling der Gemeente Jesu Christi beroepen was, van die aldaar onder het kruis en de onderdrukking van haar vijanden woonden, is door de Overheid van Gent gevonnist, om met den vure verbrand te worden, van welke Sententie hij de

Almachtigen God gedankt, en Hem aangeroepen heeft, met het zingen van de 42e Psalm.

*Als een hert gejaagt, o Heere,
Dat verse water begeert;
Alzo dorst mijn ziel ook zere,
Naar U mijn God, hoog geëerd. enz.*

en is alzo gemarteld de 15 Oktober 1573.

Na dezen tijd vindt men in onze Historiën geen verhalen meer van Bloedgetuigen, die te Gent, om de Waarheid zijn omgebracht; alhoewel er nog verscheiden Geloofsgetuigen in de volgende jaren 1574, 1575, 1576 zijn vermoord, wier namen niet tot kennis onzer Schrijvers zullen zijn gekomen, en door de Gentenaars ook niet worden uitgedrukt. Die alleen zeggen, dat enige mannen en vrouwen, om Ketterijen, zo noemen zij de gezuiverde Godsdienst, zelfs nog in het Jaar 1576 zijn verbrand, en gerecht.

De Magistraat te Gent had gelegenheid genoeg tot het vangen en spannen der zogenaamde Geuzen, vermits hen in handen gevallen was het Boek van de namen der Gemeente, met het Zegel, en andere Brieven, het welk zij in het jaar 1573 vertoonden aan de gevangen Ouderling, Lieven Uitter Mere, die zij naar veel personen vraagden, en uit het Boek der Gemeente oplazen, doch die niemand bezwaarde. Maar behalve dat sommige Leden der Regering een afkeer hadden van de wreedheden, en dezelve niet als door dwang, en vrees pleegden, waren er andere redenen, die dat barbaars branden, hangen en onthoofden, eerst wat deden verminderen, en naderhand geheel ophouden.

1. Zij zagen de onverschrokken volstandigheid der ongelukkige lijdens, en onschuldige slachtoffers, die aan velen hunner mede burgeren medelijden, en aan hun Geloofsgenoten, standvastigheid en kloekmoedigheid inboezemde, tot zover, dat in het allerstrengst Jaar 1573 enige zich niet ontzagen, om, wanneer de Gereformeerden ter dood geleid werden, hen te omhelzen, en hen, op het Schavot gekomen zijnde, toe te roepen: *fraai, kloek, strijdt vromelijk tot het einde toe!!* Hoedanig woorden, en handelingen de Overheid omzichtig maakte, en al de vervolgers vrees en schrik aanjoeg.
2. Ook kreeg men meer te doen dan men af kon met de openbare Rovers en Moordenaars, en met de zogenoemde Wilde, of Bosgeuzen, welke juist alle geen Geuzen, maar veelal Roomsgezinden en Vreemdelingen waren die het platte Land rondom Gent zo onveilig maakten voor allerlei soort van mensen, maar meest voor de Papen en Monniken, die zij, in weerwraak, op de allerwreedste, en doemwaardigste wijze behandelden. Tot het vangen en te recht stellen van dezelve, had men zo veel moeite en tijd nodig, dat men nauwelijks aan het vervolgen der Ware Gereformeerden kon denken. Behalve dat de woede zich reeds had zat gemest, door zo veel akelige moorderijen van onnozele, die men niet anders dan hun Godsdienst, kon ten laste leggen.
3. De Goddelijke Voorzienigheid, altoos waakzaam over des Heeren Kerk, beschikte eerlang een middel, waarop niemand der vernuftigste mensen had kunnen denken, tot verkrijging van Vrijheid in de Staat en Godsdienst, waar door alle vervolgingen in het kort moesten ophouden. Dit was de schielijke dood van de Spaanse Landvoogd Don Louis de Requesens, op de 5 Maart 1576 waardoor de Raad van State het bestuur in handen kreeg, die de muitende en woedende Spanjaarden alom poogde te beteugelen, en onder andere het kasteel van Gent, met Spanjaarden

bezet, deden beleggen. Doch hetwelk die van Vlaanderen niet zagen te veroveren zonder de bijstand des Prinsen van Oranje, en der Staten van Holland en Zeeland, welke daartoe verzocht zijnde, hen geschut en krijgsvolk toezonden de 26 van Herfstmaand 1576. Toen bleek het aanstonds, dat men de Gereformeerden te Gent, door alle die gepleegde wreedheden niet had kunnen uitroeien, maar dat dezelve getal nog zeer aanmerkelijk was. Want als dan verstoutten zich veel ballingen, die om hun Geuzerij voortvluchtig geweest waren, (met 's Prinsen volk) wederom te keren, waar door het getal van de Stads Geuzen (zo noemde men de Hervormden die uit de Stad Gent niet waren geweken) zeer vermenigvuldigde; die nog toenamen, als de Afgezanten der Staten van Holland en Zeeland te Gent aankwamen op de 18 van Wijnmaand 1576. Want met hun kwam veel volk, die tevoren uit de Stad gevlucht, en gebannen waren, hun Bloedvrienden of bekenden nog eens bezoeken.

4. Voorts werd de Gentse Bevrediging of Pacificatie gesloten en getekend, de 8 van Slachtmaand 1576 tussen de Gevolmachtigden der Algemene Staten van geheel Nederland, waarvan het vijfde Artikel dus luidt: *Opdat ondertussen niemand lichtelijk en sta tot enige begriep, captie of perijkel, zullen alle de Plakkaten op het stuk van Ketterij uitgegeven, mitsgaders die Criminele Ordonnantien van de Hertog van Alva, en het gevolg en executie van dien, opgeschort worden, totdat bij de Generale Staten anders daarop geordonneerd zij, wel verstaande dat er geen schandaal gebeure, gelijk gezegd is.*

Hiermede was de vervolging om de Godsdienst de bodem ingeslagen, zo elders, als te Gent, daar men na die tijd van geen verdrukking der Hervormden leest, als alleen dat op de 21 van Zomermaand 1577 zekere **Hermannus Klinke** gezeseld en gebannen werd voor 50 jaren, omdat hij, als de processie met het allerheiligste passeerde, geen eerbieding aan het zelve had betoont.

Kort na dit geval, begonnen verscheiden Edelen en aanzienlijken, benevens een menigte van Burgeren te Gent, de weg te banen, tot volkomen vrijheid in het Burgerlijke en Kerkelijke, door het overleveren van een Smeekschrift aan de Magistraat, op de 18 van Wijnmaand 1577, ten einde Schepenen zich met hen vervoegen zouden, ten einde gezamenlijk van de Raad van Staten te verzoeken, *dat de Stad zou herstelt worden in alle hare oude Rechten en privilegiën in der eeuwigheid, alsof dezelve nooit afgenomen geweest had.* Welk hun verzoek zij te Brussel bij expresse ordonnantie van de Staten verkregen.

Maar tot de uitvoering van deze Apostille zagen zij niet te geraken onder het bestuur van de Hertogen van Aarschot, nu Landvoogd van Vlaanderen, en der Raadsheren hem bijgevoegd, vermits alle die de Prins van Oranje, en der Gereformeerde Religie enigszins genegen waren, klaar genoeg konden merken dat zij verstoken, gnoteerd, en in de ogen waren.

Hierom bestonden zij een stout stuk, de Hertog van Aarschot, met veel andere voorname Heeren van zijn aanhang, gevangen nemende, op de 28 van Wijnmaand 1577. Zij verkoren op de 1ste van Slachtmaand 18 mannen, om te verbeelden de Notabelen van de Gemeenten, onder welken er verscheiden waren, die de Hervormden Godsdienst omhelsden, of althans, ter bereiking van hun oogmerk, wilden schijnen gunstig te zijn; die aanstonds de grootste aanhang onder de Burgerij kregen, en van welken sommigen in het begin des naast volgend Jaar 1578 werden verkoren tot Schepenen in beide de banken te Gent. Ook werd op de 10^e van Wintermaand 1577 bij

de Algemene Staten beraamd en ondertekend een nadere Unie, bevestigende de Pacificatie van Gent, waarbij drie van de Rooms Katholieke Religie, in hun bescherming namen de Gereformeerden, belovende niet te lijden, toe te laten of gedogen, dat men tegen hen iet aanrichten zou, of enige aanslagen voorwenden, of dat zij smadelijk versproken, gekweld of getergd zouden worden, ter oorzaak van hun Religie, maar in vrede gelaten achtervolgende de Pacificatie.

Hierdoor nam de staat van de Hervormde Godsdienst ene geheel andere gedaante aan; dezelve beurde het hoofd op in geheel Nederland, maar nergens zo ras, en zo hoog als te Gent, alwaar de 18 Mannen, of Notabelen, die zich het geheel bestuur der Regering toeëigenden, bewijs genoeg gaven van hun kleine genegenheid tot de Kloosters, Kerken, en Roomse Geestelijkheid, in welken van toen af de vrees begon te komen; gelijk daarentegen de Gereformeerden een moed grepen om hun Godsdienst openbaarlijk te plegen. Want in Maart 1578 begonnen de Sectarissen hun ongeoorloofde Vergaderingen in en buiten de Stad te hernemen. Hun eerste Predikant Nicasen Verschueren keerde weder, en vreesde niet van tot Gent openbaarlijk te prediken, niettegenstaande de predikatie in de Pacificatie van Gent zo uitdrukkelijk verboden was; wordende de predikatiën door de Hervormden niet nagelaten, alhoewel daartoe vanwege de Poorterij een Rekwest aan de Notabelen werd gepresenteerd en tegen dezelve een streng Plakkaat van de Generale Staten werd afgekondigd in de Raad van Vlaanderen te Gent doch 't welk de Magistraat niet wilde publiceren maar daarentegen geboden dat niemand van de Soldaten zich vervorderen zou van enige van de Predikanten aan te spreken of te berispen. Die daarop, de 3 Mei 1578 wel op vijf plaatzen predikten, en bijzonderlijk in 't huis van een der 18 Mannen (of Notabelen) daar wel duizend mensen vergaderd waren. Een klaar bewijs dat er zeer veel Gereformeerden in Gent waren, alhoewel de Roomsgezinden, toen, en nog lang daar na, in en omtrent die Stad, de sterkste in getal bleven. Zelfs maakte de Godsdienst der Gereformeerden zo een snelle voortgang, dat die, maar drie maanden na deszelfs hervatting, dat is in de maant Juni 1578 reeds als de heersende Godsdienst werd aangemerkt, alzo van die tijd af, en vervolgens, de kwaaddoeners door de Overigheid ter dood gevonnist, in de plaats van een Biechtvader naar het oud gebruik der Katholieken, een Geuzen Minister werd toegevoegd om hen te troosten. En de Hervormden op de 1^e Juni met grote toeloop van volk hun eerste openbare predikatie deden in de Kerken van de Predikheren, en Karmelieten, 't welk de 4^e ook geschiede in het Frans door een Fransman, in de Kerke van het Tempelbos.

Eerlang kwamen de 18 Mannen, de Voorschepen (Jonker Jan van Hembyze) en andere Schepenen bij de Calvinisten Leraars ter Kerk, die in de volgende maant Juli predikten in drie Kerken in het Vlaams en in een in het Frans. Dit alles echter geschiede zonder toestemming van de Generale Staten, aan welke de Gereformeerden op de 22 juni en 7 Juli 1572 eerst verzocht hadden de vrije oefening van hun Godsdienst, welke hen op de laatst gemelde dag door de beraamde Religions-Vrede des Aarts Hertogs Matthias, en der Generale Staten, op zekere voorwaarden eerst werd toegelaten. Doch welke Religions-Vrede door de verkeerde driftigheid der Magistraat, en der Notabelen, te Gent werd verworpen, zolang als de Gereformeerde Religie door alle de zeventien Provinciën niet zou toegelaten worden.

Welke hun spoorloze hardnekkigheid de grond gelegd heeft; tot de afval der Walen en tot de gehele ondergang van de Hervormden Godsdienst in Brabant en Vlaanderen, waar toe ook mede wrocht hun verbittering tegen de Roomsgezinde Geestelijkheid, die zij niet ophielden te plagen, door dezelve van hare Kerken te beroven, hare goederen te verkopen en hun personen allerlei moedwilligheid te laten

aandoen, zonder te passen op enig verbod des Aarts Hertogs, der Algemene Staten, en des Prinsen, welke doorzichtige Vorst wel voorzag dat die onstuimige handelwijze het verderf van Land en Godsdienst na zich moest slepen. En die daarom tot driemalen toe door de Heer van Aldegonde, en andere afgevaardigden, en door Brieven onvermoeid, maar lang vruchteloos bezig was om de Gentenaars tot bezadigheid in het stuk van Godsdienst oefening te bewegen.

Temeer, omdat hij een afkeer had van alle mishandelingen en wreedheden, die ook ten hoogste mishagden aan de besten en voornaamste Gereformeerden te Gent, onder welken de Heer van Rijhoove grote woorden had met enige anderen, omdat men zo ongenadig met de Geestelijken, en Katholieken handelde, hetgeen hij zeide niet verantwoordelijk, en contrarie te zijn aan de Pacificatie van Gent, en aan de Eed die zo Schepenen als de Gemeente gedaan hadden op de Vrijdag markt, van de Rooms Katholieke Religie te beschermen.

De oorzaak van deze wrevelzucht en hardigheid zeggen sommige Schrijvers, zo Gereformeerden als Roomsgezinden, was het prediken van Petrus Dathenus, en voegen meteen erbij, van Hermannus, Struijker of Modet. Maar die Predikanten waren slechts onvoorzichtige werktuigen in de hand van Jonker Jan van Hembyze, op wie de spil der Regeringe, in het Wereldlijke, en in het Kerkelijke, dat pas en enige tijd daarna, alleen draaiden, en die uit bijzondere oogmerken, en snode eerzucht (naderhand zo klaar gebleken) alles in het war bracht, en van wie de gemelde Predikanten, dwaaslijk genoeg voorwaar! zich bij de neus lieten omleiden, misleid door de groten schijn van zijn liefde tot de uiterlijke en gezuiverde Godsdienst, ofschoon onze beste Schrijvers hem houden voor iemand die getoond heeft dat hij geen Religie, of liefde tot het Vaderland had en van wie anderen verhalen, dat hij Roomsgezind of Katholiek zou geweest zijn. Maar alle zijn pogingen konden eindelijk niet ophalen tegen het gezag des Prinsen van Oranje, Willem de Eersten, die in eigen persoon naar Gent gekomen eindelijk verkreeg, dat er een Ordonnantie werd gemaakt, op de 16 December 1578 en de 27 derzelve maand, ten Tuine van de Schepenhuiuze van der Keure plechtig werd afgelezen, *op 't fait van der exercitie van beide de Religiën*, waardoor de rust herstelt, en de Religions-Vrede aangenomen werd te Gent en daar scheen geduurzaam onderhouden te zullen worden, vooral toen Gent, op de 9 Februari 1579 in de Unie van Utrecht was getreden.

Maar door de baldadigheid van sommige zogenaamde Gereformeerden, onder oogluiking van de Magistraat, door opstoking van jonker Jan van Hembyze, en onder voorwendsel dat de Walen (die men Malcontenten of misnoegden noemden) die Vrede niet wilden aannemen, werd dezelve wederom geheel gebroken in Maart 1579 niettegenstaande de Prins Oranje bevel zond, dat men recht doen zou over degenen die de Religieus Vrede verbroken hadden. In plaats van te gehoorzamen wilde men de monniken van de vier biddende ordens het prediken beletten, als dewelke door de Religions-Vrede uit de Stad moesten worden gestoten. Dit scheen enigszins verschoonbaar, althans naar het gevoelen der Hervormden in die tijd, als die in geheel Vlaanderen van gedachten waren dat het tegen de Religions Vrede was dat de Monniken predikten. Waarom ook de Gereformeerden te Sluis in Vlaanderen toen, en naderhand sterk aanhielden, dat in de plaats, nabij die Stad gelegen, de grauwe Monniken moesten worden geweerd, omdat er in de Religions Vrede vastgesteld was, *dat er niets mocht gepredikt werden, als 't geen tot instructie en aedificatie van de Auditeurs verstrekte, hetwelk niet gedaan werd van de Monniken, gewoon alles op ene oproerige wijze te verhandelen, waarvan overvloedige bewijzen te Gent waren, en welke bitterheden men van de wereldlijke Pastoors zozeer niet te wachten had.*

Maar zeker, men sloeg voort tot onverschoonbare handelingen, tot het uitzetten der vier biddende Ordens, tot het vangen en mishandelen der Roomsgezinde Priesters, tot het verkopen der goederen van de Geestelijken, tot het breken der Kerken, Abdijen en Torens; tot het uitbannen van Edelen en van voornamen Roomsgezinde Burgers, tot het doen zweren door de Kapiteinen en Burgers, dat zij de Roomsgezinde exercitie renuncieerden; van alle welke onstuimigheden, en geweldige uitersten, Jonker Jan van Hembyze de roervink was.

Dezelven mishaagden hooglijk, niet alleen aan de Roomsgezinden, maar ook aan velen van de Gemeente, en Poortery, en voornamenlijk aan de Edelen, en aanzienlijke Regeerders te Gent, die, na veel tegenstand, eindelijk doordrongen, dat men de Prins van Oranje wederom zoude verzoeken naar Gent te komen. Die daar de 18 van Augustus 1579 aankwam, de Magistraat veranderde, overeenkomstig met de Privilegiën, en Jonker Jan van Hembyze afzette, welke daarop heimelijk uit de Stad vluchtte, en van zijn geweldige besturing voor die tijd een einde maakte.

De Stads Regering dus op een beter en vaster voet gebracht zijnde, scheen de Hervormde Godsdienst daar door te vaster gevestigd; hadden niet sommigen der aanhangers van Jonker Jan van Hembyze, zijn onbezonnen en verderfelijk voetspoor ingeslagen, om de Roomsgezinden (van welken er nog een groot getal van allerlei standspersonen was,) op een harde wijze te handelen, en onmatig te drukken, tot zover dat zij verboden, op boeten en straffen niet te dopen of te trouwen, anders dan in de Gemeente der Christelijke Gereformeerde Religie, gelijk ook de heimelijke oefening van de Roomsgezinden Godsdienst verboden werd, zelfs de Capel van de Hertog van Anjou, nieuwen ingehuldigde Graaf van Vlaanderen. Behalve dat zij de Roomsgezinden een lengte van allerlei kwellerij aandeden, tot groot hartzeer des Prinsen van Oranje, wiens verzoek en raad zij in de wind sloegen, en tegen wie de Gemeente zelfs somtijds murmureerde en opstond. Alle die ongeregelde en bruuske behandelingen deden zo wel de Stad, als de Hervormde Kerken te Gent, naar haren ondergang snellen, die nog verhaast werd door het onbezonnen besluit, om Jonker Jan van Hembyze weder te roepen uit de Palts, waarheen hij zich begeven had, en hem het Voorschepenschap wederom op te dragen, gelijk hij met dat hoogaanzienlijk Ambt bekleed werd de 14 Augustus 1581 tegen wil en dank van de verstandigsten en besten, die wel voorzagen, gelijk gebeurd is, dat zijn willekeurig gezag, en oproerige behandelingen het verderf van Stad en Kerk moesten veroorzaken.

Hetwelk hij omtrent die beiden te weeg bracht, door verraderij, en samenspanning met de Spanjaards, en met de Prins van Chimay, zodat de Stad in handen van Parma viel, en de Hervormde Godsdienst daar vernietigt werd op de 19 September 1584.

Hoewel Hembyze die treurige uitkomst niet mocht beleven, wordende, wegens zijn boze stukken, ter dood verwezen, en op de 4 Augustus 1584 onthoofd.

Gelijk het verhaalde enigermate een besef geeft van de uiterlijke toestand der Hervormde Kerk te Gent en tot derzelve uitroeiingen toe, en ons opleidt tot erkenning, dat Gods rechtvaardige oordelen een diepe afgrond zijn; zo is het der moeite dubbel waardig om des Heeren goedertierenheden aan de Kerk te Gent bewezen, zolang als dezelve stand heeft gehouden, te erkennen, door derzelve inwendige toestand open te leggen. Waartoe voor af gekend behoren te worden de Leraren, welke de Goddelijke Voorzienigheid heeft willen gebruiken om de Gereformeerde Gemeenten te Gent, zo Nederlandse, als Franssen, te onderwijzen en te stichten.

- A. De Nederlandse Gemeente aangaande, dezelve heeft tot haar Herders en Leraars gehad:
1. **Nicasen van der Schuer** al sedert de maand Maart 1578 wiens levensverhaal, en dienstverrichtingen ik hier niet zal vermelden, omdat ik zulks afzonderlijk gedaan heb, in een Verhandeling die achter dit Verhaal der Kerke en School te Gent zal volgen.
 2. **Petrus Dathenus**, sedert September 1578 doch van hem zal insgelijks een bijzonder verhaal volgen.
 3. **Hermannus Strijkerus, of Modet**, van de maand Oktober 1578 af, van wie een omstandig bericht ter plaats reeds gemeld, zal te vinden zijn.
 4. **N. van den Baes**, die beschreven wort een uitgelopen Monnik geweest te zijn, en die al in Juli 1578 predikte in het Klooster van de broeders op het Mierhem. Hoelang hij te Gent gebleven, waarheen hij vertrokken, en wat er verder van hem en zijn dienst geworden zij, is mij niet gebleken.
 5. **Jakobus Kimedonkius**, of Kimedontius, al voor de maand Oktober 1578. Ik heb des mans leven beschreven onder de Gentse Profesoren der Doorluchtige School, van welken hij de eerste was.
 6. **Pieter Haerhman**, die uit naam van de Gemeente van Gent verscheen op de Classis aldaar gehouden de 29 Juli 1578 daar hij tot Praeses, of Voorzitter van die Vergadering is verkoren. Hij is derhalve onder de eerste Predikanten te Gent geweest naar de Pacificatie; doch ik heb 's Mans naam nergens meer dan in mijn handschrift gevonden, en kan derhalve van hem en zijn dienst niets meer vermelden. Dat was ook ondoenlijk zo lang als ik in de verkeerde, Uitdrukkingen van 's Mans naam, zo als die in het handschrift, door mij gebruikt, gevonden word berust. Doch ik heb vervolgens gezien, dat in het Jaar 1579 Predikant te Gent geweest is Petrus Haagman, wiens naam in het Grieks werd uitgedrukt Hypophragmus, zo veel beduidende als Onderhaag. Deze nu stel ik vast, dat in mijn handschrift bedoeld wordt. Van hem weet ik alleen te berichten, dat hij de 9 Maart 1579 een Brief heeft, geschreven aan de Kerkenraad van Embden, om de redenen te weten, waarom dezelve in de ban had gedaan zekeren **Simon Habosch** van Oudenaarde, die Pastor was geweest te Borkheim bij Oudenaarde en in het Jaar 1567 vandaar om de gezuiverde Godsdienst gevlucht was naar Embden, doch daar tot zodanige zware dwalingen verviel, dat de Kerkenraad van Embden, te vergeefs gepoogd hebbende hem tot de zuivere Waarheid weder te brengen, eindelijk hem openlijk van de Gemeente afsneed; waar over die Simon Habosch zich ging beklagen; eerst te Wezel, daarna te Norwich, in het Jaar 1577 toen men daar een bloeiende Nederlandse Gemeente had, vervolgens aan de Classis te

Middelburg, en het Jaar 1579 te Gent, verzoekende om wederom tot een lid der Kerk te worden aangenomen. Waarover Haagman de raad der Kerk te Embden verzocht hetwelk hem volgens de ware geschapenheid der zake gegeven zijnde, schijnt hij, en de Kerkenraad te Gent; het verzoek van Simon Habosch te hebben afgeslagen, alzo deze in het Jaar 1581 verkreeg dat de Kerkenraad van Embden over deze zaak verzocht werd te komen op de Nationale Synode te Middelburg. Doch in welke acten, particuliere vragen, en kwesties geen gewag van het besluit over dit geval aangetekend. Voorts, is mij uit de Zeeuwse Kerkboeken medegedeeld, dat Pieter Haagman Minister van **Serooskerke** (Walcheren is overleden, zonder dat er bijgevoegd werd wanneer; en dat zijn naam daar volgt op de van de Predikant van Ter Neusen, des jaars 1584. Hetwelk schijnt te leren dat Pieter Haagman al kort na het overgaan van Gent te Serooskerke in de heilige dienst is gekomen.

7. **Jan Spiegel** wordt wel eerst met name genoemd als Predikant te Gent in november 1578 in gedrukte schriften. Maar het blijkt uit de Classicale Acten dat hij reeds tevoren daar in dienst geweest is, als die met boven gemelde Haagman ter gemelde tijd de Classis te Gent bijgewoond heeft. Zolang als Gent Gereformeerd gebleven is, heeft hij de dienst aldaar blijven bekleden. Hij schijnt een der aanhangers van Jonker Jan van Hembyze geweest te zijn. Althans, hij liet zich gebruiken om benevens anderen, naar de Palts te reizen en daar uit naam van de Wet, de Krijgsraad, en Dekens der Stad, het Voorschependom, een aan dezelve op te dragen. Het viel hem te beurt om na de overgaave van Gent aan Parma de laatste openbare Leerrede voor de Gereformeerden te doen. Want op de 19^e September 1584 geschiede de allerlaatste Geuzen predikatie in St. Baafs; en in onze Lieve Vrouwen Kerke, in dewelke de Minister Jan Spiegele met de woorden van het 3^e kapittel van het boek der Openbaring: *Die overwint zal met witte klederen bekleed zijn*, zijn toehoorders zeer vermaande dat zij zich niet zouden laten verleiden tot de Roomse Afgoderij en Superstitiën, maar standvastig volharden zouden in het Gereformeerd Geloof. Ik heb niet kunnen opspeuren waar hij vervolgens Predikant werd; noch iets van zijn verdere lotgevallen kunnen ontdekken.

8. **Jakobus Regius**, of de Koning, die al in November 1578 Predikant te Gent was als die wegens die Kerkgezonden is op de Classis aldaar gehouden dato 3 November 1578 daar hij met keurstemmen tot Scriba dier vergadering is verkoren. Uit het Acteboek van de Kerke te Middelburg is mij geschreven dat Jakobus Regies of de Konink eertijds predikant te Londen is geweest, en de 25 April 1576 door de Kerkeraad van Middelburg is ontboden, die ook na zijn predik gaven deed vernemen, maar de 3e Juni de hoop om hem te bekomen verloren zag. Hij zal dan zijn vorige standplaats hebben verkoren boven Middelburg, en naderhand de beroeping naar Gent hebben aan genomen.

Waarschijnlijk was hij de broeder van **Johannes Regius** die in het jaar 1571 zich te Keulen ophield. En benevens anderen gekozen werd om een den Heer van Aldegonde getrouwelijk over te schrijven 't geen tot de Historie der Nederlandse Gereformeerde Kerken kon dienen.

Ook is het vermoedelijk dat hij de zoon was van **Carolus Regius**, of de Konink die weleer een Karmeliter Monnik te Gent was geweest, maar bestraalt met het licht van de zuivere waarheid, een Predikant onder de Gereformeerden werd, welke hij en in het openbaar, en in het heimelijk, met de verkondiging des Godlijken Woords stichtte, opbeurde, en vertrooste. Totdat hij deswegens te Brugge gevangen zijnde, de waarheid met een deerniswaardige maar God verheerlijkende

Marteldood heeft bevestigd, zijnde aldaar verbrand de 27 April 1557. Het mag in de hedendaagse lauwe tijden vreemd schijnen, dat een zoon, wiens Vader om het predikambt wredelijk gemarteld was, zich echter verstoutte om, terwijl de vervolging nog bleef duren, echter ook het Predikambt te bedienen. Maar in die tijden was de ijver tot de gezuiverde Godsdienst zo groot, dat de Zoons zich door het treurig lot hun Vaders overgekomen, niet lieten afschrikken, om in zware tijden het Woord Gods te prediken, al zagen zij zich bloot van gesteld om zelf een dergelijk uiteinde als hun Vaders te ondergaan.

Waarvan wij een exempel vinden in een Vader en Zoon, beide **Jan Missuens** genaamd. De Vader, het Evangeliewoord drie jaren te Antwerpen gepredikt hebbende, werd gevangen genomen, ten vure gedoemd, en verbrand de 17 Augustus 1571. De Zoon, door zijn Vader opgevoed tot de Predikdienst schroomde niet dat Ambt te bekleden in Vlaanderen bij Oudenaarde, in zeer gevaarlijke omstandigheden, en naderhand in Kadzant. Totdat hij, gevangen zijnde van de Malcontenten, door dezelve omdat hij een Predikant was, op een wrede wijze, in een zak gebonden, met een steen daar aan geknoopt, is verdrongen en vermoord, omtrent de maand Oktober 1583 te Middelburg in Vlaanderen.

Maar om weder te keren tot de Gentse Predikant Jakobus Regius, hij moet zich buiten gewoon stil in het bedienen zijns Ambts hebben gedragen, alzo de Gentse Geschiedenissen van hem nergens enig gewag maken. Maar uit de Classicale en Synodale handschriften van die tijd blijkt, dat hij een zeer geleerd, en hooggeacht Leraar te Gent was. Want gezonden zijnde van de Kerk aldaar op de Synode te Brugge de 4 van Slachtmaand 1579 werd hij aldaar tot Praeses verkoren, en is hem opgelegd, ten dienste der genen die geen Latijn, of enige andere talen verstaan over te stellen, (in het Vlaams) *Domini Calvinii Commentarii in Epistolam ad Romanos*. En dewijl de Broeders verstaan hebben dat Jakobus Regius gemeend heeft zeker traktaatje, als van de *Consciëntie*, item op *het eerste vers van het Vijfde Kapittel aan de Romeinen*, en nóg op de woorden van *Simeon Lucas 2*, zeer dienende, en nut zijnde tot bevordering der Gemeente, en hulp der Dienaren, (uit te geven) is besloten, dat deze elk van de Classis van Gent zullen overzien worden, om die alzo ten eersten te laten drukken, en in het licht te laten komen. Hetwelk of het geschied zij, mij onbekend is. De Franse Kerken, en Synode toonden ook hoe hoog zij 's Mans verdiensten waardeerden. Want als erin de Franse Gemeente te Gent enige geschillen en onenigheden waren ontstaan in het Jaar 1582 werden enige Franse Predikanten, door de Synode van Antwerpen, gehouden de 19 September 1582 daarheen gezonden om die uit de weg te ruimen, en de Broeders der Nederlandse Kerken van die plaats verzocht om ook een van de hunnen daar bij te volmachtigen, voornamenlijk zo een die de bekentenis heeft van de zieken der Franse Kerken, zo in dit gewest als elders, gelijk de Heer Regius. Voorts heb ik niet kunnen ontdekken, welke de lotgevallen van deze Geleerde en vreedzame Man geweest zijn, na die tijd, en na het overgaan van Gent aan de Spanjaards.

9.

Het grootste gedeelte dier Leraren, en misschien allen, zijn te Gent gebleven in het jaar 1579 als in het welk worden vermeld vijf Ministers die zich lieten gebruiken door Jonker Jan van Hembyze, om zijn gewelddadige handelingen, en willekeurige Magistraatverandering te doen goedkeuren bij de drie Leden van de Stad, of althans te verschonen. Gelijk ook in dat Jaar zeven of acht Ministers hem vergezelschapten naar het Stadhuis, die hen gelijk voor Lijfwacht dienden toen hij de Prins van Oranje wederstond. Doch derzelve namen worden niet gemeld.

Maar in het Jaar 1580 vinden wij nog een anderen Predikant te Gent, buiten de reeds gemelde, met naam genoemd, te weten **Johannes Bollius**. De overeenkomst van naam en tijd deed mij vermoeden, dat deze dezelve Johannes Bollius was, die met G. Feuguerus het Hoog Leraarschap der Heilige Godgeleerdheid te Leiden in het Jaar 1577 had bekleed en vandaar, gelijk naderhand de Hoogleraren Danaeus, en Ratloo gedaan hebben, naar Gent was vertrokken, tot het bedienen van Gods Woord. Maar naderhand zag ik dat de Leidse Johannes Bollius was gekomen van Staden, behorende onder het Aarts Bisdome van Bremen, en dat hij te Leiden, op zijn verzoek, van zijn Academiedienst ontslagen zijnde, de 8 Maart 1578 is weder gekeerd naar Staden, daar hij in het Frans, en het Nederlands predikte, en nog was in het Jaar 1590. Zodat hij een ander was als zijn naamgenoot, de Gentse Predikant Johannes Bollius omtrent wie ik niet weet te berichten vanwaar hij naar Gent gekomen is, maar alleen zijn verrichtingen aldaar, en elders. Hij schijnt nog niet lang te Gent geweest te zijn, of hij haalde zich het ongenoegen van veel zijner Ambtgenoten op de hals, omdat hij op de 25 April 1580 een kind van een rijke Burger doopte, wel in de Kerke van St. Baafs, maar zonder dat er gepredikt werd, hetwelk zeer mishagde aan de Geuzen en aan sommige Ministers, want zij zeiden dat, tegen hun Statuten was, enige Kinderen te dopen anders als in de vergadering van hun Gemeente, in of na de predikatie.

Dit geschiede nochtans in die tijd dikwijls ja zelfs in bijzondere huizen. En de Statuten of Kerkwetten waren daar omtrent niet streng, voor al in Vlaanderen.

De eerste Synode der Nederlandse Kerken welke handelingen tot ons zijn gekomen, gehouden te Wezel, de 3 November en vervolgens, in het Jaar 1568, maakte omtrent dit stuk deze gematigde beraming: *Men zal de Doop bedienen — niet anders, noch ergens als in de Kerke, onder de Predikatie en de Catechismus; tenzij NB. misschien in de aankomende Gemeenten in acht moet genomen worden sommiger zwakheid, welken te gevalle, en om ergernis te mijden, de Kinderen in huis gedoopt mogen worden doch dit wort ook niet toegestaan, ten zij in tegenwoordigheid van ten minsten vier, of vijf gelovigen; en dat tot anders door het Synode zal zijn besloten.*

De volgende Synode der Nederlandse Kerken die onder het Kruis zitten; gehouden te Embden de 5e oktober 1571 liet het hierbij berusten, zonder enige nadere bepaling te maken.

Maar de Provinciale Synode van Holland en Zeeland gehouden te Dordrecht de 16-28 Juni 1574 schafte de huisdoop af; willende dat men de Doop niet zal aandienen, dan alleen in ene openbare verzameling der Kerken bij de verkondiging des Woords; welk besluit bevestigd werd in de Nationale Synode der Nederlandse, en de Waalse Kerken; gehouden te Dordrecht de 2-18 Juni 1578 met deze woorden: *Men zal de Doop niet bedienen dan in de Predikatiën. doch de gewoonte van in huis te Dopen, gesproten uit het gevoelen van de volstreckte noodzakelijkheid des Doops ter zaligheid, was door langheid van tijd zo diep ingeworteld in Vlaanderen, dat dezelve niet zeer gemakkelijk, en spoedig kon worden uitgeroeid.*

Daarvan komt het dat in de Vlaamse Kerkvergaderingen zo dikwijls over dit stuk werd raad gevraagd, gelijk in de Classis van Axel de 7^e Mei 1579 werd gevraagd, of men de Kinderen ook Dopen zal buiten de Predikatiën? En wederom inde Classis van Beoosten Blijde de 2^e Januari 1581 *of het niet raadzaam was dat men geen Kinderen dopen zou, zonder in de openbare Predikatiën?* Waarop die Vergaderingen ten antwoord gaven, *dat men den huisdoop allengskens wijselijk af breken zou en dat men zijn best zal doen om dien af te brengen, zo niet, NB. dat men doch de lieden dienen zal om alle scheuringen te schuwen.* Even voorzichtig, en na de omstandigheden van tijd, plaatsen, en personen, besloot de Provinciale Synode der Vlaamse Kerken,

gehouden te Brugge de 4 November 1579 *dat men geen Kinderen Dopen zal dan voor de Gemeente, NB. zo het mogelijk is, en ook niet dan in de Kerken, altijd niet zonder korte Predikatie te doen en dat naar het inhoud des 8 Artikel der Dordtse Synodi.*

Dus kon dat misnoegen tegen de Leraar Bollius zo groot niet zijn, veel minder zijn achting benadelen gelijk bleek in het volgend jaar toen hij werd afgezonden naar de Provinciale Synode der Vlaamse Kerken gehouden te Gent de 8^e maart 1581 daar in hij verkoren werd tot Assessor, en Gecommitteerd om het Nationale Synode bij te wonen, hetwelk zal gehouden worden de 29 Mei te Middelburg in Zeeland. Hetwelk hij in die hoedanigheid bij gewoonte en als Predikant te Gent ondertekende. Wordende zijn naam onder de Franse Handelingen der Synode nog gevonden benevens die van zeer veel andere predikanten, welke men tevergeefs in de gedrukte Nederlandse Acten zal zoeken.

Voorts mengde zich de Predikant Bollius meer of min in de Burgerlijke zaak te Gent, zo nochtans dat hij een der welmenenden was, die het met de Prins van Oranje hielden, waarom hij zich grotelijks stelde tegen de verkiezing van Jonker Jan van Hembyze (die toen in de Palts gevlucht was) tot Voorsche pen, maar vruchteloos. Om die zelve reden zal men hem gezonden hebben naar Dendermonde tot de Heer van Rijhoove , (die onder de Gentse Edelen, de beste vriend des Prinsen van Oranje was) om 't misverstand tussen Rijhoove, en de Stad Gent te bemiddelen.

Men telde hem onder andere ook aan tot Paimaker (Vredemaker) om voorwaarden te beramen, op welke men, in maart 1584 de vrede van Parma zou verzoeken. Waarschijnlijk alleen om de Gemeente te blindhokken, vermits hij, afkerig van Hembyze, en gehecht aan de belangen des Prinsen, een der Leraren zal zijn geweest, die gezegd worden zich zeer tegen de vrede te hebben aangekant, hetwelk op een vrij hatelijke wijze dus wordt verhemelt:

De andere Ministers waren zeer verstoort op Dathenus (die openlijk roemde de Peis aan de Stad te zullen geven) en bulderden als razenden in hun Sermoenen tegen allen die de Peis wensten; zeggende openlijk en dus het volk tot oproer te verwekken, dat men de Godzaligen en welgemeenden van hun ambten en officiën had afgezet, om goddelozen en verraders in hun plaatsen te stellen; en dus het Vaderland onder het Spaanse juk te brengen, enz.

De uitkomst heeft geleerd dat zij de waarheid spraken, en dat Dathenus zich, onwetende, jammerlijk heeft laten misleiden door zijn grote voorstander Jonker Jan van Hembyze, die waarlijk een Verrader van de Stad en Kerk was. Het overgaan van Gent maakte een einde van zijn dienst aldaar. Het schijnt dat hij naderhand op geringe plaatsen Predikant is geweest, nadat hij met zijn Huisvrouw enige tijd te Middelburg had gewoond, zijnde daar met attestatie der Kerke van Gent ten Heiligen Avondmaal geweest de 3 November 1584. Althans Johannes Bollius stond al voor het jaar 1594 als Predikant te Biervliet en Vremdijke, twee plaatsen die vaneen gescheiden waren door *de Braakman*, een tamelijk wijd en somtijds zeer onstuimig water, hetwelk hem de waarneming dier twee plaatsen vrij moeilijk, en lastig moest maken. Als nu Prins Maurits van Nassau, ter bevrijding en verdediging van het Land Axel, een sterkte had laten maken, vlak over het dorpje Filippijne, die nog hedendaags naar zijn naam Maurits Fort wort geheten, en niet zeer ver van Vremdijke is gelegen schijnt de Leraar Bollius ontslagen te zijn van het gestadig waarnemen des Kerkedienst te Biervliet, en slechts nu en dan maar derwaarts gevaren te zijn, alzo hem ten Jaar 1605 voor het bedienen van Biervliet niet meer dan acht ponden Vlaams, of achtenveertig Gulden betaald werd, daar hem voor Vremdijke, vier honden Guldens jaarlijks werden goedgeaan. Nadat Vremdijke, door het zeewater is doorspoeld en overstroomd, begaf

hij zich met der woon binnen Maurits-Fort, daar hij voor de bezetting dier sterkte, en voor de inwoners der naastliggende Polders (naderhand en nu nog de Hoek genoemd, als gelegen op de hoek des Lands van Axel en Neuzen) de dienst zal hebben blijven waarnemen tot zijn dood die wij niet weten wanneer hem getroffen heeft. Zijnde voor de eerste Predikant van Maurits-Fort, en van de Polders, na hem eerst bekend Johannes Lievens, die daar de dienst des Heiligen Woords begon in het jaar 1625.

Uit de Middelburgse Kerkboeken blijkt, dat Bollius de Synode van Ter Veere, des Jaars 1610 heeft ondertekend; ook die van Dordrecht 1618, 1619 maar daar achter staat: *obiit*, zonder tijd bepaling. Het zou vreemd kunnen schijnen dat een Man van die Geleerdheid en Achtung, als de Gentse Predikant Bollius, tot zo een geringe standplaats is overgegaan, en daar is gebleven, indien men niet wist *dat de Predikanten van Gent, die zich met de burgerlijke Stad- en landzaken wat veel bemoeid hadden nergens veel getrokken waren, en dat de Staten van Holland hebben besloten en geordonneerd te schrijven aan de Officieren, Burgemeesters, en Regeerders van alle de Steden van Holland, dat zijlieden geen Predikanten in dienst aan namen, nog laten prediken, die uit Gent, of Brugge mogen zijn gekomen, dan met voorgaande consent en believe van de Staten.* Dus moesten de goeden het met de kwaden bekopen.

Voorts vind ik dat behalve de reeds vermelden, in het jaar 1581 en vervolgens nog enige andere Predikanten de dienst van het Evangelie hebben verricht.

10.

Adrianus Saravia die op de Provinciale Synode der Vlaamse Kerken, gehouden te Gent de 8e Maart 1581 als Predikant te Gent verscheen, en tot Praeses van die Vergadering werd verkozen. Ik behoef 's Mans verdiensten en lotgevallen, die zeker ongewoon zijn hier niet op te halen, omdat de Kerkelijke, én Wereldlijke historieschrijvers vrij omstandig van hem gewagen, en de Hoogleraar Johannes Ens zijn levensloop reeds heeft opgegeven.

11.

Franciscus Lansbergius, die waarschijnlijk een Gentenaar was, gelijk de beroemde Philips van Lansbergen ook, uit die Stad herkomstig was. Het schijnt dat onze Franciscus ook te Brugge heeft gepredikt, of daar beroepen is geweest, aangezien er geschil rees tussen de Kerken van Gent en Brugge, tot welke van die beiden hij, behoorde; het welk in de Synode te Gent 1581, werd beslist, en die van Brugge getoond dat zij geen recht op hem hadden. Dus bleef hij te Gent daar hij behalve de Kerkdienst, ook het onderwijzen der jeugd in de beginseken der Godgeleerdheid behartigde, gelijk hij in het jaar 1583 Antonius Walaus de beginseken der Latijnse taal heeft geleerd tot in het volgend jaar toen Gent overging aan Parma. Of hij toen vandaar vertrokken is naar Antwerpen dat eerst in Augustus 1585 in der Spanjaarden handen viel, zou ik niet durven bevestigen. Wel schrijven sommigen dat hij Predikant te Antwerpen zou geweest zijn daar hij in het jaar 1609 een omstandige samenspraak en geschilverhandeling met zekeren Pater Gauda heeft gehouden; maar het is waarschijnlijk een misslag, gesproken uit onoplettendheid van de voornaam, alzo Philips Lansbergen Predikant te Antwerpen is geweest, daarna te Goes, alzo anderen getuigen dat hij in het 1593 van Gent in Vlaanderen te Rotterdam is gekomen. Daar staande verviel hij tot Remonstrantisme en gaf in het jaar 1612 aan het licht een kort en Christelijk Examen over de Leerpunten, die tussen de onzen en de Remonstranten in geschil waren en poogde daarin te beweren, dat die het fundament der Zaligheid

niet raakten; hetwelk door anderen werd weerlegd.

Zijn zoon en Ambtgenoot Samuël van Lansbergen viel ook de Remonstranten toe, en verpijnigde zich om in een boekje de onderlinge verdraagzaamheid aan te prijzen. Fransiscus Lansbergen en zijn zoon Samuël beijverden ten hoogten het doordringen van de Resolutie der Heren Staten van Holland tot Vrede der Kerk, latende Samuël zich ten dien einde uit de Classis van Schieland afzenden naar vermelde Classen van Zuid-Holland om dezelve daar smakelijk te maken, en te dien einde zeker concept door hem opgesteld door de Predikanten te doen tekenen. Maar hij vorderde met al zijn pogingen zeer weinig uit, zelfs maakte de Classis van Gorkum zodanige aanmerkingen op zijn persoon, en concept; dat hem waarschijnlijk de lust zal vergaan zijn, om zijn opzet te willen doorzetten.

Bij omwending der zaken werd hij eerst door de Magistraat van de dienst geweerd en in het jaar 1619 door de Synode van Zuid-Holland van dezelve afgezet, hebbende gelijk hij zeide, reeds voor zijn Magistraat een Acte van stilstand in de Kerkdienst getekend zodat hij in het Land kon blijven, en onderhoud genieten. Hoe het verder met hem afliep is mij niet gebleken.

12.

Philips Andries. Deze was op de laatstgehouden Classis te Verneke geëxamineerd, en verscheen, op de Classis te Gent de 29^e juli als geadmitteerd Dienaar des Woords op dezelve Classis; vervolgens werd hij, op sterk aanhouden der Vlaamse Classis en der consistorie van Middelburg, Predikant te Eeckeloo, bij voorraad en voor een Jaar expirerende de 10^e juli 1579. Onder zekere voorwaarden, welke die van Eeckeloo, naar zijn gevoelen, niet volbrachten, waarom hij de dienst dier Kerke wilde verlaten, voorwendende in de Synode te Brugge de 4^e November 1579 verscheiden oorzaken en zwarigheden om vrij te wezen van die Gemeente. Doch welke die Vergadering *niet genoegzame of wichtig vond om zijn Gemeente aldaar te verlaten; helpende ondertussen die van Eeckeloo voor de tijd van een half jaar, in de welken zij zullen gehouden wezen met naarstigheit te volbrengen, en na te komen al zulken billijken conditiën die van hem, Philips Andries, hen voorgesteld en voorgeschreven zijn. En zo dat niet geëffectueerd wordt, zullen de drie na liggende Classes Philippum alsdan vrijspreken.* Het welk bij nadere overweging niet een censura definitiva is bevestigd, niettegenstaande de hij daar tegen schriftelijk protesteerde, en van deze sententie en oordeel van de Synode een Extract begeerde om zich daarmee te behelpen; hetwelk de broeders hem niet ontzegd hebben. Pogende hem echter bij die gemeente te doen blijven, vermits zij hem erkennen voor een getrouwe Dienaar. Zijn zonderlinge bekwaamheden, en fraaie hoedanigheden vorderden hem eerlang tot Predikant der Hoofd en Moederkerke te Gent, waarschijnlijk in het jaar 1581 alzo hij in het Jaar 1584 van de Gemeente aldaar afscheid nam met Paulus' woorden: Waakt en gedenkt dat ik drie jaren lang (ook) nacht, en dag niet opgehouden heb een iegelijk met tranen te vermanen. Men mag met grond besluiten dat hij zich daar zal gehouden hebben aan de zijde des Prinsen van Oranje, en der welmenende ingezetenen, omdat hij op de 27 Augustus 1583 is gezonden naar Dendermonde tot de Heer van Rijhoove, die de slinkse gangen van Jonker Jan van Hembyze wraakte, en de verdere verraderijen, (toen reeds openlijk begonnen door Servaas van Steeland, Hoog Baljuw van het Land van Waas, Axel, enz.) poogde te stuiten.

Maar om bij het Kerkelijke te blijven, deze Leraar Philips Andries, alhoewel niet Taalkundig, of op Hoge Scholen in de Wetenschappen geoefend, bezat zulk ene uitnemende welsprekendheid, en ongemene kracht van zeggen, dat die de verwondering der Roomsgezinden zelve hebben weggedragen, als die er dit getuigenis van hebben

gegeven.

Gelijk meest al de Ministers, de 16 September 1584 (toen Gent bij verdrag aan Parma werd overgegeven) voor de laatste maal predikten, op een nadrukkelijke wijze van hun Gemeente oorlof nemende, en hun allen ernstig vermaande, dat zij zouden indachtig blijven hetgeen zij gehoord hadden in hun Predikatiën en onderwijzing, van welke zij nu beroofd werden; deed dit voornamenlijk in O. L. V. Kerk de Minister Philips Andries, met zo grote welsprekendheid, gebruikende de woorden van de Apostel Paulus in het 20. Kapittel van de werken der Apostelen, door welke hij afscheid nam van de Ouderlingen van 't Gemeente van Efeze, dat er veel van zijn toehoorders overluid weenden, en van droefheid huilden. Alle pogingen, om de verdere lotgevallen van deze getrouwe en welsprekende Leraar te ontdekken, zijn (tot nog toe) vruchteloos geweest.

13.

Thomas van Til, Oudt-Abt van St. Bernard bij Antwerpen, wordt met recht ook geteld onder de Predikanten van Gent, daar hij enige tijd gepredikt heeft. Doch 's mans grote verdiensten zijn waardig om nauwkeurig te worden voorgesteld, waarom ik zijn Levens beschrijving, hier achter, afzonderlijk, zal laten volgen.

14.

Gillis van de Haute, die Predikant geworden is te Sluis in Vlaanderen in het jaar 1581 en daar de dienst bleef bekleeden tot dat die Stad in het Jaar 1587 aan de Spanjaarden overging; gissen sommigen dat hij van Gent derwaarts zou zijn gekomen daar hij tevoren het Predikambt zou hebben bediend. Het is vermoedelijk dat hij een Gentenaar was, in welke Stad, toen de Gereformeerden daar het gezag hadden, het geslacht *van de Haute* in aanzien was. Gillis van de Haute was een der Stede kiezers tot vermaking der Magistraat in 't Jaar 1580. en werd tot Schepen van *Gedeele*, (zijnde de tweede bank te Gent) verkoren in het jaar 1581; en wederom tot een der Stede kiezers in het Jaar 1583.

Michiel van Haute werd Schepen *van der Keure* (zijnde de eerste bank) in het Jaar 1582.

Charles van Haute is Schepen van *Gedeele* geworden in het Jaar 1583. Het blijkt ook dat de Sluisse Predikant *van de Haute* nu, en dan eens naar Gent reisde. Maar alzo ik nergens in gedrukte of ongedrukte schriften 's Mans naam, als Predikant te Gent genoemd vind, blijft het onzeker of hij daar gestaan heeft.

15.

Mr. David Arundeus, die in het jaar 1584 te Vlissingen Predikant is geworden, en aldaar, in het laast van het Jaar 1535 is overleden; gist men, uit enige omstandigheden, dat van Gent derwaarts gekomen zoude zijn. Doch daar omtrent heb ik geen meer zekerheid, dan omtrent de evengemelde Gillis van de Haute. Al hadden deze twee laasten nooit de Gereformeerde Gemeente aldaar bediend, de opgegeven lijst toont dat te Gent een groot aantal Leraren is geweest, in de Nederlandse of Vlaamse taal.

16.

Mij is na dusver geschreven te hebben, gebleken dat, behalve de reeds gemelden ook binnen de Stad van Gent, is Predikant geweest **Cornelius Johannis**, die in het laast van het Jaar 1584 en dus kort na de overgave van Gent, is Predikant geworden te Rotterdam, hebbende de burgemeesters dier Stad hem noodzakelijk moeten beroepen, en in dienst nemen. Zonder dit, heb ik 's mans naam, of lotgevallen nergens gelezen.

B. In de Franse Kerke te Gent, had men kort na de Bevrediging, en openbare Godsdiensttoefening zulk een overvloed van Predikanten niet, maar een grote schaarsheid; zodat de Franse Kerk Vergadering besloot dat men aanhouden zou bij de Hertog (of Paltsgraaf) Casimier, dat hij wilde toestaan aan de Heer du Jon (die best bekend is met zijn Latijnse naam Franciscus Junius) om de Kerken hier te lande te komen dienen, en helpen; misschien te Gent daar Junius in het Jaar 1566 Predikant was geweest, en op wie derhalve de Kerk aldaar, naar de gewoonte van die tijd, enig recht geacht werd te hebben.

Nopende de Franse Predikanten aldaar is ons het volgende voorgekomen.

1. Een ongenoemde **Fransman** predikte daar de 4^e Juni 1587; in het Frans op de kerk van het Tempelhof, op welke plaats nog in de volgende maant Juli, in 't Frans werd gepredikt. Maar die Franse Predikant moet daar niet lang gebleven zijn, omdat de Franse Synode van Antwerpen, de 17 van Herfstmaand 1578 besloot dat een der Franse Predikanten van Middelburg, de Kerkdienst te Gent zou waarnemen, zolang als de Classis dit tot eer van God zou goedvinden. Tenzij de Gemeente daar zo, in getal toegenomen ware, dat een Predikant dezelve niet kon bedienen.
2. **Jean Walé** is Frans Predikant te Gent geweest in het jaar 1580, en waarschijnlijk al in het Jaar 1579 en bleef daar de dienst waarnemen tot zijn dood, ofschoon eerst geschikt om de Waalse kerk te Embden te bedienen. Buiten twijfel is hij dezelve met Johannes Wallaéus, die in het Jaar 1565 eerst opperste diaken maar naderhand Predikant der Dorpen omtrent Rijssel en Quernoij geweest is, die de Roomsgezinden niet alleen bespotten, haar hun gewoonte, maar dien zij ook de aller heiligheidschennende grollen opdichten, welke geen mens van gezonde hersenen zal geloven dat ooit hebben kunnen vallen in enen oprechte belijder, veel min in een Leraar des Hervormden Godsdienst, en die alleen steunen op de snood verzonnen leugenverhalen van de afgefallen Matthieu Lannoy, wiens gedachtenis zowel bij brave Roomsgezinden, als bij de Gereformeerden in de uiterste verfoeiing is. Indien hij zich schuldig gemaakt had aan dergelijke snoodheden, zou hem de Gereformeerden zelf hebben verfoeit, daar nu derzelve Kerk Vergadering 's Mans getrouwe diensten erkende na zijn door, die waarschijnlijk voorviel in 't begin des Jaars 1581. Bevelende aan de Franse Kerken van Gent en Audenaarde, hun gewone gaven uit te reiken aan de Weduwe van Jean Wallé, alzo aan haar hen toegelegd werd twaalf Ponden Vlaams jaarlijks, uit aanmerking aan de goede diensten die bij gedaan had aan de Kerken omtrent Rijssel.
3. **Gillis Maes** schijnt in de plaats van Jean Walé Predikant in de Franse Kerk te Gent geworden te zijn. Althans in het Jaar 1582 bediende hij dezelve, niet zonder moeilijkheden te hebben; welke door tussenkomst van enige Franse, en Nederlandse Predikanten wel eniger mate beslist werden, maar niet als door een strenge order der Synode geheel vernietigt wierden. Na het overgaan van Gent vind ik zijn naam niet in de Akten der Franse Synoden, en Classen, zodat ik niets verder van hem weet te berichten.
4. In dat zelve Jaar 1582 werd het Predikambt in de Franse Kerke ook waargenomen door **Chrestien de la Quellerie**, doch maar bij voorraad, en als noodhulp, zonder dat de middelen, die er beraamt werden om hem enig onderhoud te beschikken, schijnen gelukt te zijn. Hij werd vervolgens, een reeks van Jaren, Leger Predikant, en woonde in die hoedanigheid de Waalse Synoden getrouw bij, tot het Jaar 1623

toe, wanneer hij schijnt gestorven te zijn. Gelijk hij meermalen in Vlaanderen levens gevaar had gelopen om zijn dienst, zo stond hij dat voornamenlijk uit te Oudewater, daar hij predikant was onder de Franse benden, die de Spanjaarden ten jare 1575 die Stad overrompelden, en een groot aantal van inwoners, ook de Nederlandse Predikant **Johannes Gelasius**, vermoorden, welk lot hem ook zekerlijk zou getroffen hebben, ware hij bekend geworden. Maar gaf zich de naam van Anthoine, en voor een Soldaat uit, waardoor bij losraakte met betaling van Honderd Kronen.

5. Ondertussen had de Franse Kerk te Gent aan de Synode verzocht om een tweede Predikant, welke daar op deed schrijven uit haar naam aan **Mr. Charles de Niecle** en aan zijn Kerk, dat die hem wilde toestaan om gemelde Kerk te dienen. Maar dit verzoek werd niet ingewilligd, waarom wederom de Kerk van Gent, in het volgend jaar verzocht om een Predikant te hebben bij hun tegenwoordige Leraar; het welk de Synode toestond, bevelende dat Mr. Pierre Morcau zou gaan naar Gent, om de dienst waar te nemen. Hetwelk buiten twijfel zal zijn geschied, en hij daar gebleven zijn tot de overgave dier Stad, na welke tijd hij geworden is Frans Predikant te Delft, wegens welke Kerk hij de Waalse Synoden in het Verenigd Nederland naarstig bijwoonde; wordende zijn naam voor de laatste maal gevonden in het jaar 1660, wanneer hij schijnt overleden te zijn. Hij nam de dienst niet alleen te Delft waar maar predikte ook des Donderdags in den Haag ter begeerte van zijn Excellentie, Prins Maurits; waarom de Staten van Holland zijn Traktement van honderd tot twee honderd Ponden verhoogden in het jaar 1589.

Het strekt al deze Predikanten, zo Nederlandsen als Fransen, tot geen geringe lof, dat hun bitterste vijanden niets hebben weten te vinden of te vitten op hun levensgedrag, vermits de Roomsgezinde aantekenaars van die tijd anders niet zouden hebben nagelaten om hun gebreken met spitse pennen op te halen, en met zwarte verven aan de nakomelingschap mee te delen, aangezien sommige driftige Roomsgezinden zich voortijds niet ontzien hebben om van de minste feilen der Hervormde Leraars strafwaardige misdaden te maken, en zelfs leugenen uit de vuist te smeden om derzelver levenswijze als Godloos te brandmerken, in welke doemwaardige lasterkunst zich meesterlijk heeft gekwetend de Brusselse Jezuïet Costerus, maar tot zijn eigen schande, zijnde zijn opgeraapte leugens met onwraakbare bewijzen weerlegd.

Niemand der Gentse Predikanten is met zodanige lasteringen vals bezwaard, zo veel ik weet, behalve de Oudt-Abt Thomas van Til, wiens eer, geschonden door de verdichte leugenen van de Jezuïet Costerus, van de Gentse Geuzen Chronijk Schrijver, en van de Antwerpse Kroniek Schrijver E. V. G. ik in (de beschrijving van 's mans leven zal verdedigen, en de laster afwissen.

Het enige, het welk te wensen ware nooit gebeurd te zijn, bestond hierin, dat sommige Predikanten te Gent zich door Jonker Jan van Hembyze hebben laten misleiden om zich met het bestuur der Stad en Staatszaken zó te bemoeien, als omtrent de Verkiezing der nieuwe achttien Mannen, of Notabelen, en der Magistraat, en de gehoorzaamheid aan dezelve; het verhinderen van de komst des Prinsen van Oranje te Gent; het verhinderen van de vrije Godsdienst oefeninge der Roomsden, daar de Prins op aandrang overeenkomstig met de *Gentse Bevrediging*, en met de *Religions Vrede*; het verdedigen van Hembyze; het maken of verwerpen van de Vrede; het overlaten van de besturing des Lands, niet aan Parma, of Alencon, maar aan de Staten; het inlaten of uitwerpen van de Heer van Rijhoove met zijn Krijgsvolk.

Om hen in zijn belangen, omtrent al deze en andere zaken, te wikkelen, vleide Hembyze, en sommigen van de Magistraat, de Predikanten, door aan hen toe te vertrouwen, en over te geven de Arme Camer met alles wat er aankleefde, en met alle de Disgoederen van de 7 Parochiën, die zeer aanmerkelijk waren, en door hen middelen van bestaan te beschikken, uit de Tienden en Geestelijke goederen; door hen te kennen in alle zaken van gewicht, die de Stad, of de Staat betroffen. Waarom, aan de andere zijde, niet alleen de Heer van Rijhoove zijn Brieven aangaande deze zaken zo wel aan de Predikanten, als aan de Schepenen zond; maar zelfs de Prins van Oranje deed zulks insgelijks. Zo noodzakelijk hadden zij zich weten te maken door het gezag van Hembyze. Maar hier door hebben enigen der Gentse Leraars, (want zij allen zijn daar niet aan schuldig) hoewel onwetende, tot het verloop der Vlaamse, en Gentse zaken helpen aanleiding geven, en zich niet alleen bij de vijanden van de gezuiverde Godsdienst, maar zelfs bij de Prins, en Godsdienstbeminnde Regeerkundigen ten hoogste afzichtelijk gemaakt.

Doch de dienst van de Hervormde Kerk belangende, daarin droegen zij zich voorbeeldig getrouw, en oprecht. Hun Leer was zuiver, en overeenkomstig met die van de Heidelbergse, en Franse Catechismus, en van de Belijdenis der Nederlandse Kerken, welke laatste zij, als overeenkomstig met Gods Woord eigenhandig ondertekenden, volgens het besluit genomen in de Synode van Embden des jaars

1571; bevestigd in die van Dordrecht, des jaars 1574 en wederom des jaars 1578 op welke Synoden, en der zelve leer en besluiten, zij zich altoos in de Vlaamse Classis en Synoden beroepen, Ook zijn deze twee laatste Synoden in de Franse Kerken van Nederland overgenomen, onder hun Acten geboekt, *en besloten dat de Franse Predikanten, en Ouderlingen naarstig zullen raden om te lezen de Belijdenis des Geloofs der Nederlandse Kerken, als ook de vorm van Kerktucht vastgesteld in de Synode van Dordrecht, welke zij zullen tekenen; en zij zullen verplicht zijn om op de aanstaande Synode getuigenis te brengen dat de voorzeide Belijdenis ondertekend is met de Kerken Ordeningen, in hun Kerken.*

Het openbaar Predikambt namen zij loflijk waar, predikende twee malen des Zondags, en op de hoge Feestdagen. *Om te verkrijgen dat de openbare Godsdienst vlijtig moest worden waargenomen, werd verboden, van wegen de Overheid op de zondagen, en andere dagen als de Geuzen haar diensten deden, voor 1 en 3 uren ná Noen, [namiddag] op de Korenmarkt en andere plaatsen te wandelen, op grote pijn.*

Maar nochtans werd dit daarom niet zeer gelaten, 't zij door Roomsgezinden, ten spijt der Gereformeerde, 't zij van ongodsdienstigen, die niet meer dan de naam van Geuzen hadden.

Zij waren ijverig om ook in het bijzonder toe te brengen alles wat tot stichting diende. Omtrent de avond, in het optrekken van de wacht, deed een Minister voor het Stadhuis tot de Soldaten een kort vermaan, hetgene aldus achtervolgt werd alle avonden.

De onderwijzing der Jeugd namen zij zeer ter harte, lerende aan de Kinderen de Catechismus al van het jaar 1578 af, en onderwijzende de jonkheid in de Lering van Jan Calvijn.

Gelijk zij ook degenen die in de Kweekschool waren in de Geleerde Talen lessen gaven. Terecht droegen zij zo grote zorg voor allerlei Scholieren, van welker goede onderwijzing zoveel voor Land, en Kerke afhangt, en waarin de Overheid met hen overeenstemde, hebbende op de 22 April 1581 op het Stadhuis ontbonden al de Schoolmeesters, en Schoolmeesteressen van de Stad, aan welke men straf gebood, op pijn van geen School meer te houden, dat zij de Kinderen geen andere Boeken zouden leren, als de gene men hen daar noemde. Van welke een gedrukte Lijst (nu waarschijnlijk niet meer te vinden) aan elk werd medegegeven, om zich daarnaar te reguleren.

Daar en boven hebben de Gereformeerden op de 9 November 1579 begonnen alle dagen in St. Janskerk ten 5 uur na de middag te doen een Lofzang, en een Vermaan te samen een uur durende, buiten twijfel daar het Avond Gebed bij voegende. Die gewoonte, waarschijnlijk in navolging van de Vespers en Lofzangen der Roomsgezinden, werd eerst toen te Gent, en te Brugge ingevoerd, maar in de Franse Kerken onnodig geoordeeld, gelijk de Broeders in de Synode te Brugge de 4 November 1579 *die Avond Gebeden indifferent achten.*

De Algemene Synoden van Dordrecht oordeelde dat die gewoonte draaglijk was, doch dat de Dienaren meer op het Gebed moesten acht nemen, dan om een lange Predikatie, en wijdlopipe Verklaring te doen; maar daar ze nog niet ingevoerd is, zal men ze niet lichtelijk toelaten, tenware in tijden van algemene noden, opdat de ordinaire Predikatiën, en huis Gebeden niet in verachting en komen.

Welk besluit herhaalt is in de Nationale Synode te Middelburg, des Jaars 1581 en in de Kerken Ordening van de Synode in 's Gravenhage des jaars 1586. Die Avond

Gebeden in de Kerken, zullen enige minvoeglijkheden hebben nagesleept, waarom dezelve in de Franse Kerken met voorzichtigheid en beleid moesten worden afgeschaft, en nergens ingevoerd daar ze niet zijn. Wel werden dezelve in Zeeland nuttig geoordeeld, waarom in de Kerken Ordening van Zeeland des jaars 1591 deze beraming werd vastgesteld.: *Alzo de Avond Gebeden in veel plaatsen vruchtbaar gevonden worden, zo zal in 't gebruik derzelve elke Kerke volgen hetgeen zij acht tot haar meeste stichting te dienen; doch zo wanneer men ze begeren zoude weg te nemen, zal 't zelve niet zonder het oordeel der Classis, mitsgaders der Overheid der Gereformeerde Religie toegedaan, geschieden.*

Maar echter zijn dezelve, zekerlijk om wichtige redenen, in alle de Nederlandse Gereformeerde Kerken, buiten gebruik geraakt.

In de bediening der Bondszegelen was men te Gent zeer nauwkeurig. Voor de bediening van des Heeren Heilig Avondmaal, werd er door de Predikant een Voorbereiding Predikatie gehouden; werd hetzelfde op gezette tijden uitgedeeld, voornamenlijk op Hoge Feestdagen, als op de eerste Paasdag, op deze manier.

Op de plaats daar de hoge Altaar gestaan had in de Predik-Heeren Kerk, was een kamer gemaakt, in welke een lange Tafel stond. Van de ene zijde was de deur om in te komen, en van de andere zijde een deur om uit te gaan. Bij deze Tafel stond een Bus om Aalmoezen te ontvangen, en in de plaats van de Beelden en schilderijen waren langs de Kerk enige Tafereelen gehangen op welke enige Schriftuurplaats te lezen waren. Buiten twijfel zal er onder de Bediening uit Gods Woord ook zijn gelezen, gelijk nu nog geschied, en in de Gereformeerde Kerk te Antwerpen ook gebruikelijk was, volgens deze aantekening van de bittere Antwerpse Kroniek Schrijver: *Hier tussen stond een van haar valse Predikanten op een stoel verhalende de passie des Heeren, alzo lang als dit Nachtmal was durende.*

Hoe oplettende zij waren dat de bediening des Heiligen Doops, overeenkomstig Gods Woord, en der Kerken Ordening werd verricht, is zeer klaar af te nemen uit het voorgaande verhaal der moeilijkheden, overgekomen aan de Predikant Jobannes Bollius, wanneer hij scheen in enige omstandigheden van de Kerk Ordening af te wijken. Hierom kan ik mij niet genoeg verwonderen dat lofwaardige Roomsgezinde schrijvers het volgend verdichtsel uit de een of andere onwetende Aantekenaar van die tijd, hebben kunnen overnemen:

Daarna (in April 1580) werd in de Predik Heeren Kerk gedoopt de Minister zittende in zijn predikstoel, sprak de woorden des Doopsels, terwijl een Diaken het water goot. Alzo handelden de Geuzen met de Heilige Sacramenten, alsof zijzelven de instellers daarvan geweest waren; of meesters om ze te bedienen, gelijk zij wilden.

Dat fabeltje heeft veel overeenkomst met het leugenverhaal van de Jezuïet Costerus, over de Doop van Prins Frederik Hendrik, luidende als volgt: Hendrik Frederik, des Prinsen van Oranjen jongste zoon, werd te Delft gedoopt van de Superintendent Aart Cornelis, op deze manier: Aart stond op een Predikstoel en deed een Predikatie, die namaals in druk is uitgegaan. Beneden stonden twee Edelmans, de enen met het Kind in de handen, de anderen met een lampet of waterpot om het kind te Dopen. De Koster hield het bekken. Na de Predikatie zeide Aart Superintendent van boven: *Hendrik Frederik ik doop U in de Naam des Vaders.* Toen begoot de Edelman het kind met water. Voorts zeide Aart: *Hendrik Frederik ik doop U in de Naam des Zoons.* Toen begoot de Edelman het kind nog eens. Ten derden zeide Aart: *Hendrik Frederik ik doop U in de Naam des Heiligen Geestes.* Toen werd het kind nog eens van de

Edelman begoten. Ik vraag, of dit niet drie Doopsels zijn? En of deze drie Doopsels één goed Doopsel maken? Wij Katholieken van het oud geloof zeggen, dat deze Hendrik Frederik nog niet gedoopt is, tenzij dat men dit Doopsel met een ander namaals verbeterd heeft, en dat om twee redenen. De eerste is omdat de Predikant loog, zeggende ik doop u, dat is ik was u, daarbij 't niet deed, maar de Edelman beneden; ten andere, omdat er drie Doopsels waren, enz.

Deze zuivere Historie Zijn Hoogheid door zijn Leger Predikant Goethals zijnde voorgelezen, zo lachte hij hartelijk, zeggende: Indien ik niet anders gedoopt ben, D. Goethals, als die man daar verhaalt, zo moet gij mij nog eens Dopen. Ik bid u, gij woont te Delft, als wij met God uit het Leger zullen 't huis gekomen zijn, verneem dan eens naar de ganse gelegenheid der zaak. Hetwelk 't zijner tijd bij mij (zegt de Predikant Goethals) gedaan zijnde, heb Zijn Hoogheid, en Mevrouw de Prinses die ik toen ter tijd beide tegelijk sprak, gerefereerd, dat het bovenstaande verhaal van Pater Coster, leugenachtig en vals was alzo ten volle bleek dat Zijn Hoogheid op geen andere wijze gedoopt was, als wij in onze Gereformeerde Kerk gewoon zijn alle onze kinderen te dopen. Niettemin zoude die Gentse Aantekenaar leugenachtig bevonden worden, indien hij wegens zijn verdichtsel ter verantwoording had moeten komen; aangezien het dopen door iemand, die geen Leraar is, niet alleen strijdt tegen het gebruik, meer ook vlak aanloopt tegen de Leer der Gereformeerden welken tegen de Roomsgezinden beweren dat niemand, het zij Ouderling of Diaken, vermag te dopen, behalve en alleen de Verkondigers van het Woord God. Overeenkomstig met welke Leer wel duidelijk in de Algemene Synode te Middelburg des jaars 1581 bepaald is: *Het zal niemand, alhoewel bij een Doktor, Ouderling, of Diaken is, geoorloofd zijn de dienst des Woords of der Sacramenten te betreden, zonder wettelijk beroep daartoe te hebben.*

Zelfs al in het jaar 1563 was reeds, door de Franse Synode vastgesteld, dat geen Ouderling of Diaken zich van nu voortaan zal onderwinden het huwelijk te bedienen, veel minder nog de Doop. Mogelijk is dit vals verhaal geboren uit de onkunde van een Roomsgezinden Gentenaar, die de Predikant op de Predikstoel het formulier hoorde lezen, en een anderen, ook een Predikant, daar hij verkeerdelijk een Diaken van maakt, de doop zag bedienen, gelijk nu nog dikwijls geschied, en toen al, volgens het besluit der Dordrechtse Synode des jaars 1574 geschiede, Immers ik wil die lasterlijke beschuldiging liever aan de onwetendheid des aantekenaars toeschrijven, dan hem van boos verzonnen leugen verdacht houden.

Voorts waren de Predikanten te Gent naarstig bezig om middelen te beramen en uit te voeren tot beteugeling of aanwinning dergenen die buiten de Gereformeerde kerk waren, hetzij Roomsgezinden, door verzoek bij de Notabelen en door op alle plaatsen ten minste eens des Zondags te doen Prediken; en voornamenlijk Wederdopers, wier dwalingen men toen zo zielsverderfelijk oordeelde, dat men voor vast hield en ge geloofde dat zij niet recht geloofden in Christus Jezus, en dat, zo zij volharden in hun dwalingen tot de einde toe, zonder van God bekeerd te worden, zij niet zalig zullen worden.

Om nu deze te weren gaf de Vlaamse Synode te Gent des jaars 1581 deze raad *dat de dienaar niet beter doen kan, dan achtervolgen de raadgeving des Dordrechtse Synode. En indien zulke, en diergelijke middelen niet konden helpen, dat als dan de Christelijke Overheid haar officiën stichtelijk zal vermaand worden, met verklaring van een publieke Disputatie, gelijk tot Frankendaal, Embden, en elders geschied is, om daarin haar ongegronde Leer notoir te maken.*

In gevolge die raad werd te Gent, in het volgend jaar 1582 de 24^e Februari voor

Schepenen, met gesloten deuren tussen vier Predikanten, en vier of vijf herdopers een dispuut gehouden over de Menswording van God de Zoon, hetgeen duurde tot omtrent ten 1 ure. Dit geschiede ter gelegenheid dat deze een kerk verzochten, om openbaren dienst te doen. Welke de uitslag van dit dispuut geweest zij wort niet gemeld.

Gelijk zij de Hervormde Kerk tegen uiterlijke vijanden van buiten bewaakten, en verdedigden, zo hielden zij binnen de kerk ook zeer goede orde, door het weren der ergernissen, en oefening der Kerktucht, volgens de besluiten der beide Synoden van Dordrecht, en door het houden van Kerkelijke Vergaderingen. Want zowel de Franse, als de Nederduitse kerken hadden een Consistorie, bestaande uit Predikanten, en Ouderlingen waarbij ook wel de Diakenen geroepen werden om opzicht over de Gemeente te nemen, die ter gezette tijden vergaderden, en welker Leden de Roomsgezinden de naam van Consistorieanten gaven. Van welken er een menigte door de Hertog van Alva, de Bloedraad, de Overheid van Gent, en van andere Steden, eertijds zijn gebannen, vervolgd, en deerlijk gemarteld.

Ook had men in Vlaanderen verscheiden Classen, bestaande uit Predikanten, en Ouderlingen van enige naburige plaatsen. Eerst werden deze Classen gehouden van de Franse, en Nederlandse Kerken tezamen, maar vermits die vereniging somtijds enige ongemakken medebracht, en daarbij de Kerken in Vlaanderen in het jaar 1577 en 1578 zeer in getal toenamen, begonnen toen die Classen in elke taal afzonderlijk gehouden te worden. Dus werden de Franse Kerken van. Antwerpen, Gent, Brugge, Middelburg, en andere Steden van Brabant tot een Classis gemaakt; en alle de andere van onze (dat is de Franse) taal in Nederland tot een andere, welke ten minsten alle drie maanden zouden vergaderen.

Maar de Nederlandse Kerken belangende, daar omtrent werd eerst deze schikking beraamd, en besloten de Oost- Vlaamse Classis, voor deze tijd, in drieën te verdelen.

Eerst Brugge met haar naast bijliggende plaatsen;

ten tweede Gent, Eeckeloo, Somerghem, Hansbeke, Ursele, Thielt, Deinse, Loockeren, Experlee, Dendremonde, Axel, en zo daar nog enige gemeente gebouwd worden;

ten derde Audenaarde, Ronse, Lippegen en Edelare, Rethirove, Materen, Brakele en omliggende plaatsen.

Is verder geresolveerd die Classis viermaal des jaars gehouden zal worden in alle drie maanden eens. Doch de schielijke aanwas, en vermenigvuldiging der kerken in Vlaanderen bracht teweeg dat die bedeling der Classen dikwijls moest worden veranderd. Zelfs al in dat zelfde jaar 1578 toen in de Classis te Gent, de 3^e en 4^e November (waar van de Acten tot ons zijn gekomen) de verdeling der classis dus bepaald werd:

1. Gent, Lookeren, Moerbeke, Exaarde met het land van Waes, met haar omliggende dorpen.
2. Dendermonde, Aalst, Nienove, Geertsberge, met de naast volgende plaatsen.
3. Hulst, Assenede, Axel, Bouchaute, Ertvelde, met de omliggende plaatsen.
4. Eeckeloo, Lembeke, Waarschoot, Caperijke, Sinte Laurens, Ursele, met de omliggende plaatsen.
5. Thielt, Deinse, Vevele, Aeltere, Sandegem met Nazarette, met de omliggende.

Al deze classen waren van die plaatsen die onder Gent werden gerekend. Wordende hier geen gewag gemaakt van de Classen onder Brugge, Het Vrije, enz. Waaron de Provinciale Synode der Vlaamse Kerken gehouden binnen Brugge November 1579 deze deling der Classen is vastgesteld en voor die tijd goedgevonden:

1. Dat Brugge, Sluis, Aardenburg, Oostburg, Thoront met de omliggende plaatsen een Classis maken zullen.

2. Gent.
3. Yperen.
4. Audenaarde.
5. Corterijk.
6. Dendermonde.
7. Nieuwpoort.
8. Hulst.
9. Eeckeloo met aanliggende plaatsen.
10. Deijnse.
11. Assenede.
12. Winkel.
13. Belle.
14. Skenink.

Het getal der Kerken nam vervolgens zo toe, dat er wederom deze verandering werd gemaakt in de Provinciale Synode der Vlaamse Kerken tot Gent gehouden de 8 Maart 1581 daar geresolveerd is, *dat die van Dendermonde met die van Waes een Classis zullen maken, bij forme van provisie zonder prejudicie van iemand; insgelijks van de Vier Ambachten, die ook een Classis bij provisie zullen constitueren, en daar toe een propere plecke ordonneren.*

Welke schikking merendeels, behalve nog enige smaldelingen, in Vlaanderen gevolgd is, zolang de Hervormde Kerken daar in bloei zijn gebleven.

Maar belangende de tijd, om de Classen alle drie maanden eens te houden, daar in is grote verandering gevallen, alzo uit de Akten der Vlaamse Classen, onder mij berustende blijkt, dat dezelve doorgaans om de zes weken bijeen kwamen, behalve die van Gent, waar al de Ministers van de Stad, in hun Consistorie, in het Predikheren klooster, en de Ministers van de omliggende Dorpen, al de eerste Vrijdag van elke maand moesten verschijnen.

Uit die bijzondere Classen werden de Synoden geformeerd, welken eerst door de verenigde Franse en Nederlandse Kerken in eene Vergadering werden gehouden, gelijk te Dordrecht in het Jaar 1578. Hetwelk somtijds de Classen werd bevolen: maar deels werden die afzonderlijk gehouden. Van de Franse Synoden zijn de Akten voorhanden sedert het jaar 1563 en vervolgens, behalve van de Classen en Synoden die gehouden zijn sedert de 3 December 1565 tot de 8 September 1560. Welke in het handschrift, dat ik gebruikt heb, niet gevonden worden. Daar nochtans Franciscus Junius verhaalt dat hij met Peregrin de la Grange, is tegenwoordig geweest op een synode te Antwerpen in het laatst van juli 1566. Gelijk er buiten twijfel vele andere binnen die 5 jaar gehouden zijn.

Van de Nederlands Vlaamse Synoden zijn mij geen Akten ter hand gekomen als alleen van die van Brugge den 3, 4^e November 1579 en van Gent de 8 maart, 1581. Daar het nochtans zeker is dat de Ministers hun Synode hielden in Vlaanderen. Zelfs moesten er na het jaar 1581 twee gehouden worden, een in Oost-Vlaanderen, en een in West Vlaanderen, behalve een Synode der Waalse Kerken die verstrooid waren, ingevolge de verdeling van de Particuliere Synode te Middelburg, de 29^e mei 1581 en vervolgens, de 21 Juni welke verdeling in het Kerkelijk Handboekje niet gevonden wordt ná de particuliere vragen, alzo weinig als de namen der Leden die deze Synode hebben onderteken. Welke beide ons bewaard zijn in de Franse Akten dier Synode. Behalve de twee Vlaamse Synoden te Gent, en Brugge, vind ik dat er in Vlaanderen

nog zijn gehouden, een particuliere Synode te Dixmuiden, daar die van Yperen ook verschenen, mitsgaders een te Brugge de 8 Mei 1582 (daar de Kerk van Sluis hare gevolmachtigden ook heeft gezonden) ingevolge het slot der Gentse Synode van de 1 Maart 1581: *Belangende ons Provinciaal Sijnodus, zal het de 8 Mei 1582 tot Hulst gehouden worden, welverstaande zo verre de 7 Provinciën in 't Sijnodus Nationaal niet samen gebracht worden indien dat geschiede, (gelijk het geschied is te Middelburg in Mei en Juni 1581) zo zal het te Brugge gehouden worden.*

Doch de handelingen van deze, en andere Kerk Vergaderingen, zijn, voor als nog, nergens te vinden daar anders groot licht, over de toestand der Kerken in Vlaanderen; en te Gent, uit zou kunnen worden gehaald.

Door het groot aantal der Predikanten te Gent, door derzelve geleerdheid, wakkerheid, en deftig Kerkbestuur, steeg het aanzien, en gezag dier Kerk zo hoog, dat dezelve voor de Moeder en Hoofd-Kerk van Vlaanderen werd gehouden. Zodat, gelijk men voorheen, sedert het jaar 1540, de nieuwelingen, die zich tot de dienst der Kerken aangeboden, uit Nederland naar Embden zond om geoefend, beproeft, en uitgezonden te worden; alzo sedert het jaar 1578 niet alleen de Vlaamse Classen, als die van Axel de 7 Mei 1579 *de nieuwelingen, uit gemene en eendrachtige stemmen, en voijse recommandeerden met een geschreven letter aan die Consistorie te Gent, om aldaar zichzelve te exerceren, en beter geïnstrueerd te worden.*

Maar ook de Vlaamse Synode van Gent des jaars 1581 de min geoefende Leraren beval, zich tot Gent te voegen, en zich aldaar te exerceren in Predikatiën, wordende bij ontstentenis van verbetering die van Gent gemachtigd hun devoir te doen om zodanigen te summoveren.

Ontbrak het enige Kerken in Vlaanderen, zelfs in Steden als Dendermonde, aan Predikanten, werden die van Gent verzocht en gemachtigd om dezelve met een Godzalige Dienaar te voorzien, als daar toe de beste gelegenheid hebbende, door het groot aantal van Predikanten aldaar, en door hun groot aanzien bij de buitenlandse Kerken in Holland, Zeeland, en elders.

Het uitschrijven van Vast- en Biddagen hield men toen te zijn het werk der Synoden, als de staat des Vaderlands turbulent was, door welke dan ook de tijd bepaalt werd. Gelijk ook de Gereformeerde Synoden in Frankrijk dit recht hebben gebruikt zolang als hun' vrijheid geduurd heeft. Maar, zóveel aanzien had de Kerk te Gent, dat ze niet alleen een Vast- en Biddag voor hare Gemeente uitschreef, maar ook andere Classen, als die van Beosten Blije, gehouden de 1ste Augustus 1580 met Brieven adverteerde en verzochten dat men toch met hen een algemene Vastendag en Biddag zou houden om deze bedroefde tijd.

Waar op geantwoord is, dat men het doen zal; gelijk dan ook de 10^e Augustus de Geuzen (te Gent) een Biddag hielden ter causen [ter oorzaak] van de Oorlogen, opdat God zijn straffen van de Stad afnemen, en Peis, en vrede verlenen zou in deze Landen. P. de Jong zegt *dat die Biddag gehouden werd, opdat de Stad wel geregeerd zou worden, en dat God aan de nieuwe Raadsheren (in de onlangs vernieuwde Raad van Vlaanderen) de wijsheid zou geven, om hun Ambten wel te bedienen, en opdat de Spaansen verdreven zouden worden.*

Althans het oogmerk was betamelijk, en levert die Biddag een gewisse proeve op, van de achtbaarheid der Gentse Kerk en Predikanten. Zeer dikwijls werden er te Gent Biddagen gehouden, als de 16 Maart 1580 om den Heere te bidden, voor het welvaart van het Landt, om niet te vallen in de handen der Vijanden, en verlost te worden van de drie plagen, die voor ogen waren, de Pest, Oorlog, en Hongersnood. Op de 10^e

Augustus 1580 boven vermeld, wederom hielden de Gereformeerden, zo te Gent, als alom elders, op de 9 Augustus 1581, hun Nachtmaal, en een Biddag, tot voorspoed van de Wapenen van de Hertog van Alencon. Die dag moest ook van de Katholieken gevierd worden, als of het de eerste Paasdag geweest was.

Waaruit schijnt te blijken dat dezelve door bevel, en onder het gezag der Overheid gehouden is, gelijk wel meer gebeurd is, alzo op de 27 November 1582 werd gehouden met Trompet, daags daar na een Biddag te houden, en dan geen winkels te openen op grote boete. De 16 November 1683 was door de Magistraat bevolen Biddag te houden, om van God te verzoeken, dat Hij de Stad van Gent bevrijden zou van te moeten vallen onder 't juk der Spanjaarden. Toen Gent in de uiterste nood begon te komen geboden Schepenen van beide banken op de 21 Juni 1584 door geheel de Stad een algemene Bid- en Vastendag te houden. Men predikte twee malen op die dag in elke Kerk, opdat God de Stad zou sparen, en verlossen uit de handen van de Vijanden. De Predikanten en Kerkenraad toonden dat zij acht namen op de Gemeente, en derzelve welstand, 't welk voorzeker hoognodig was, als men de Gemeente te Gent beschouwd in derzelve getal en menigte, die zeer groot was, van allerlei standspersonen, zo Edelen, als Onedelen, Aanzienlijken en Gemenen, zodat de Leraars konden zeggen dat er veel duizenden waren die geloofden. Gelijk gebleken is toen Gent weer Spaans werd, ofschoon derzelve getal niet nauwkeurig kan worden bepaald.

Veel moeite en voorzichtig beleid was er nodig om deze menigte zo te besturen dat alle dingen deftig, en met orde geschieden in de openbaren Godsdienst. Want alhoewel dezelve de gezuiverde Godsdienst had aangenomen, zij bleven echter Gentenaars die vanouds af, en tot die tijd toe, ons in de Gedenkschriften voorkomen als onrustigen van aard, en ongemaklijk om te behandelen. Gelijk er ook al dikwijls hevige geschillen onder de Leden der uiterlijke Kerk ontstonden.

De Nederlandse Predikanten, gesterkt met het gezag der Overheid, wisten hun Gemeente al in tamelijke rust te houden, althans zover dat de onenigheden zeer zelden openbaar werden. Maar in de Franse Gereformeerde Kerken ontstonden vaak onlusten, daar de Synoden mee gemoeid werden. Men begon te knibbelen tegen de Predikant Gilles Massis, en zond heimelijk Brieven aan de Synode om hem te beschuldigen, zodat die Vergadering zich benodigd vond om enige gevolmachtigde Predikanten naar Gent te zenden, om die, en andere zaken te vereffenen. Die bevonden dat die Predikant niets had gedaan waarom hij in zijn dienst niet zou blijven volharden. Welk oordeel de Synode bevestigde, zonder dat een gedeelte der Leden zich wilden laten bewegen om met de Predikant te verzoenen, niettegenstaande de Synoden hen tot hun plicht vermaande, en door zachte middelen tot dezelve poogde te bewegen. Zodat te vrezen is dat deze tweespalt zal hebben blijven duren, zolang als de openbare Godsdienst oefening der Gereformeerden.

Een ander krakeel liep nog hoger, in zover dat sommigen zich niet ontzagen, om een Paskwil op de deur van de Franse Kerk te plakken, waarover zij waardig geoordeeld werden, om door de Kerkelijke Tucht gestraft te worden, zonder dat dit beletten zou dat de Magistraat, indien dezelve het goedvond, van dit stuk kennis zou nemen.

Behalve verscheiden andere onenigheden, was er een die groot gerucht maakte. Men had gewoonte in de Franse Gemeente te Gent, gelijk nu nog in de Franse Kerken, om degenen die ten Heilige Avondmaal zouden komen, een loodje te geven, hetwelk zij in het toetreden aan de Predikant of Ouderling moesten geven, tot een teken dat zij

genodigd en lidmaten waren. Nu was er een, welke die gewoonte versmade, en ze voor afgoderij uitkreet, waarover hij van het Heilige Avondmaal door de Consistorie werd geweerd, zonder te willen komen tot onderwerping, niettegenstaande de Synode oordeelde, dat zo hij uit een grondbeginsel van zwakheid iets tegen die gewoonte had, hij zonder loodje zou kunnen worden toegelaten, maar zo, dat dit in geen gevolg zou mogen getrokken worden. Doch deze opschudding bleef duren, en verwekte grote tweedrachtigheid.

Maar al deze onenigheden, die de Kerk min of meer beroerden, of schudden, waren niets in vergelijking van de onorde en twisten die in het Burgerlijk openbaar heersten, zelfs ná de dood van Jonker van Hembyze, roepende enigen, meest Roomsgezinden, om vrede en overgave der Stad en anderen daar en tegen zich daar tegen aankanten met woorden en daden, ofschoon gebrek aan levensmiddelen de Ingezetenen tot het uiterste begon te brengen.

Wanneer, nu de Gereformeerden zagen dat er bijna geen mogelijkheid meer was om de Stad te houden, en van nodig onderhoud te voorzien, toonden zij echter hoe zeer hen de zuivere Godsdienst, en deszelfs oefeningen te harte ging. De 7 Mei 1584 was 't Consistorie vergadert, door wiens raad de Ministers een Rekwest aan Schepenen overgaven waarin zij zeiden: *dat er geen zaligheid te bekomen was, dan door de Gereformeerde Religie, die van der Apostelen tijden af geleerd was; waarom zij Schepenen vermaanden van het punt van de vrije Oefening derzelve niet af te wijken, of indien zij hun daaraan niet houden wilden, verzochten Paspoort om vanhier te vertrekken.*

Die vrijheid van Godsdienst, was een der voornaamste zaken, welke niet alleen het derde Lid der Stad, namenlijk de Weverij, recommandeerde in de Collatie gehouden over het Vredeswerk de 10^e Augustus 1584, maar die de gehele Stad met eenparige stemmen besloot, dat de Magistraat zou trachten te verkrijgen van zijn Hoogheid de Prins van Parma. Waartoe ook de Afgezonden en Gevolmachtigde heren alles wat mogelijk was te werk stelden; maar tevergeefs, gelijk de uitkomst leerde. Want eindelijk werd besloten, in het begin van Herfstmaand 1584, dat men Gevolmachtigden aan de Prins van Parma zou zenden om te verzoeken, en de voorwaarden van overgave der Stad te beramen, welke op de 17^e van die maand werden getroffen, zonder dat daar in enige vrijheid van Godsdienst oefening voor de Gereformeerden bedongen was. Hetwelk velen en voornamelijk de Ministers al tevoren gemerkt hadden dat die niet zou verkregen worden. Waarom zij met de Stok, en anderszins hun goederen verkochten, en gereedschap maakten om zonder de komst van de Spanjaards te verwachten, de vlucht te nemen. De een naar Holland, de ander naar Zeeland, Oostende, of Sluis, elk daar hij wenste best te geraken. Het was echter niet nodig dat de predikanten moesten vluchten, omdat het hen, zowel als alle andere Poorters, Burgers en bewoners vrij stond te vertrekken, gelijk zij, na plechtig van de Gemeente afscheid genomen te hebben, de 25^e derzelve maand, met het krijgsvolk, allen naar Sluis vertrokken. Hetwelk andere Burgeren niet mocht gebeuren, voordat zij betaald hadden hun Capitatie of Hoofdgeld waarop zij geschat waren ter voldoening der 200.000 gouden Kronen welke Parma van de Stad bedongen had, in erkentenis en recognitie van de gratie en de genade die men hen is betonende, mitsgaders eensdeels om te vervallen de kosten, die de Koning gedaan heeft, zoals de woorden van het verdrag luiden. Want in een geheim Artikel was bedongen dat de Ministers, en Consistorieanten met hun huisgezinnen vrij zouden wezen van het Hoofdgeld tot het opbrengen der 200.000 Kronen, welke conditie ook is volbracht.

Maar de andere Burgers van de Religie zijnde, werden zeer grof van de uitgewekenen,

die nu weder in Officie, en Staat kwamen, geschat in de tax der 200.000 Kronen, desgelijks in andere lasten meer, zulks dat zij gedwongen werden aan de Prins van Parma toevlucht te nemen, bij wie zij veel meer recht en redelijkheid vonden dan bij hun Mede burgeren. Want Parma, in plaats van het Magistraat die taux te laten doen, stelde eerst zeven Roomsgezinde schatters aan, die zo bitter te werk gingen, dat de Geuzen, in het begin des Jaars 1585 in 't algemeen zich hooglijk beklaagden, zelfs aan Parma, over die Schatters, en over de manier op welke men hen handelde. Die hun klachten niet onredelijk vond, en nieuwe Schatters aanstelde, dewelke hun beter moesten bevallen, vermits enigen van hun Belhamels, en Kerkbrekers geweest hadden.

Wel wordt van de Roomsgezinde Pastoor van St. Baafs gezegd zijn Toehoorders te hebben vermaand, *dat zij niemand zijn afval van het Katholiek Geloof zouden verwijten, maar vriendelijk leven met elkander.* Doch de veelvuldige kwellingen, en harde onderdrukking den Gereformeerden aangedaan, benevens het beletten van hun Godsdienst, *deed hen, voor het grootste gedeelte, Gent verlaten, zodat allengskens de Stad van haar beste inwoners is ontbloot, die met der tijd meest in Holland en Zeeland vertrokken, zodat er de helft van het volk niet in gebleven is,* naar het getuigenis van I. van Meteren, bevestigd door het getuigenis der Aantekenaren van die tijd. ***Dus eindigde de openbare Godsdienst oefening der Hervormden te Gent.*** Zelfs zó dat de heimelijke en huislijke nauwelijks kon, of mocht verricht worden.

Want ofschoon het Verdrag luide, dat alle Poorters, Burgers, en Inwoners hun residentie en woonstede mochten continueren, de tijd van 2 jaar zonder onderzocht te worden. (in hun consciëntie hetwelk er naderhand in 't Antwerpse Verdrag ten Jare 1585 tot verklaring werd bij gevoegd) de Gereformeerden wisten wel dat op dergelijke voorwaarden, door de Spanjaards verleend, geen staat altoos te maken was. En dat zij duizenden vitterijen wisten te verzinnen om die krachteloos te maken, of anders vlak uit, en door overmacht dezelve zouden overtreden. Gelijk niet lang na het overgaan van Antwerpen in het exempel van Kapitein Pieter van der Liet gebleken is.

Als men nu bij de Gentse Gereformeerden die naar Holland en elders weken, (en onder welken niet alleen gemene ingezetenen, en deftige burgers, meer ook zeer veel van de Oudste en Hoog Adelijkste geslachten waren, van welke sommigen in 't Verenigd Nederland tot een hoog aanzienlijke staat geraakten, en wier nakomelingen nog de voornaamste plaatsen in de Steden, in de Hoge Gerechtshoven, en in de Ridderschap bekleden) nog voegt de ontelbare menigte die, zo uit andere steden in Vlaanderen, als van het platteland, hun Vaderland verlieten om hun Godsdienst vrij en openlijk te plegen, ***zal men bewaarheid zien, dat de val der Kerken van Vlaanderen, is geweest de rijkdom der Gemeenten in Holland en Zeeland. Welke Landen de Aanbiddelijke God bestemd had om er Zijn Naam te doen wonen. Hetwelk niet zonder heilige verwondering, en eerbiedige dankzegging tot God, behoord erkent te worden.***

Niettegenstaande de uittocht der voornaamsten, en meesten, bleven er echter te Gent nog al enige Gereformeerden, die het niet gelegen kwam om, althans zo schielijk, te verhuizen. Sommigen hebben misschien op zachter tijden gehoopt. Anderen kunnen onvast en onverschillig in de Godsdienst geweest zijn, en een voornemen gehad hebben om met de tijd de rok te keren, en de Roomsgezinden Godsdienst weer aan te nemen, ten einde zij opnieuw tot Ambten, en tot de Regeringe zouden geraken. Van welke laatste soort die zullen geweest zijn welke gezegd worden tot hun eigen Religie en woningen te zijn wedergekomen. Meer de wel onderwezene en vastgegronde

Leden der Hervormde Kerk, die te Gent bleven, zullen zich in stilte, en zonder opspraak geöfend hebben in de leer en betrachtning van de gezuiverde Godsdienst met hun huis- en geloofsgenoten. Het is wel te vermoeden dat de meeste Gereformeerden die te Gent bleven, geringe en behoeftige mensen zullen zijn geweest, die niet zagen elders aan de kost te geraken, en dus nodig hadden met lichaamsonderhoud te worden ondersteund. Doch ik vind niet aangetekend dat men in het Verenigd Nederland enige inzameling van penningen ten hunnen behoefte gedaan heeft, gelijk tot behoefte van de arme Gereformeerden binnen Brussel wezende, nadat die Stad aan Parma was overgegaan, in het Jaar 1585 is geschied.

De Gentenaars van die tijd stonden in Holland te slecht te boek, wegens de gepleegde buitensporigheden in hun stad, om hen met geldelijke middelen te ondersteunen. De heer van Aldegonde schreef wel een *Trouwe vermaning aan de Christelijke Gemeenten van Brabant, Vlaanderen, enz.* beide die nog onder 't kruis zitten, en die buiten 's Lands geweken zijn, waarin hij hen die nog onder het Pausdom bleven zitten met veel en zeer gemoedelijke redenen zegt te overtuigen, dat zij naar de Verenigde Nederlanden zich begaven om hun gemoed onbesmet te bewaren. Maar het blijkt niet, dat velen zich door zijn bondige bewijzen lieten bewegen om uit hun Vaderland te vertrekken. Om nu deze door middel van onderwijzing en prediking van Leraren, etc te versterken, en te vertroosten.

Was er in de naast volgende jaren zeer weinig gelegenheid, sedert dat geheel Brabant, en Vlaanderen, enige weinige plaatsen uitgezonderd, onder de macht der Spanjaarden was geraakt. Oostende, dat eerst in het jaar 1604 door Spinola bemachtigd werd en Sluis, dat al in het jaar 1587 aan Parma overging, waren te verafgelegen, en door veel tussenliggende Steden en plaatzen te zeer van Gent gescheiden, om vandaar de Predikanten derwaarts te zenden. Van Terneuzen, hetwelk sedert 't Jaar 1583 door de Graaf van Hohenlo gesterkt was, en altoos onder het gebied der Staten gebleven is, en van Axel, dat in 't Jaar 1586 door Prins Maurits is veroverd, hoewel nader bij Gent gelegen, konden geen Predikanten tot in die Stad doordringen, zo wegens het tussen stromend water, als wegens de menigvuldige sterkten en wachten op de Spaanse bodem aan het vaste land van Vlaanderen.

Beter aanleiding ter verkwikking der Gereformeerde Gentenaren scheen zich op te doen, toen Prins Maurits in het jaar 1591 de Stad Hulst had ingenomen, als die aan het vaste land, en maar weinige uren van Gent gelegen is. Ook werden te Hulst verscheiden Predikanten gezonden; een uit Zeeland, volgens aanschrijven der Heren Staten van Zeeland aan de Cassis van Walcheren, om een Predikant te Hulst te beroepen, en een uit Holland, genaamd Johannes Hartmanius, die in de dienst der Kerke te Hulst is overleden in het jaar 1594. Misschien is deze voorheen Predikant in Vlaanderen geweest, het zij te Yperen of daar omtrent; althans mij is uit een met de hand geschreven Levensverhaal van Joost van Laren, Predikant laatst te Vlissingen, verzekerd dat bij zijn bevestiging tot predikant te Yperen, op de 4 Februari 1584 zijn tegenwoordig geweest twee Predikanten, namenlijk Daniël Korreect en Johannes Hartmanni, die vermoedelijk uit Vlaanderen herkomstig was, en daarom te gereeder zal zijn geweest om de dienst des Woords in dat Landschap, te Hulst, te bekleden, en waarschijnlijk anderen, die tot onze kennis niet zijn gekomen.

Maar hun reis naar Gent was ten hoogte gevaarlijk en moeilijk, wegens de menigvuldige schansen die de Spaansen in het Land van Waes hadden doen opwerpen. Zodat het onzeker blijft, of zij wel hebben kunnen ondernemen om hun Geloofsgenoten te Gent te bezoeken. Al was dit geschied, het kan niet langer geduurd hebben dan tot de overgave van Hulst op de 18 van Oogstmaand 1596 een de Aarts Hertog Albertus van Oostenrijk. Ondertussen werd het hoe langer hoe noodzakelijker

de overgebleven Gereformeerden te Gent en in geheel Vlaanderen, op de een of andere wijze te stichten en te troosten, alzo derzelve getal in de jaren 1598, 1599 en 1600 merkelyk zal zijn toegenomen. Want de koning van Spanje, en de Aarts Hertogen hadden toen een streng verbod laten afkondigen die geen waren of goederen uit het Verenigd Nederland in Spanje of de Spaanse Nederlanden mochten worden ingebracht of verkocht. Waardoor de handwerken in Holland stil stonden. Zodat uit Leiden, Haarlem, en Alkmaar bijkans al die Vlaamse Wevers vertrokken, en wederom gingen in Vlaanderen, of in die naaste Franse Steden wonen, ofschoon zij van de Gereformeerde Godsdienst waren, en om dezelve hun Vederland hadden verlaten. Buiten twijfel zal zich een gedeelte hebben nedergezet te Gent, (daar de stapel der Weverij plagt te zijn, die daar het derde Lid der Stad uitmaakte, en zeer bezorgd was voor de Gereformeerde Godsdienst tot het uiterste toe) en hun Godsdienst in het heimelyk hebben gepleegd, onder oogluiking van de Aarts Hertogen, en der Geestelykheid, die het genoeg was als maar het Vrije Nederland afbreuk geschiedde, terwijl zij zich zullen gevleid hebben om met der tijd de Gereformeerden tot hun Godsdienst op de een of andere wijze over te halen. Om het welk te beletten, en dezelve bij de Waarheid te doen blijven, waakten de Nederlandse, en Franse Kerkvergaderingen naar vermogen.

Toen in het jaar 1588 enige Predikanten van Gelderland, Zeeland, Utrecht, en Overijssel gezonden werden aan Koningin Elizabeth, die een geveinsde vredehandeling met de Spanjaarden aanging, werd dezelve in last gegeven dat men haar Majesteit bidden zou te intercederen voor de verdrukten der Provinciën onder de vijand gelegen, om die te verwerven enige vrijheid, immers bevrijding van de Inquisitie.

Voorts heeft de Synode van Middelburg des Jaars 1591 de zorg over de Olijfberg, vooral in het Westkwartier van Vlaanderen, aan de Classis van Walcheren aanbevolen, die dezelve heeft gadegeslagen tot op het Jaar 1597.

In de Zeeuwse Synode van Goes des jaars 1597 is beraamd *dat dezelve Gedeputeerden des Synodi haar best zullen doen, dat de Kerken in Brabant, en Vlaanderen, onder 't kruis wezend, met de lering van Gods Woord worden voorzien.*

Ten welken einde de verzorging der kruiskerken, bij beurten voor een jaar, dan aan de ene, en dan aan ene andere der vier Classen van Zeeland werd opgelegd.

Niet minder waakte de Waalse Synode gehouden te Vlissingen, de 13 en 14 april 1600, want op het verzoek van de Kerke, genaamd **de Olijfberg** (met welken naam nog heden de Kruiskerken in Vlaanderen worden genoemd) besloot dezelve om Lazare Bajard, nadat bij onderzocht, en bevestigd zou zijn, derwaarts te zenden, die, volgens de Akten der Waalse Synoden, in die dienst is opgevolgd door Samuël de la Vigne, Thomas Maurois, Daniël Mussis, tot 1615. Arnoult de Lannoij 1617. Jaques Pipart 1618. David de la Haje tot 1620. Jehan Bourgeois tot 1622. Maar of zij ook binnen Gent hebben gepredikt en geleerd, en of de pogingen der Nederlandse Synoden de gewenste uitslag hebben gehad, is mij niet gebleken.

Misschien zullen de Gereformeerden aldaar zonder mondeling onderwijs hebben moeten blijven, tot dat het 'Twaalfjarig bestand,' in het jaar 1609 getroffen, hoop gaf, om die beklaglijke geloofsgenoten van Leraars, en nodige onderwijzing te voorzien. In het zelve was bedongen *dat de onderzaten, en de inwoners van de wederzijdse Landschappen, gedurende dit bestand, - zullen mogen komen, en blijven in de Landschappen, de een van de anderen, en daar doen hun Trasicque en de Commercie*

in alle verzekerdheid, zo ter zee, en andere wateren, als te Land, en dat de onderzaten - van de Heren Staten, zullen hebben dezelve vrijheid, en verzekerdheid in de Landen van de Heren Koning, en Aarts Hertogen, die geaccordeerd is aan de onderzaten van de Koning van Groot Brittannië. En welke in het tweede geheim Artikel verklaart wordt, onder anderen daar in te bestaan, dat niemand hen zal dwingen in de Kerken te gaan, en, zo zij de Heilige Sacramenten zien komen of ontmoeten in enige straten, zo zullen zij die behoorlijke reverentie doen, hun knieën buigende, óf zullen zich omkeren in een ander straat, óf zich in enig huis begeven. Die bedongen vrijheid gaf aanleiding aan zeer veel Vlamingen, in de Vrije Nederlanden wonende, om zich derwaarts te begeven die, uit al te grote nieuwsgierigheid, zich in de Roomsgezinde Kerken begaven, in de Mis gingen om het muziek te horen, en daar eer bewijzen pleegden, met het ontbloten van het hoofd, en het afnemen der hoeden, die hun consciënties bevleekten. Waarom de Waalse Kerkvergadering, willende in zulk een wanorde voorzien, goedgevond dat de Predikanten van elke Kerk de Gemeente zou vermanen, bij het uitgaan der Predikatie, zich te wachten van dergelijke gemeenschap aan de afgoderij. Welke voorzorg der Synode niemand als te streng kan voorkomen, die aanmerkt dat zelfs de Remonstranten, die zoveel ophebben met de verdraagzaamheid, in dit stuk met onze Kerk eens gevoelende zijn.

Ik meen schrijft de Remonstrantse Leraar A. Poelenburg, *dat het genoegzaam blijkt, dat het ons niet geoorloofd, 't zij met ontdekten hoofde, als eershalve, in de Kerken der Pausgezinden te gaan. Want wij ons niet alleen van de misdaad, maar ook van het vermoeden, en van de schijn des kwaads onthouden, gelijk de Apostel deftiglijk vermaand, 1 Thess. 5 vers 22.* Hetwelk hij nader met het exempel der Christen Soldaten in het Leger van de afvalligen Keizer Juliaan opheldert, en tegen de bekende uitvlucht van het verlof, gegeven door Eliza aan de Syriër Naäman, verdedigt.

Ook reisden een groot aantal van Predikanten naar Vlaanderen, en Gent, hetzij dat zij daar de dienst bekleed hadden, gelijk Franciscus van Lansbergen; of dat zij daar hun vaderlijke goederen hadden leggen, tot welker bezitting zij wederkeerden, hoedanige Leraars er in het Vrije Nederland toen al veel waren. Als bijvoorbeeld Pieter de Hondt, Predikant van Ter Neuzen, een doorgeleerd, en welgegoed man, die ons zijn reis naar 't Spaans Vlaanderen in Dichtmaat heeft nagelaten; óf dat zij hun Roomsgezinde Bloedverwanten poogden bezoeken. Deze zullen die gelegenheid niet verzuimd hebben om de Gereformeerden te Gent met Gods Woord te stichten, en te vertroosten, en van nodige geschriften en boeken, ter bevestiging in de gezuiverde Godsdienst, te verzorgen. De Aarts Hertog, vrezende dat de Roomsgezinde Godsdienst door die middelen mocht benadeeld worden, gaf de laatste December 1609 een gestreng Plakkaat uit, *verbiedende de Predikatiën, en onbehoorlijke Vergaderingen bij nachten, het prediken, dogmatiseren, of strooien van enige gereprobeerde leringen, 't zij in 't publiek óf in enige particuliere, en secrete Vergaderingen, het zingen van enige Psalmen bij de Katholieke Apostolische Kerk niet toegelaten, op poëne van arbitralijke gestraft te worden, als infracteurs, en overtreders van het Bestand, en als perturbateurs van de gemene rust.*

Waarop de President en Raden van het Hof van Vlaanderen te Gent, de 29 Januari 1610 lieten volgen, een niet min streng Plakkaat, ter gelegenheid (zoals zij spreken) dat de vijanden der H. Kerk, dagelijks overzenden en zaaien secreetlijk door instrumenten, (bij hen gekoren) daartoe zeer bekwame, diverse Boekskens, Traktaten, Liedekens, en Refreinen, vol blasfemieën, en valse leringen, geheel contrarie onze voorzeide Religie, en Gelove, die zij daar toe expresselijk doen maken., en prenten in groot getal, zo is 't, dat zij verbieden die

(1) in te brengen en te ontvangen, op boete, en bovendien gebannen te zijn eeuwiglijk,

- op pijn van de galg.
- (2) die 24 uren onder zich te houden op geldstraf.
 - (3) die uit curiositeit te lezen, al is 't dat hij desavoueert, op verbeurt van tien guldens boete voor de eerste reize en voor de tweede reize zal gehouden worden voor fauteur der heresie, enz.
 - (4) die te communiceren, zenden, verkopen, of leveren aan iemand, op straf van publiekelijk geselsd te worden.

Zodanige bevelen gaven voet genoeg aan de Roomsgezinden, en derzelver Geestelijkheid, om de Gereformeerden, die in de Spaanse Nederlanden kwamen, en inzonderheid de Predikanten, streng te vervolgen, onder voorwendsel van overtreding dezer Plakkaten.

Zo onderstond de bisschop van Doornik omtrent deze tijd om .. Nojelles, Frans predikant te Middelburg te laten vastzetten, onder onbewezen voorgeven dat hij in Doornik zou gepredikt hebben, waardoor de Bisschop het Bestand schond. Waarom de Heren Staten van Zeeland daarover schreven, en klaagden aan de Hoog Mogende Heren Algemene Staten. Hij zal buiten twijfel zijn ontslagen ofschoon ik dat niet uitdrukkelijk vind aangetekend. Hij zal dezelve Bisschop geweest zijn, die in de jaren 1601 en 1605 nog tegen de Gereformeerden met straffen, wreder dan de dood, met uithongeren en uitdorsten waarop de dood volgde, had gewoed. In Vlaanderen, daar men te Rijssel nog in het jaar 1600 een Gereformeerde om zijn godsdienst had gehangen en gewurgd, hadden de Hervormden geen bitterder vijand dan de **Bisschop van Yperen**, gewoonlijk Lange Jan genoemd, wiens naam was **Johannes de Visscher**, zoon van Jan de Visch, of, de Visscher Baljuw van Ingelmunster, die eertijds door bevel van de Heer van Rijhoove buiten Gent opgehangen was, om welke rede hij mogelijk op de Gereformeerden uit wraakzucht te bitterder is geweest. Deze sloeg voort tot zo ene wreedheid, dat hij degere welke hij verdacht hield Gereformeerden te zijn, gevangen deed zetten, en niet ontsloeg, voordat zij zwoeren Katholiek te zullen blijven, en niet uit het Land te zullen vertrekken, gelijk aan de Heeren Staten van Zeeland werd vertoond en bewezen.

Die van Gent, en het aangrenzende land van Aalst, deelden mede in de vervolgingen, overmits de Aarts Bisschop van Mechelen zodanige zware en strenge indagingen te werk stelde, dat velen uit het Land van Aalst zich met de vlucht moesten redden in het jaar 1614. Bij deze gewelddadige raadslagen voegde 's Pausen Gezant, Bentivoglio naderhand Kardinaal, zijn raadgevingen, om ede Gereformeerden te Gent te doen minderen, en de Roomsgezinden Godsdienst aldaar uit te breiden, in welken hij tegelijk enig denkbeeld geeft van de staat der Gereformeerden aldaar, zoals die was omtrent het jaar 1611.

"Antwerpen, en Gent (zegt hij) zijn de twee meest besmette Steden van de Ketterij, die de Provinciën van de Aartshertogen hebben. Boven de besmetting van de uitlandse Gezindheden, heeft haar het volk van Gent gewillig laten besmetten met het vergif der ketterij. In vorige tijden hadden die van Gent, altoos iets, ik weet niet wat, hardnekkigs, en moedwilligs, tegen haar Prinsen, en hebben voorts dezelve natuur behouden tegen de oude Godsdienst (zoals hij de Roomsgezinden noemt.) Een goed gedeelte dan van deze Stad is besmet met de ketterij. En zonder twijfel zou het een grote hulp bijbrengen, zo om de Stadswil, als om des Bisdoms wil, bijaldien dat er een goede voorteelplaats (Seminarium) was, gelijk ik gezegd heb. Maar de ketteren (met die titel vereert de Kardinaal de Gereformeerden) durven hier niet bloot geven, noch met enige soort van ergernis te geven, noch met enige ongeoorloofde daad te plegen in

de zaken van de Godsdienst, die men zou kunnen vernemen. Bovendien is zeer groot de wakkerheid der Magistraten, en der Geestelijke Personen. Maar de grootste van allen is die van de Aarts Hertogen zelf".

Van welker allen strafheid wij de exempelen hebben verhaald. Al die harde behandelingen, ten tijd van het 'Twaalf Jarig bestand', dienden zeker om de Predikanten af te schrikken van naar Vlaanderen en Gent te begeven; maar brachten ook deze twee gevolgen voort.

Aan de ene zijde, dat de liefhebbers en belijders van de Hervormde Godsdienst in de Spaanse Nederlanden zich ter gehoor van Gods Woord begaven naar enige naburige plaatsen onder het gebied der Heren Staten; als Prins Maurits, en de Raad van Staten, ten jare 1609 te Lillo een nieuwe Kerk van hout, had laten maken zag men daar op Zondagen, en Feestdagen veel volks van Antwerpen, en elders komen ter Predikatie van de Gereformeerde Religie, met 300 of 400 tevens. Insgelijks kwam in Cadzant, Sluis, Aardenburg, en IJzendijke veel volk uit Vlaanderen tot de Gereformeerde Predikatiën.

Aan de andere kant, dat men de Roomsgezinden verhinderde, wanneer zij boven, en buiten de voorwaarden van het Bestand, hun Godsdienstoefening poogden uit te breiden in plaatsen behorende onder het Rechtsgebied der Staten. Dus werd de Bisschop van Gent belet een Roomsgezinde Kerk te bouwen op de Doel gelegen dicht bij de sterkte Liefkenshoek. Wel verzochten de inwoners van de Doel daar toe verlot van de Algemene Staten der Verenigde Nederlanden, doch welk verzoek de Staten van Zeeland besloten ter Generaliteit te difficulteren, vermoedelijk omdat men de Gereformeerden binnen en onder Gent zo onbarmhartig vervolgde.

Men stond ondertussen van onze zijde niet stil tot het beramen, en uitvoeren van middelen, om de Gereformeerden, zo elders, als te Gent, op een stille wijze van Predikers, en van de bediening des Woords, te bezorgen.

Wat daaromtrent verricht zij ten aanzien van andere plaatsen in Vlaanderen, zal ik bij een andere gelegenheid vermelden, en hier alleen aanwijzen, wat er te Gent dienaangaande is voorgevallen, sedert de tijd van het 'Twaalfjarig Bestand tot in deze eeuw toe; uit een Memoriaal geschreven met de hand dergenen die de zekerste, en aller nauwkeurigste kennis van de toestand der Gereformeerde Gemeente aldaar hebben kunnen, en moeten hebben, en van Jaar tot Jaar, zo er iets aanmerkelijks was, hebben aangetekend, waarom ik dit verhaal bij vorm van Jaargeschiedenissen zal opgeven.

1616

Het blijkt wel dat er reeds voor dit Jaar een Predikant in Vlaanderen onder het Kruis geweest is, genaamd Jakobus Platelius; maar de aantekeningen beginnen eerst met de 22 September dezes jaars. Toen was Jan Simonssen Prediker te Gent, die aldaar nog veel Gereformeerden gevonden heeft, bestaande omtrent in 20 huisgezinnen, die hij vermaande en versterkte. De Vergaderingen waren alleen van zulken die van een geslacht of maagschap waren, of die elkander betrouwden, en dat omtrent 10 of 12 personen 's effens.

1617

Werden de Gereformeerden te Gent gediend door twee Predikers, de genoemde Jan Simonssen uit Holland, en Pieter l'Empereur uit Zeeland gezonden, die daar enige tijd vergaderingen hadden gehouden; maar vervolgens zulks niet meer konden doen, of durfden omdat bij de Heer van Vlaanderen een Plakkaat was uitgegeven bij hetwelk verboden werd enige vreemde inkomende Predikanten te herbergen, zonder hun

namen aan de Officier aan te geven op grote straffen. Waardoor veel Gereformeerden bevreesd waren hen te herbergen, en zij genoodzaakt waren te vertrekken. Jan Simonssen onderstond echter nog eenmaal in dat jaar binnen Gent dienst te doen, en vergadering te houden, doch maar van 12 of 13 Personen.

1618

Heeft die zelve Prediker binnen Gent ettelijke malen vergadering gehouden, zijnde daar omtrent 5 of 6 kwartieren, bestaande elk uit 6 à 8 personen. Ook waren daar sommige particuliere huisgezinnen, daar al de vrienden of verwanten, die zij best betrouwden, bijeen kwamen. Doch kort daarna waren de Gereformeerden in grote verbaastheid, omdat velen derzelve waren gedagvaard voor het geestelijk hof, omdat zij niet waren te biecht geweest de voorleden Pasen Desniettegenstaande heeft bij daar gepredikt in verscheiden huizen met vergaderingen van 12 of 13 Personen.

1619

Ging men op dezelfde voet voort. Doch sommige Gereformeerden zijn genoodzaakt te vertrekken omdat zij niet te biecht geweest waren.

1620

Heeft de aangestelde Prediker te Gent, Pieter de Luit genaamd, daar vergaderingen gehouden, waarin maar omtrent 40 Personen durfden komen, hoewel er nog veel volk was, dat de Waarheid wist maar dat daarvan geen professie durfde doen, omdat de Indagingen van het geestlijk Hof nog bleven duren.

1621

Was Pieter Martenssen Prediker te Gent, die daar predikatiën heeft gedaan voor kleine Compagnieën. Maar overmits het 'Twaalfjarig Bestand' ten einde liep, werd de verbittering tegen de Hervormden aldaar hoe langer hoe groter, welke van Jaar tot Jaar toenam, zodat er geen dienst te doen was.

1625

Werd de Prediker Jan Hovaere gevangen genomen. Door welke strengheid, waar bij andere beletselen toesloegen, de Predikdienst te Gent een reeks van Jaren schijnt stil gestaan te hebben; alhoewel de gemelde Prediker, na een geheel Jaar in gevangenis gehouden te zijn eindelijk is ontslagen.

1641

Vond de Catechista Thomas Craje veel goede vrienden van de hervormden Godsdienst te Gent; maar kon daar niet veel dienst doen, vermits de vervolgingen handt voor hand vermeerderden.

1642

Waren de verdrukkingen tot die top gestegen in geheel Vlaanderen, dat men zich met smeking tot 's Lands Machten wende om te beproeven of er niet op de een of andere wijze enige verlichting was te bekomen. Welke echter in enige navolgende jaren niet verkregen is.

1648

Onthield zich te Gent een Predikant uit Holland, Wollebrand genaamd, doch vertrok eerlang derwaarts en verbleef er een geruime tijd, waardoor de Religiezaak te Gent als

stil stond.

1649

Is zijn plaats vervuld door Mr. Gerrit Benier, die als Prediker te Gent, binnen het half jaar dat hij er zich had opgehouden, daar gevonden had veel oude vrienden van de gezuiverde Godsdienst, zijnde meest van goede middelen, die enige zwaarigheid maakten om hun dienstmaagden, of andere gewone lieden in de vergadering toe te laten uit vrees van groot gevaar. Zij verzochten dat aan hen het Heilige Avondmaal mocht worden uitgedeeld, hetwelk totnogtoe niet geschied was. Maar werden naderhand wat geïntimideerd omtrent dit stuk, wegens het scherp Plakkaat in die kwartieren geëmaneerd tegen de Predikanten, en andere kerkelijke personen. Die vrees wat vermindert zijnde, nam de Gemeente toe in getal, en men wenste wederom de bediening van het Heilige Avondmaal, hetwelk echter een der voornaamste leden oordeelde daar nauwelijks te kunnen gehouden worden, wegens de besmetting der afgoderij, bestaande hierin, dat sommigen ter hostie gingen, en enige Paapse superstitiën pleegden, welke zij verklaarden met hun harten te verzaken. Welk voorwendsel geenszins voldoende was, zodat vooreerst de uitdeling van dat Bondzegel, nog werd uitgesteld, waartoe men vervolgens niet als met veel voorzichtigheid besloot.

1650

Deden de stoute bedreigingen der Jezuieten veel Gereformeerden van Gent vertrekken; het welk echter in dat jaar de predikatie des Woords niet geheel stremde.

1651

Is er door Mr. Gerrit Benier verscheiden malen gepredikt, en het Heilige Avondmaal twee malen bediend, hoewel met perikel, en onder dreigementen, die grote vrees veroorzaakten.

1652

Was er weinig apperentie tot Godsdienstoefening, en waren de geloofsgenoten in grote vreeze; zodat men, voor een tijd, daarop de gewone wijze niet durfde handelen, hetwelk echter in 't vervolg weder geschiede, en enige jaren bleef duren.

1657

Werden de Gereformeerden te Gent ondraaglijk geplaagd van de Papen, die hen op hun ziekbedden met geweld wilden berichten, naar de wijze der Roomse Kerk. Waarover bij rekwest aan de Heren Staten van Zeeland werd geklaagd, om door derzelve voorspraak enige verlichting te erlangen. Ondertussen deed zekere Hendrik Coops, krankbezoeker te Amsterdam, zijn best, om de Gereformeerden te Gent (daar hij zich enige tijd ophield) te onderwijzen, en te vermanen. Meer de vaste Predikant der Gemeente aldaar was Dominis Apeldoorn, die dezelve in een tamelijk goede toestand bevond, zijnde daar vier notabele bijeenkomsten, de een groter dan de ander; tot welke nog 14 of 15 personen waren toegekomen.

1659

Was te Gent een volledige kerkenraad, die een reglement maakte, waarnaar de Predikant, Diakenen, Ouderlingen, en aanwezende of aankomende Ledematen zich zouden hebben te reguleren, onder anderen om eens 's weeks te prediken, eens te catechiseren, en om de vier maanden het Heilige Avondmaal te bedienen,

1660

B estond de Gemeente uit 35 of 36 toehoorders, waar onder 23 of 24 Lidmaten. Dewijl de Predikant, wegens vervolging en gevaar, niet altoos binnen Gent kon blijven, waren er onder de Gereformeerden, die hun kinderen wilden laten dopen van een paapse Priester, die aangenomen had dezelve te dopen in de Naam van den Drie-enige God, zonder andere ceremoniën; hetwelk in volgende jaren met der daad geschied is.

1661

Bevond zich te Gent ook een Waals Predikant door de Waalse Synode derwaarts gezonden om te prediken. Ondertussen was de Nederlandse Gemeente daar aangewassen tot 60 toehoorders, waarvan de helft Lidmaten waren, en bleef dat jaar in die staat.

1662

Was dezelve, door 't vertrek van enige huisgezinnen naar Holland, vermindert tot 48 toehoorders daar onder 28 Lidmaten. Uit het land van Hulst kwamen wel naar Gent 42 personen om Gods Woord te horen, maar die keerden vervolgens weer naar hun woningen.

1663

Bleven er nog 45 Gereformeerden, daar onder 26 Lidmaten; maar derzelve getal nam in de volgende jaren eer af dan toe.

1670

Deden de Roomse Priesters zeer scherp onderzoek op de Gereformeerden, zodat verscheiden huisgezinnen naar Zeeland vertrokken. Ook stierven er enige van de voornaamste Gereformeerden, waardoor de Kerk al een vrij groot steunsel verloor, zijnde tot het getal van 38 toehoorders, weer onder 30 Lidmaten gebracht.

1676

Verzocht de Gentse Gemeente tot haar Predikant Jakobus Meerman, die derwaarts vertrok en zijnedienst waarnam, zonder merkelijke verandering.

1678

Verkreeg hij van de welhebbende Gemeente te Gent enige subsidie voor de geloofsgenoten in de omliggende plaatsen die daar de oorlog tot de uiterste armoede waren gekomen.

1684

Bestond die Gemeente uit omtrent 50 Lidmaten.

1689

Verkoos dezelve met eenparige stemmen, uit de twee Proponenten aan haar toegezonden, tot haren Predikant Hugo de Schafter.

1690

Had deze aldaar 30 Lidmaten, en wel zoveel toehoorders; wier getal echter vervolgens afnam.

1694

Beliepen de geloofsgenoten aldaar omtrent 30 Personen, met alle voorname lieden; zijnde enigen wederom met der woon vertrokken.

1699

Waren de Gereformeerden. te Gent zeer weinigen in getal, bestaande in 2 à 3 huisgezinnen, door het vertrek van velen met der woon naar elders.

1700

Waren dezelve zó vermindert, dat de Predikant zijn meesten tijd niet binnen de stad sleet, maar zijn werk voornamenlijk om die schone Gemeenten ten platten Lande van Vlaanderen, (van welke ik bij andere gelegenheid verslag kan doen) te stichten en op te bouwen.

1706

Ontstond er enige onmin in de kleine Gentse Gemeente, welke aanleiding gaf dat dezelve nog al verder verminderde.

1707

Was dezelve zo gedund, dat er maar voor 4 of 5 personen in een huis zou moeten worden gepredikt, ofschoon er meer Gereformeerden waren.

1708

Werd Gent van de Fransen ingenomen, waardoor de overgebleven Gereformeerden verstoken en afgesneden werden van de bediening des Woords; en der Bondszegelen, zijnde de Predikant, die tevoren daar de dienst had waargenomen, (wiens naam niet gemeld word) naar het Sas van Gent geweken, toen de Fransen kwamen.

1709

Werd de stad Gent door de Bondgenoten herwonnen, en de dient bij de Hervormden waargenomen door een vreemde Predikant, die waarschijnlijk Daminus Celesius geweest is. Hij was een braaf man, der Gemeente aangenaam; en aan haar gezonden, onder de naam van Legerpredikant, bij commissie van de Raad van State; zijnde daar overleden omtrent drie jaren daarna.

1712

Werd in zijn plaats beroepen Dominus Johannes Philippes Quast, voorheen Leger Predikant, en toen Garnizoen Predikant te Oudenaarde. Hij beklede de dienst te Gent tot het jaar 1716 toen hij beroepen is te Zomeren en Lierop, onder de Classis van Peel en Kempenland, daar hij is overleden de 21 Januari 1734.

1713

Waren er nog 23 Gereformeerden tot de Gentse Gemeente behorende.

1714

De Vrede gesloten zijnde, verzwakte die dagelijks, door het vertrek van enigen naar Londen, Rotterdam, enz. Zodat er in 't geheel niet meer dan 21 overbleven, zo kleinen, als groten, die hun Godsdienst bleven plegen in een voor hen verordende kerk of huis.

1715

In de maand April vond de Magistraat van Gent goed, die predikplaats te laten sluiten op een ruwe wijze, door de deur in stukken te laten slaan, en met planken te doen toespijkeren, en zonder de Gereformeerden van tevoren te waarschuwen. Die onkundig van het gebeurde, onverrichter zake naar huis moesten keren, toen zij ter Godsdiensttoefening derwaarts gekomen waren. De Magistraat gaf wel voor de Gereformeerden Godsdienst niet te willen verhinderen, maar wilde echter de predikplaats niet weder geven, of een andere bekwame plaats aanwijzen; niettegenstaande de Commandeur van 't Sas van Gent enige represailles gebruikte. Ook kon de Predikant geen som geld verkrijgen, om er een huis voor te huren ten dienste van de Gemeente, die op Pinksteren, nog ruim twintig personen sterk was, doch de helft wel vreemdelingen en reizigers.

1716

Werd er gepredikt op het Kasteel te Gent, zolang daar Engelse bezetting bleef, maar de Engelse uittrekkende, begon de Gemeente naar haar ondergang te hellen; alzo de verbittering der Roomsgezinden zo groot was, dat men de Gereformeerden zelfs geen huis wilde verhuren tot hun Godsdienst. Ook kreeg de Predikant zijn afscheid en vertrok.

De Predikant der Vlaamse Kruiskerken Pieter Brand poogde wel de Gereformeerde Gentenaren, nog 9 Lidmaten uitmakende, te stichten, gelijk hij deed; maar ondervond eerlang dat hij te Gent alzo min veilig was als ten platten lande bij Oudenaarden, vanwaar hem de Aartsbisschop van Mechelen, op straffe van gevangenis, had gebannen.

1719

Wist die Leraar nauwelijks hoe te Gent meer enige dienst te doen hoewel er toen nog enige Gereformeerden waren, die zonder Godsdiensttoefening niet kunnende, of willende leven, waarschijnlijk, voor het grootste gedeelte; uit Gent zullen zijn vertrokken naar plaatsen daar zij hun Godsdienst vrij mochten plegen; waarom men van die Gentse Gemeente bijna geen gewag meer vindt.

1724

Werd men echter bij geval gewaar dat er nog enige Gereformeerden waren, die daar voor bekend stonden; buiten welke er ook wel geweest zijn, die voor Roomsgezinden doorgingen, maar Gereformeerden waren.

1741

Is er een Predikant gezonden naar Vlaanderen om de ware toestand der Gereformeerden aldaar te onderzoeken. In het bericht schrift hem *nedegegeven* werd hij, onder anderen, gelast *te vernemen of niet binnen Gent en Oudenaarde zelfs, en andere naburige dorpen nog zijn geloofsgenoten, gelijk er voorheen geweest zijn*

Ín zijn nauwkeurig verslag, omtrent de Leden van zijn berichtschrift, maakt hij geen gewag van enige Gereformeerden te Gent, hetwelk duidelijk genoeg bevestigt, dat er toen aldaar zodanigen niet bekend waren.

1742/1743

Schijnt het dat men te Gent beducht was of misschien de Gereformeerden zich daar, en elders in Vlaanderen wederom mochten komen vestigen, omdat er Engelse bezetting in Gent kwam, en er Hollandse krijgsbenden in Vlaanderen verwacht

werden. Het is niet onwaarschijnlijk dat P. Bernardus de Jonghe jubilaris van 't Predikheren Orden, hier door aanleiding kan gemaakt of genomen hebben, om met het begin des jaars 1743 uit te geven zijn Maand Register van de Geuzerij binnen en omtrent de Stad van Gent, sedert de leste juni 1566 tot de 27 juni 1585. Dat van jaar tot jaar te vervolgen; waarin hij de oude Geuzen zó zwart afschildert als het mogelijk was. Zelfs met vertellingen en sprookjes die geen de minsten schijn van waarheid hebben, en door gematigder Roomsgezinden, de lofwaardige schrijvers der Gentse Geschiedenissen, zijn verbeterd, uitgelaten, of weerlegd, maar echter tot voldoening van zijn doelwit om de Gentenaren van de hedendaagse Gereformeerden afkerig te maken. Want ofschoon (volgens het zeggen van P. de Jonghe) de Geuzerij met de Peis van Munster (1648) geëindigd is nog evenwel leven de Geuzen onder de titels van Calvinisten, Kettters, en dergelijke lieve namen.

Doch 's mans bekommering voor de herplanting van de Gereformeerden Godsdienst te Gent, is zonder grond, en vruchteloos geweest, vermits de Gereformeerden, noch in, nóch na de laatste oorlog, gelegenheid hadden om zich aldaar te vestigen. Zijnde, zoveel men weet, geen inwoners aldaar voor Gereformeerden bekend. Zodat de Gentse Gereformeerde Gemeente, oudtijds zo bloeiende, vernietigd is, en blijft tot heden toe.

Slot

Al wie met een Godvruchtig oog beschouwt de wisselvalligheden der Gereformeerde kerk te Gent, hoe dezelve sedert het jaar 1530 tot 1565 onder gedurige vervolgingen, en moorderijën, derzelve Leden aangedaan, is gevestigd en in de Jaren 1563 en 1566 adem schepte en ruimte verkreeg, maar wederom van het Jaar 1567 af tot 1576 toe heeft moeten worstelen, en lijden, doch sedert 1577 tot 1584 het hoofd opstak en zich in een ongelooflijk getal schielijk uitbreidende, met luister bekleed was; hoe zij, sedert het laatstgemeld jaar, niet alleen haar uiterlijk aanzien, maar zelfs de openbare Godsdienst oefening verloor, en na veel sukkelingen, eindelijk in onze dagen geheel is vernietigt: ... zal het onpeilbare van Gods raad, over, en het hemelhoge van 's Heeren wegen met Zijn uiterlijke kerk, eerbiedig, en nederig kunnen leren erkennen. Om aan de ene zijde te zeggen, *God is Richter, Hij vernedert dezen, en verhoogt genen*, (Psalm 75:8). *O God, Uw weg is in het heiligdom: wie is een groot God, gelijk Gij God?* (Psalm 77:14). *Gij, O Heere, had dit volk vermeerdert, Gij had dit volk vermeerdert; Gij waart verheerlijkt geworden, maar Gij hebt hen in alle einde des aardrijks verre weggedaan.* (Jesaja 26:15)

En aan de anderen kant om met ootmoedige dankzegging te roemen over des Heeren onverdiende gunst, dat Hij de Hervormde kerken nog doet stand houden, en bloeien op zoveel andere plaatsen, inzonderheid onder ons; en te juichen: *God is bekend in het vrije Juda; Zijn Naam is groot in Nederlands Israël! En in het naar Zijn Woord gezuiverd Salem is Zijn hut en Zijn woning in het Gereformeerd Sion.* (Psalm 76: 2, 3)

Hij de Heere bevestige, fundere, en volmake Zijn kerk, om die te stellen tot een lof op aarde!

Overgenomen uit: De Nationale Synode te Middelburg in 1581

POLITIEKE ACHTERGRONDEN

door dr. R. H. Bremmer

I. *Van Pacificatie tot Religievrede, 1576-1579.*

Wie in de Nederlanden meende dat de Pacificatie van Gent in november 1576 het einde van de strijd betekende, had buiten de waard van de taaie volhouder Filips II gerekend. Vier dagen vóór de Pacificatie werd gesloten reed Don Juan van Oostenrijk, de door hem na de dood van Requesens benoemde stadhouder, Luxemburg binnen. De strijd tussen legitimiteit en opstand verplaatste zich van Holland en Zeeland naar de zuidelijke gewesten. Daar was de bevolking zelf minder bij de "third revolt" betrokken - om met Geoffrey Parker te spreken - dan in het Noorden. Wat dat betreft spreken het beleg van Haarlem, Leiden en Alkmaar en de strijd rond Zierikzee boekdelen. Vooral in de Frans-sprekende provincies rustte de in 1576 in het Zuiden ontstane nieuwe situatie meer dan in het Noorden op de adel en de abten, die sterke posities in de Staten-Generaal innamen.

Ook het aandeel van de gereformeerden was daar, vooral in de eerste tijd na de Pacificatie, geringer. De vervolging had vooral sinds de komst van Alva zwaar op de gemeenten gedrukt. Toch valt het op hoe zelfs in de zwaarste tijden nog kerkelijke vergaderingen werden gehouden. En direct na het sluiten van de Pacificatie was er al op 17 februari 1577 te Doornik een klassikale vergadering. Opvallend is dat men daar besloot klachten over voortgaande bemoeilijking van het kerkelijk leven door "Les Ecclesiastiques" naar de Prins in Zeeland te zenden. Op een volgende vergadering, 30 mei 1577, spraken de dienaren en de ouderlingen af niet langer te verbergen dat zij "de la Religion" waren. De vrede met "Monsieur le Prince d' Orange" en met de overige staten "de ces pais" was immers gesloten. Inderdaad, de vervolging was afgelopen maar de Pacificatie veroorloofde de gereformeerden niet publiek hun religie uit te oefenen buiten Holland en Zeeland. Dat werd een bron van moeilijkheden in de latere jaren.

Politiek ontwikkelde zich de situatie in het Zuiden stormachtig. Don Juan die aanvankelijk tot overeenstemming was gekomen met de Staten-Generaal, wierp zich op 24 juli 1577 in het Kasteel te Namen.

Die coup maakte een einde aan de kortstondige vrede in de Nederlanden. De Staten-Generaal riepen Matthias van Oostenrijk als tegen-landvoogd naar Brussel. Ongeveer gelijktijdig arriveerde Oranje daar, eveneens door de Staten ontboden. Hij liet zich benoemen tot luitenant-generaal van Matthias en werd door de Staten van Brabant uitgeroepen tot "Ruwaard" van dat gewest.

De buitenlandse mogendheden zagen ademloos toe op wat er in de Nederlanden gebeurde. In Engeland had koningin Elizabeth er belang bij dat Spanje de Nederlanden niet opnieuw in de greep kreeg. Dan zouden deze landen immers een uitvalsbasis worden voor het herstel van het katholicisme, waarvoor Filips II en Paus

Gregorius XIII zich met alle macht inzetten. Frankrijk nam een eigen positie in. Het balanceerde onder leiding van Catharina de Medici en haar zwakke zoon Hendrik III op het scherp van de snede tussen Huguenoten en de De Guises, ondanks de Bartholomeüsnacht. Het had er belang bij dat Filips II zich in de Nederlanden de handen gebonden wist. Het Duitse rijk was zwak en de lutherse vorsten immobiel. Maar aan de westrand van het Rijk - tussen de Oostenrijkse stamlanden en Frankrijk - ontstonden in deze jaren enkele strijdbare Calvinistische staten. In de Palts regeerde tot 1576 Frederik III, de Vrome. Na zijn dood ging een deel van zijn vorstendom over naar zijn oudste zoon de lutheraan Lodewijk, een ander deel erfde Johan Casimir, een bijzonder strijdbaar calvinist. Hij begaf zich enkele malen met een leger naar Frankrijk om de Huguenoten te steunen. Toen hij de tweede keer van zijn veldtocht in Heidelberg terugkwam, leefde Frederik III nog en werd hij er als "held" binnengehaald. "Jozua" noemde men hem zelfs. De oude keurvorst "sonnte sich freudig in dem Glanz seines jungen Josua".

Niet alleen de Palts, ook Nassau had zich aan de kant van de gereformeerden geschaard. Daar regeerde sinds de dood van Willem de Oude Graaf Jan van Nassau. Het had maar een haar gescheeld of ook hij was bij Mook omgekomen, evenals zijn broers Lodewijk en Hendrik. Graaf Jan klom in die zeventiger jaren op van vrij onbetekenende Duitse rijksgraaf tot deelnemer aan de grote Europese politiek.

Op 31 januari 1578 vernietigde Don Juan het leger van de Staten-Generaal bij Gembloux. De klap kwam hard aan. Het aanzien van Oranje in het zuiden werd er door geknakt. De meest zuidelijke provincies begonnen te overwegen of zij er wel goed aan gedaan hadden de vaan van de opstand te hijsen. Don Juan sprak naar alle kanten van verzoening met de koning. In Artois ontstond de partij van de Malcontenten, die op den duur naar vrede met de koning streefden. In dat voorjaar 1578 tekende de tendens hiertoe zich al af. La Motte, bevelhebber van Grevelingen aan de Vlaamse kust, scheidde zich 4 april 1578 af van de Staten-Generaal en verklaarde zich bereid tot verzoening met Filips II. Des Pruneaux, de Huguenootse afgezant van de hertog van Anjou, jongere broer van de Franse koning, die zich ook in de Nederlandse zaak mengde, schreef dat er in die tijd vijf partijen in de Nederlanden waren: die van de koning van Spanje, van Anjou, van Oranje, van de Keizer, van de koningin van Engeland en een zesde "dévoué à la seule patrie".

Tegenover de verzoeningsgezinde stroming ontstond te Gent, de hoofdstad van Vlaanderen, een radicale partij. In oktober 1577 pleegden daar Jan van Hembyze en Frans van Kethulle, heer van Ryhove, een staatsgreep. Ze mobiliseerden de bevolking en zetten op 24 oktober de hertog van Aerschot, door de Staten-Generaal benoemd tot stadhouder van Vlaanderen, gevangen tegelijk met Hessels, lid van de raad van beroerten – de man van het ad patibulum -, Visch, de baljuw, en nog enkele anderen, allen koningsgezind. Ze hielden ze lange tijd als gijzelaars vast, behalve Aerschot die al spoedig vrijgelaten werd.

Op 1 november installeerden de leiders van de opstand te Gent een Comité van XVIII, in navolging van dat te Brussel. Samen met de gewone magistraat heeft dit Comité de stad tot haar ondergang geregeerd. Het bestond uit calvinisten'. Toch duurde het nog enige tijd vóór te Gent door de gereformeerden publiek kerk werd gehouden. Dat gebeurde voor het eerst op 1 juni 1578. Tegelijk begonnen de gereformeerden zich te Antwerpen en te Brussel te roeren. In Antwerpen werd al in het verborgen op 15 maart

1578 op vijftien plaatsen preek gehouden en in veertien diensten het "Nachtmael uitgedeelt".

Dit had politieke gevolgen. Bij de Pacificatie was afgesproken dat alleen in Holland en Zeeland publieke uitoefening van de gereformeerde religie was toegestaan. In de overige gewesten werden de plakaten wel geschorst maar bleef de rooms-katholieke religie de enige publiek geoorloofde, totdat een buitengewone zitting van de Staten-Generaal hierover had beslist. De feitelijke situatie overspoelde nu de juridische. De Pacificatie was op dit punt niet langer houdbaar. Daar kwam bij dat door de opheffing van de oorlogstoestand en de komst van Oranje met zijn troepen naar het Zuiden, de gereformeerden ook daar posities in handen kregen. Bovendien kwamen vele vluchtelingen uit Alva's tijd naar hun haardsteden terug. Van Meteren – een uitgeweken Vlaams schrijver - schrijft dat men soldaten nodig had die men vertrouwen kon "gelyk zy onder anderen de Hollanders, en die van den Godsdienst waren, voor zodanige hielden, zoekende daarom alle, die den Gereformeerden Godsdienst waren toegedaan, alom in Officien en Staten te brengen, welke zich schuldig kenden, niet alleen uit liefde tot het Vaderland, maar ook van wegen den Godsdienst getrouw te zyn". En "zynde alom tot staat verheven, hebben getracht den voorsz. Godsdienst met alle middelen, zoo veel mogelyk te bevorderen".

Men kan zich de situatie levendig indenken. Hoe kon men van de gereformeerden, na zoveel jaren verdrukking en vervolging, vergen dat zij zich inzetten voor Don Juan en de koning en zich bleven verbergen in hun schuilkerken? "L' accord de 1576 était périmé [verouderd]" oordeelt Wittman heel juist.

Oranje probeerde in de zomer van 1578 de situatie het hoofd te bieden door zijn project van religievrede. Hoe dat tot stand kwam en wat het inhield hebben wij eerder uiteengezet¹⁵. Het was een poging om, evenals in Duitsland bij het verdrag van Augsburg (1555) en in Frankrijk bij de vrede van Monsieur (1576), de beide religies in vrede naast elkaar te doen leven. Waarom zou in Nederland niet kunnen, wat in die landen wel kon?

De religievrede vond bij de meest zuidelijke gewesten weinig ingang. Zij hielden met man en macht vast aan de Pacificatie. Typerend is de reactie van de Staten van Henegouwen. Hadden Matthias en Oranje, vroegen ze, de Pacificatie niet bezworen? Was het niet onduldbaar dat Holland en Zeeland in de Staten-Generaal een vinger in de pap wilden hebben "sur le débat de ce fait [de religie], pour confondre nostre partye?". Zij hielden zich aan "nostre dicte sainte foy et religion catholique". De Staten van Artois waren van hetzelfde gevoelen". Zij verklaarden dat de religievrede de oorzaak was van "la dissension sanglante et mortelle et refusèrent catégoriquement de l'adopter" ¹⁸. Dat was op 1 oktober en Wittman wijst er op dat dat gebeurde vóór Gent de religievrede verwierp.

In diezelfde tijd had Montigny, uit het geslacht Lalaing, zich met Staatse troepen geworpen in de stad Meenen ten zuidwesten van Gent en brandschatte van daaruit oostelijk Vlaanderen. Hij maakte zich tot spreekbuis van de Malcontenten en voerde als voorwendsel voor zijn praktijken aan dat het Staatse bewind zijn troepen niet betaalde. De centrale regering kwam tussen twee vuren te zitten, Want Gent had de belangrijkste steden van Vlaanderen onder zijn invloed gebracht: 16 februari Oudenaarde; 10 maart Kortrijk; 15 maart Hulst. Op 20 maart volgde Brugge en wat later Ieperen.

Terwijl Gent de gevangen genomen heren gegijzeld hield, trok de stadsregering zich

ook verder heel weinig aan van het centrale bewind, dat alles deed om aan die gijzeling een einde te maken. Er ontstond in feite een onafhankelijke stadsrepubliek Gent onder leiding van Jan van Hembyze. Hij stamde uit een geslacht van verarmde notabelen en bekleedde het ambt van voorscheper. Ryhove, aanvankelijk baljuw van Dendermonde, werd in 1580 hoogbaljuw van Gent.

Oranje kreeg het moeilijk. Hij spande zich tot het uiterste in de centrale regering door de Staten-Generaal overeind te houden. Maar daardoor vervreemde hij van het bewind te Gent dat hij zelf op de been had geholpen. Het gevangen nemen van de gijzelaars was nl. niet zonder zijn instemming geschied. De situatie werd voor hem des te moeilijker omdat zich extern nu ook buitenlandse invloeden deden gelden. Elizabeth die een slimme maar grillige politiek voerde, had Johan Casimir van de Palts gecharterd om met een leger *van reiter* de Staten-Generaal te hulp te komen. Zonder in openlijke oorlog met Spanje te geraken, hoopte Elizabeth zo het bewind van de Staten-Generaal te steunen. In juli arriveerde de Duitse houwdegen met zijn leger in Zutphen, in augustus trok hij Brabant binnen. In plaats van zich met zijn leger tegen de Spaanse troepen te keren, liet hij zich overhalen naar Gent te komen. Daar werd Johan Casimir 10 oktober 1578 feestelijk ingehaald. Toen kwamen de poppen pas goed aan het dansen. "Cette invitation de Casimir était une démonstration des Gantois contre la politique des Etats Généraux et de Guillaume d' Orange".

De Gentenaren hadden in diezelfde tijd Petrus Datheen naar Gent gehaald. Hij was in de zomer van 1578 naar het vaderland gekomen als afgevaardigde van Frankenthal in de Palts naar de synode van Dordrecht, die hij presideerde. Oranje had zich scherp gekeerd tegen het gaan van Datheen naar Gent. Hij wist wat voor vlees hij met Datheen in de kuip had. Rond 5 oktober arriveerde in Gent ook dominee Herman Moded, die nauw met Datheen samenwerkte. Datheen en Casimir hadden in de Palts met elkaar in nauwe verstandhouding gestaan. Bovendien bracht Casimir uit de Palts doctor Beuterich mee, een bekwaam adviseur maar aan wie vooral later een "unheilvolle Herrschaft ober die Pfälzische Politik" wordt toegeschreven vanwege zijn radicalisme²². Beuterich oefende grote invloed uit op Casimir, wiens "Abgott" hij was.

Oranje, die voor zulke zaken een bijzonder fijne neus had, begreep dat zich in Gent een nieuw politiek centrum vormde, dat zich tegen hem keerde. Zowel Casimir als Datheen en Beuterich waren felle tegenstanders van Oranje, voorzover hij hulp zocht bij Anjou en de Fransen. Hij kreeg het nu met zijn eigen geloofsgenoten en jarenlange medestanders aan de stok. Vooral Datheen had in de eerste jaren van de opstand voor Oranje vertrouwensopdrachten uitgevoerd. Hij begreep dat Vlaanderen, dat jaren later nog voor een derde van de oorlogskosten werd aangeslagen, hem uit de vingers glipte. Bovendien: indien Gent de religievrede niet aanvaardde, viel er met de Malcontenten geen garen te spinnen. Daarom zette hij Gent onder druk, vooral door missies van Marnix. Zodoende ontstond daar een splitsing tussen de radicale groepering rond Hembyze, Datheen en Casimir aan de ene kant en Ryhove en diens medestanders aan de andere kant. De laatsten nodigden Oranje uit naar Gent te komen om daar orde op zaken te stellen.

Het getuigt van moed dat de Prins het aandurfde zich in dit politieke wespennest te begeven. Hembyze op zijn beurt nam Casimir in de arm en speelde daarmee zijn laatste troef uit. Op 2 december deed Oranje zijn intocht in de Vlaamse hoofdstad. We danken een uitvoerig verslag van die gebeurtenis aan een brief die Jan van Nassau

schreef aan zijn zwager Gunther von Schwartzburg. De Prins keurde Hembyze bij zijn intocht nauwelijks een blik waard, hoewel hij te paard de koets van de Prins begeleidde. Met Casimir, een wispelturig man, speelde hij het wel klaar. In tafelgesprekken met hem in diens logement bracht Oranje ter sprake dat hij "raison und justicie" eiste over degenen die hem "fur ein Epicuraeum und atheisten angegeben und ausgeben hetten". Hembyze keek bij dat gesprek maar zuur toe, meldde Jan van Nassau zijn zwager. Over Beuterich sprak de Prins als een "lecker und canalien". Als puntje bij paaltje kwam kon Oranje geducht achter uit zijn keel spreken. Op de vasten bededag die op dit gesprek volgde, ging de Prins met zijn gevolg tweemaal ter kerke. Maar, schreef Jan van Nassau, niet bij Datheen "sondern ein ander Kirch gangen".

Datheen beklagde zich schriftelijk bij Jan van Nassau over die behandeling. Maar hij verontschuldigde zich toen Graaf Jan hem voor een onderhoud bij zich ontbood. Hij voelde zich niet wel. Dat vond Graaf Jan maar een "angenommene", gesimuleerde ongesteldheid. Datheen was dus althans tijdens de eerste dagen van het verblijf van de Prins te Gent. Hoe *Ruys* kan schrijven over een terugkeer van Datheen vóór 4 december is onbegrijpelijk, gezien de brief van Jan van Nassau die hij zelf citeert. In ieder geval verlieten Datheen en Moded kort na de aankomst van de prins de stad. Moded was zo verstandig er niet terug te keren maar werd predikant te Utrecht.

De Prins kreeg het met zijn persoonlijke charme zo waar klaar in Gent de religievrede in te voeren. Ze werd, zelfs door Hembyze getekend, op 27 december 1578 afgekondigd. Op 1 januari werden er de eerste katholieke missen gelezen. De omliggende steden volgden en op 19 januari verliet de Prins de stad. Jan van Nassau was af naar het Noorden vertrokken om daar de laatste hand aan de Unie van Utrecht te leggen. Nauwelijks had de Prins zijn voeten gelicht of Datheen kwam weer terug.

Ook Casimir had de stad verlaten. Hij had geducht de pin op zijn neus gekregen van koningin Elizabeth in een brief die haar "agent" Davidson hem overhandigde. Ze was goed ingelicht en verweet hem dat hij de Staten-Generaal had verlaten en naar Gent was gegaan. Daardoor dreigde hij een "inwendige burgerkryg" te veroorzaken "streckende tot het uiterste verderf dezer Landen, tot welker behoudenis uw Excellentie ontboden was". Dat nam Elizabeth niet. Over de schouder van Casimir zag de koningin naar de Franse invloeden die zich in de Nederlanden deden gelden. Want, schreef ze, Casimir had een deur geopend voor allen die Anjou "zoeken te noodzaken zich op te werpen voor de Katholyken". Elizabeth speelde het politieke spel in de Nederlanden intensief mee. Onthutst verliet de Paltsgraaf Nederland en begaf zich naar Londen. Hij verontschuldigde zich daar bij Elizabeth en nam er zelfs de nodige eerbewijzen in ontvangst. Hij verliet Engeland op 22 februari. Parma, die inmiddels Don Juan was opgevolgd, was al lang blij dat hij zo van hem af was en verleende zijn refter zowaar een vrijgeleide om naar Duitsland te trekken. Zonder Oranje, Matthias of de Staten-Generaal te groeten, reisde Casimir over Vlissingen naar huis. Zijn expeditie was, anders dan zijn Franse veldtochten, op een fiasco uitgelopen.

In Gent teruggekeerd zette Datheen zijn anti-Oranje handelingen onvervaard voort. Al op 26 februari 1579 presideerde hij een vergadering van predikanten om een smeekbrief te zenden aan de Staten van Holland en Zeeland. Zij moesten de Prins aansporen de zaak van de gereformeerden beter te behartigen³⁷. Oranje kon het zich voor gezegd houden.

Gent trad inmiddels toe tot de Unie van Utrecht (4 februari 1579). Opnieuw brak er in

die maand een golf van ongeregelde heden los. Plunderaars drongen de huizen van rijken binnen onder het roepen "Papenbloet, ryckemansgoet". Het religieuze en het sociale liep in Gent door elkaar. Hembyze eiste 7 juli van alle waardigheidsbekleders dat zij het katholicisme afzwoeren. Sommigen weigerden dit³⁸. De spanning klom in de stad opnieuw.

De gematigden - onder Ryhove - namen weer contact op met Oranje. In de loop van augustus moest de wet worden vernieuwd en zij voorzagen moeilijkheden. De Prins zette in een meesterlijke antwoordbrief de gevaren voor Gent uiteen nu enkele van de zuidelijke provincies zich met Parma hadden verzoend. Hij wees op zijn eigen inzet: "le zèle que je porte à la religion par laquelle j'ay tant souffert". Hij drong er bij de magistraat op aan niets te ondernemen vóór hij in de stad kwam.

Hembyze sloeg nu toe: hij verzette zelf vóór de wettelijke tijd de magistraat. Daarbij hoorde Datheen met drie andere predikanten tot zijn raadsliden. Hembyze verspreidde een geschrift in de stad onder de titel: "Een korte openinghe der causen, waerom het niet raedzaem zy, dat de Prince van Oraignien nu ter tyd komen zoude binnen de stad van Ghendt". Het is ondenkbaar dat Datheen hier niet mede de hand in heeft gehad, al heeft hij dit later ontkend.

Oranje schreef 31 juli opnieuw een brief naar Gent, de volgende zet op het politieke schaaqbord. Hij wilde niet in de stad komen vóór hij wist hoe de Gentse burgerij over de coup van Hembyze dacht. Hij liet op deze brief een Postscriptum volgen dat er niet om loog. Na het voltooiën van de brief had hij gehoord "dat Dathenus hem zoude ghepresenteert hebben in 't collegie van den Coronellen, Capiteijnen, ende van den Dekens, hebbende aldaer van ons in 't openbaer ghesproken als oft wij zouden wesen een mensche zonder gheloove ende getrauwicheijt, ende vol vraekgiericheijt". Het ergste vond Oranje "het schandael van der kercken is meerder dan hij oft zijns ghelijcken wel kunnen peijzen".

Hier ligt het begin van het Datheen-trauma dat Oranje tot het einde van zijn leven achtervolgde. Hij heeft Datheen diens optreden zomer 1579 te Gent nooit kunnen vergeven, zo diep voelde hij zich daardoor gekwetst. Datheen heeft bedoelde beschuldigingen tijdens zijn verhoor in 1584 ontkend. Moeten we daaraan waarde hechten gezien de situatie waarin hij zich toen bevond? Oranje ging niet over één nacht ijs en kwam steeds terug op Datheens aandeel in die juligebeurtenissen. Het feit dat Datheen Oranje ontvluchtte wijst erop dat hij in Gent te ver was gegaan.

Oranje kwam in de stad en vernieuwde er 20 augustus de magistraat. Er werden in hoofdzaak Orangisten benoemd. Hembyze verliet de 29ste de stad. Daar had hij tevoren de magistraat al mee bedreigd: "indien dat gy den Prins in de stadt wilt hebben, zoo laet my myne goederen volgen, ik zal vertrekken". Datheen voegde er aan toe: "ik mede".

In een bijzonder levendig en fraai geschreven schimpdicht verhaalt een Gentse volksdichter Hembyzes vertrek uit de stad. Die komt er zelf in aan het woord:

*Gheduerende de liberteyt het ginck my al thegen,
Of sy spreken of spraecken de geestelycke nacie,
Want den braspot heb ick tot mynder assistentie ghecreghen,
Met Hans Moefmaf [de plunderaars] die in 't rooven dede groote occupatie.
Meester Pieter Datheen, die clappen kan veel blamatie,
Vulde over alle syden myn ooren wel,
Soo dat de liberteyt duerde een corte spatie...*

Even verder in het gedicht komt Hembyze aan het woord over het bewuste geschrift, waarbij ook verband met Datheen wordt gelegd:

*Dat ick princen haet daer deur heb vercreghen.
Dit ghewaer werdende met Dathenum en hebbe niet gesweghen,
Maer liet in druck uytghaen veel injurien groot,
Want ick ghevoelde het ghemeente tot hem waerts gheneghen,
Soo socht ick den prince te doen een wederstoot.
Dathenus op de collaciesoldere met woorden bloodt
Wilde het graefschap van Vlaenderen in het ghemeente boesem laeten,
En my Jo.r.Jan van Imbiese synen luitenant maecken.
Dathenus raedt magh ick wel beclaghen ...*

Het schimpdicht is van een tegenstander van Hembyze en Datheen. Dat neemt niet weg dat hier verbanden worden gelegd die we ook vanuit andere gegevens kunnen verifiëren.

Datheen begaf zich naar de Palts. Op zijn reis schreef hij vanuit Keulen Oranje een brief. Hij herinnerde aan een gesprek dat hij met Oranje en Hembyze op 7 mei gehad had. De Prins had hem toegevoegd dat eer zes dagen voorbij waren zij tot vijanden des vaderlands zouden worden verklaard evenals La Motte (die toen juist de kant van de koning had gekozen). Hij was bereid, schreef hij, zich over zijn handelingen te verantwoorden "doch voor een ereregter, 't zij wereldlijk, 't zij geestelijk, naar Uwe Doorluchtighheids believen". Twee dagen later schreef hij opnieuw aan de Prins, waarin hij bij hem voor zich een "onverdorven oor" verzocht.

De verhouding tussen de vrienden en medewerkers van weleer blijft gecompliceerd. Datheen was niet los van de Prins. Dat blijkt uit zulke epistolaire reacties. De Prins ook niet van Datheen: hij schreef hem terug en liet hem merken hoe diep hij zich gekrenkt gevoelde. En precies als in het Postscriptum op zijn brief van 31 juli verklaarde hij ook nu, dat hij de kerk er niet buiten wilde laten. Het ging om misdaden waar de kerk kennis van behoorde te nemen⁴⁸.

Er kan in een jaar tijd veel gebeuren. In juni 1578 presideerde Datheen de nationale synode van Dordrecht (1578). Een jaar later had hij zijn reputatie in de Nederlanden althans in het oog van Oranje en diens medestanders tot op de grond afgebroken.

Hij had zich laten meeslepen in de politiek van Hembyze, die niet verder keek dan zijn Gentse neus lang was. Oranje, die in de centrale regering met katholieken moest werken, had door zijn religievrede-project een basis gelegd voor samenwerking. Datheen heeft er geen oog voor gehad dat dit op de lange baan gunstig was voor de gereformeerden, net als Oranjes Franse politiek. Zijn biograaf Ruys speelt Hembyze en Datheen tegen elkaar uit: "Hembyze was een bedrieglijk, geslepen volksleider, die alleen uit eigenbelang de Gentenaren tot verzet aanhitste; Datheen daarentegen was een volkomen eerlijk kamp-vechter voor de hem heilige beginselen". Ruys beoordeelde Datheen te gunstig. Daar heeft dr. Boer al op geattendeerd. Zijn politieke activiteiten hebben de prediker Datheen grote ellende gebracht en Oranje niet minder.

II. Van religievrede tot de synode van Middelburg (1581)

De religievrede speelde een rol bij het tot stand komen van de Unie van Utrecht in januari 1579. Thin had haar in zijn concept opgenomen. "Item soo veele 't point van de Religie aengaet, dat de voorsz. Provincien sich dienaengaende sullen reguleren

naevolgende de Religionsvrede by den Eertshertoghe Matthias en synen raede by advies van de Generale Staten alreede geconcipteert". Zijn concept kwam niet ongeschonden uit de beslissende Arnhemse onderhandelingen in september 1578 te voorschijn. Het daar ontworpen project liet de religie in Holland en Zeeland zoals die was: "naer haerl. ghoetduncken" d.w.z.: alleen de gereformeerde religie werd daar publiek toegestaan; "d' andere provincien" zullen zich naar de religievrede reguleren. De klok kon in Holland en Zeeland niet meer teruggedraaid. De kerkelijke goederen waren er aan de staat gekomen, de rooms-katholieke religie was er sinds 1573 verboden. Het was voor hen een concessie dat zij de religievrede aan de andere provincies toestonden.

De Unie betekende een nieuwe fase in de strijd. Zij spreekt nergens meer van de koning, zelfs niet van de Staten-Generaal of van het stadhouderschap. De provincies die zich in deze Unie bij de staat-inwording in Holland en Zeeland aansloten, zouden het tot het laatste uitvechten. Oranje wachtte met het tekenen van het Unieverdrag tot alle hoop op verzoening met de Malcontenten vervlogen was. Hij had in de maanden die aan de Unie vooraf gingen twee ijzers in het vuur: één in het Noorden en één in het Zuiden. Nu het in het Zuiden misging, naderden na zijn tekenen van de Unie "sa politique et celle du collège de l'Union" elkaar.

In de loop van 1579 kwamen in verschillende provincies religieregelingen tot stand, al had het hier en daar nogal wat voeten in de aarde. De Staten van Utrecht verwierpen de religievrede maar de stad sloot deze 3 januari 1579 binnen de vroedschap. De kapittels tekenden 15 juni: "op huyden zijn de poincten van de religionsvrede eyntelick gearresteert ende gesloten ende mit consent van perthien [partijen] gepubliceert". In Gelderland had Graaf Jan het roer in handen. Hij vertegenwoordigde in de Nederlanden politiek een eigen standpunt. Zijn aanwezigheid in deze kritieke jaren was van belang. Rechtljniger dan Oranje en minder wendbaar was hij in deze woelige jaren een vast steunpunt in de strijd tegen de koning en diens onverzoenlijke politiek. Oranje en hij mochten soms geducht van standpunt verschillen, er bleef een band van vertrouwen. Het was voor Oranje in die maanden waarin hij in het Zuiden wanhopig probeerde de boel bij elkaar te houden, een geruststelling dat Graaf Jan in Arnhem zetelde. Toen zijn broer tekenen van vermoeidheid begon te vertonen en in Nassau op verhaal probeerde te komen, deed Oranje zijn uiterste best hem voor zijn stadhouderschap te behouden. In een brief van 11 december 1580 vanuit Delft deed Willem een indrukwekkend appèl op zijn broer in Dillenburg om naar zijn post terug te keren. Maar op 20 januari 1581 besloot Graaf Jan definitief in Nassau te blijven.

De aanwezigheid van Graaf Jan in Gelderland is voor de gereformeerden een grote steun geweest. Op de Landdag van Gelderland in september 1579 deed Graaf Jan een poging de religievrede daar aangenomen te krijgen. Het lukte niet, evenmin op een volgende vergadering. Maar, aldus Van Gelder, al werd hij officieel niet aanvaard, in werkelijkheid werd de religievrede "in het gebied van Jan van Nassau op zeer veel plaatsen toegepast".

Graaf Jan had het niet altijd makkelijk. Bij zijn ambtsaanvaarding zat hij omhoog met zijn eed. Aartshertog Matthias had hem als landvoogd, namens Filips II – nog altijd de fictie – aangesteld. Kon hij Matthias de eed van trouw zweren? Hij vroeg raad aan niemand minder dan Datheen, die hem adviseerde trouw aan Matthias te zweren maar met een exceptie in religiezaken. Het officieel proces-verbaal van de eeds-aflegging vermeldt dan ook: "expresselick protestierende hem van geyne meyning te welen

forder off anderssins dair mede aen de Con. Mat. van Spangien te verbinden". Een goed verstaander begreep dat daar de kwestie van de godsdienst mee in begrepen was.

In Overijssel kondigden de stemhebbende steden Kampen, Zwolle en Deventer de religievrede af in de eerste helft van 1579. Dáár en in Groningen en Friesland was de Graaf van Rennenberg stadhouder vanwege de Staten-Generaal. Hij was rooms-katholiek, uit het zuidelijke geslacht Lalaing en aanhanger van de politiek van Oranje. De Friese Staten berichtten op 25 augustus 1578 Matthias dat zij de religievrede aannamen. In Groningen had dat meer voeten in de aarde, althans wat de stad betreft. De Staten, die met de stad op gespannen voet leefden, namen het project 24 augustus 1578 aan. In de stad werd het pas 29 juni 1579 afgekondigd in tegenwoordigheid van Rennenberg.

De gereformeerden kregen daar de Walburgkerk en de Broerkerk toegewezen. Matthias' en Oranjes religievrede was toch niet zo'n doodgeboren kindje als het wel eens wordt voorgesteld. Het ging vaak met horten en stoten, dat wel. Toch was het een serieuze poging het vacuüm op het punt van de religie te regelen. De koning hield onverbidde vast aan zijn eis dat de rooms-katholieke godsdienst de enig toegestane zou zijn. Oranje en zijn medewerkers zochten voor beide religies plaats. De uitzonderingspositie van Holland en Zeeland vloeide voort uit de strijd op leven en dood in de eerste jaren. De gereformeerden steunden in het algemeen Oranje: ze hadden in Frankrijk een voorbeeld. Daar groeide in deze jaren de situatie van de vrede van Monsieur (1576) naar het Edict van Nantes (1595).

Toch liepen in de Nederlanden de zaken anders. Terwijl het jaar 1579 consolidatie leek te brengen, bracht 1580 een totale ommekeer. Dat hing samen met de politieke ontwikkeling. Nog altijd bestond vooral in de zuidelijke en noord-oostelijke gewesten de hoop dat verzoening met Filips II mogelijk was. Matthias was tot landvoogd benoemd met de bedoeling dat de koning dit achteraf legaliseerde. De Duitse Keizer Rudolf II, verwant aan Filips II, die belang had bij het einde van de strijd in de Nederlanden, nam het initiatief tot een vredescongres. Het werd van 7 mei tot 13 november 1579 te Keulen gehouden. De hertog van Terranova was leider van de Spaanse delegatie. De koning toonde zich bereid de Pacificatie aan te nemen als basis van verzoening. De oorlog ging inmiddels wel door: 29 juni nam Parma Maastricht en verbreedde zo aanmerkelijk de basis van zijn gebied. Bovendien had hij 17 mei, kort na het begin van de onderhandelingen, zich met de deelnemers aan de Unie van Atrecht verzoend. Dat bezorgde de Spaanse delegatie een sterke positie. De Staten-Generaal van hun kant eisten erkenning van de religievrede. De koning wilde niet verder gaan dan het nog enige tijd toelaten van de gereformeerde godsdienst in Holland en Zeeland. Daarna moest ze ook daar verdwijnen.

De bereidheid de leiders van de opstand tegemoet te komen werd er niet beter op toen Granvelle in Madrid regeringsleider werd. Dat was op 1 augustus 1579. Hij was er van overtuigd dat alleen militaire successen de rebellen op de knieën konden krijgen⁵⁹. Pogingen achter de schermen om Oranje tot particuliere capitulatie te brengen, mislukten. De Prins liet zich niet scheiden van de Staten-Generaal. Toen alles op niets uitliep verzoenden Aershot, Grobbendonck en enkele abten zich met de koning. De Keulse vredesonderhandeling werkten als een katalysator: *er kwam een scheiding der geesten*.

De laatste van de zuidelijke groten die de opstand vaarwel zei was Rennenberg. Hij

moet het de laatste maanden van zijn stadhouderschap in het Noorden bijzonder moeilijk hebben gehad. Verwanten en vrienden in het Zuiden keerden terug tot de gehoorzaamheid aan de koning. De religie bracht hem, als katholiek, geen moeilijkheden. Het ging alleen om een politiek akkoord. Lang hield hij de schijn nog op. Ros heeft van heel het proces uitvoerig verslag gedaan. Op 2 maart 1580 keerde hij te Groningen onder de 'oboedientie' aan de koning terug. Was het afval of verraad? Ros en Rogier spreken van afval, Woltjer handhaaft het verraad: "Niet omdat hij rechts koos toen de middenweg een doodlopend slop bleek te zijn – dan zouden we met Rogier beter van zijn afval kunnen spreken", maar omdat hij "maandenlang dubbel spel speelde voor hij zich openlijk uitsprak". Vooral Rennenbergs "dubbel spel" deed een storm van verontwaardiging opsteken. Zelfs de Prins verloor alle vertrouwen in de katholieken. Er ontstond nu ook in het Noorden en Oosten een oorlogsfront. De guerrilla woedde er vele jaren. Friesland ontsprong nog net de dans door de vastberaden verdediging van Steenwijk door Van der Korput, een broer van de Dordtse predikant.

De grote politiek nam nu in 1580 haar loop. Door het mislukken van de Keulse vredesonderhandelingen was de fictie van het handhaven van Filips II als soeverein niet langer houdbaar. Oranje moest een nieuwe wending aan zijn toch al wendbare politiek geven. Op 24 januari 1580 besloten de Staten-Generaal op zijn advies tot onderhandelingen met Anjou, jongere broer van Hendrik III de koning van Frankrijk. Anjou had zich al eerder met de Nederlandse politiek bemoeid. Holland en Zeeland hadden hem zelfs in 1576 al de soevereiniteit aangeboden". Het werd nu ernst. Marnix reisde in augustus aan het hoofd van een delegatie van de Staten-Generaal naar Frankrijk. Al op 29 september tekenden Anjou en de Nederlanders het verdrag van Plessis-lez-Thours. Een geheime afspraak hield Holland en Zeeland buiten de overdracht van soevereiniteit. Daar bleef Oranje zelfde hoge overheid bekleden. Wittman bekijkt deze gang van zaken nogal somber: "L'accession du duc d'Anjou à la dignité de prince des Pays-Bas, était l'aboutissement du processus qui avait mené les forces de la révolution au point mort". Is dat juist? Groen heeft alle argumenten voor de francofiële politiek van Willem van Oranje nog eens op een rijtje gezet. Hij maakt duidelijk dat er geen andere mogelijkheid was. Den Tex oordeelt er in feite net zo over. Frankrijk was het enige land dat in staat was hulp te bieden tegen Spanje omdat het diens natuurlijke vijand was. Van de immobiele Duitse Lutherse vorsten viel geen heil te wachten. Evenmin op dit moment van de eigenzinnige Elizabeth. Het één volgde nu op het ander.

Op 15 juni deed Filips II Oranje in de ban. Het antwoord was de Apologie in december 1580 en de afzwering op 26 juli van het volgende jaar. Matthias was in stilte verdwenen.

En de religie? Het verraad van Rennenberg maakte een eind aan de broze situatie van de religievrede. Toen de Nationale Synode van Middelburg in mei 1581 in Zeelands hoofdstad bijeenkwam, was de Gereformeerde Kerk door de loop der omstandigheden de enige Kerk waaraan de publieke godsdienstoefening was toegestaan. Haar leiders stonden voorde taak haar plaats in de nieuw ontstane situatie te bepalen. Zij hebben dat zowel voorzichtig als doortastend gedaan.

DE EERSTE PROTESTANTEN IN DE LAGE LANDEN **Geloof en heldenmoed**

Door Johan Decavele

Johan Decavele, dr. in de geschiedenis en departementshoofd Cultuur van de stad Gent, is dé kenner van de religieuze geschiedenis van de Nederlanden in de zestiende eeuw.

Uitgave 2004 Johan Decavele en Uitgeverij Davidsfonds NV te Leuven
En Waanders Uitgevers te Zwolle

H O O F D S T U K 5

Van geletterde mensen en geleerde schoolmeesters in Gent

Het culturele netwerk als kweekbodem van de evangelische gezindheid

Messire Rijkaert **Utenhove** uit Gent wenste dat zijn zonen een verzorgde opvoeding kregen. De oudste, Nicolaas, mocht na zijn studies in Leuven van 1519 tot 1525 aan verschillende beroemde Franse universiteiten gaan studeren. Zijn broer Jan, de man die later zo vermetel was een ketters toneelstuk te doen opvoeren op zijn buitengoed in Roborst, was enige tijd student aan de rechtsfaculteit van Orléans.

Hoe het studiecursus van een jongeman uit zo'n welgesteld gezin er doorgaans uitzag weten we uit het mooie jeugdgetuigenis van Martin Snouckaert, geboren in Gent in 1514, dankzij diens in het Gentse stadsarchief herontdekte dagboek. Martin was amper vijfjaar oud toen hij naar school ging om te leren lezen. Op z'n zevende studeerde hij Latijn in de parochieschool van Sint-Walburga in Brugge en vanaf het volgende schooljaar kreeg hij daar als huisleerling zijn eerste humanistische opleiding van kanunnik Gerardus Bachusius, de bekende schoolrector van Sint-Donas. Van zijn elfde tot zijn veertiende was hij inwonend scholier in de kapittelschool an Sint-Pieters in Rijsel bij de Gentse meester Jan Wittewronghele, en vervolgens liep hij in zijn geboortestad Gent enige tijd school in het fraterhuis in het Geraard de Duivelsteen. Omstreeks zijn vijftiende verjaardag begon hij zijn studies aan de universiteit van Leuven. Hij beëindigde evenwel de vrije kunsten niet, maar begon als zeventienjarige in dezelfde stad cursus te volgen aan het beroemde Drietalencollege en aan de rechtsfaculteit. Op zijn twintigste trok hij naar het buitenland. Zijn academische pelgrimstocht — de toen klassieke peregrinatio academica — voerde hem naar de grote Franse universiteiten: over Parijs, Orléans en Poitiers naar Toulouse, waar hij op 24jarige leeftijd promoveerde tot baccalaureus en onmiddellijk daarna tot licentiaat in de rechten. De studie werd afgesloten met een toeristische rondreis langs de belangrijkste Franse steden. Zijn beroeps carrière begon Martin Snouckaert in 1539, op zijn vijfentwintigste, als advocaat bij de Raad van Vlaanderen in Gent.

Een dergelijke studiecycclus was in die tijd, althans voor rijkemanszonen, ver van uitzonderlijk. De goeie student trok, na in Leuven de vrije kunsten te hebben gevolgd, doorgaans naar een buitenlandse universiteit om er rechten, medicijnen of theologie te studeren. De Franse universiteiten lagen het best in de markt.

Verschillende Gentenaren studeerden in Parijs, Orléans, Toulouse, Poitiers of Montpellier. Vooral die laatste universiteit was nogal populair in de stad, maar ze stond in katholieke milieus in een kwade reuk. Landvoogdes Margaretha van Parma liet daarom in 1565 in Gent discreet informeren naar ouders die hun kinderen naar Montpellier hadden gestuurd. Namen, toenames en kwalificaties, alles moest ze weten.

Naast de Franse universiteiten waren ook Heidelberg en Basel in trek. Veel minder in aantal waren de Gentenaren die in Keulen, Marburg of Rostock universiteit liepen. De aantrekkingskracht die Wittenberg in Luthers tijd bij diens ordegenoten van het Gentse augustijnenklooster had gehad, ging na 1540 weer verloren. Aan de Académie van Calvijn en Théodore de Bèze in Genève tellen we vanaf 1562 slechts enkele Gentenaren. Wie vanuit Vlaanderen uitdrukkelijk naar een protestantse universiteit wilde, koos liever Heidelberg en na 1575 ook Leiden. En ten slotte was er een exclusief clubje Gentse jongelui dat zich na hun universiteitsdiploma nog een doctoraat in de rechten of de theologie kon veroorloven en daartoe over de Alpen trok naar een van de beroemde Italiaanse universiteiten in Bologna, Padua of Rome.

Dat zijn de lotgevallen van studenten uit de elite. Er was tussen 1500 en 1580 in de universitaire opleiding van sommige bemiddelde Vlaamse jongeren een openheid en een internationalisme die voorheen (en ook naderhand, tot circa 1850 toe) nauwelijks geëvenaard werden. De happy few van humanisten, wetenschapslui en leidende reformatoren sproot eruit voort. Net zo zou dat het geval zijn - weliswaar met ruim een halve eeuw vertraging - met de voortrekkers van de katholieke Contrareformatie. Maar na 1600 kwamen buitenlandse studiereizen in de Spaanse Nederlanden bijna niet meer voor, omdat ze kortweg verboden werden. Vanuit katholiek standpunt bekeken zou men kunnen stellen: terecht. Recent onderzoek naar de religieuze gezindheid van de Bruggelingen die in de tweede helft van de 16de eeuw in het buitenland hadden gestudeerd, wees uit dat later bijna één vijfde de nieuwe religie goed gezind was.

Graad van geletterdheid

Vraag is hoe de studiekansen lagen voor kinderen uit de middenklasse. De opkomst van de evangelische beweging in de Nederlanden heeft daar alleszins veel mee te maken. Zoals het voorbeeld van Brussel al heeft duidelijk gemaakt waren nieuwgezinden in de beginfase gestudeerde lui, zoals geestelijken, juristen, artsen en schoolmeesters, of kwamen ze uit het artistieke milieu van schilders, tapissiers, drukkers. Later lieten ook de rederijkers, als pioniers van een volwaardige volkscultuur die de evenknie probeerde te worden van de Latijnse geleerdheid, zich niet onbetuigd. Al die mensen waren in staat druksels te lezen, onder meer ook die waarin de nieuwe ideeën werden uiteengezet of gepropageerd.

De vroege impact van de nieuwe gezindheid in onze streken mag dus niet los worden gezien van de groeiende alfabetisering van de middenklasse na 1500. Tegelijk moet men stellen dat de 16de eeuw bij uitstek de eeuw van het boek was. Drukkers, uitgevers en boekhandelaars stonden midden in de schokkende veranderingen van hun tijd. Zij waren spilfiguren tussen de opdrachtgevers, die hun manuscript ter publicatie aanboden, en de lezers, over wier smaak en interessegebied ze vanzelfsprekend goed geïnformeerd moesten zijn. Alle krachten die in de 16de eeuw werkzaam waren, bedienden zich van het boek als instrument en ook als wapen. De drukpers was misschien wel het belangrijkste middel tot verspreiding van de humanistische kennis

en evenzeer van de nieuwe opvattingen op godsdienstig gebied. Met een welsprekende Franse term wordt het opkomende protestantisme wel eens *livresque* genoemd, onlosmakelijk verbonden met het boek. Dat is in zoverre juist dat de verspreiding van de leer van Luther, Menno en Calvijn ondenkbaar zou zijn geweest onder het gedrukte boek. Men kan dan ook goed vaststellen dat in Vlaanderen de bestrijding van de ketterij tot 1535 toe grotendeels een hardnekkige poging was om het verkopen en lezen van ketterse druksels tegen te gaan.

In een boek over het protestantisme is het dus niet ongepast de opleiding van de jeugd tot boekenlezers en kritische beschouwers van het nieuwe gedachtegoed na te gaan. Men mag aannemen dat in de Nederlanden van de 16de eeuw een aanzienlijk gedeelte van de jongens enig onderwijs genoot en op z'n minst kon lezen en schrijven. Dat laatste gold alleszins voor de mannelijke inwoners van de meest ontwikkelde gewesten, namelijk Vlaanderen, Brabant en Holland. De Italiaan Lodovico Guicciardini gewaagt in 1567 van een peil van geletterdheid dat in verhouding met andere gebieden van het toenmalige West-Europa zeer hoog was.

'Hier hebben eertijds gheweest ende zijn nu noch veel geleerde mannen in alle wetenschap ende konste wel gheschickt. De ghemeyne lieden hebben meestendeels wat beginsels in Grammatica: ende konnen schier al t'samen, jae oock de boeren ende landslieden, ten aller minsten lezen ende schrijven. Hebben daer en boven de conste en de wetenschap van ghetneyne spraecken soo ghemeynsaem dattet te verwonderen is. Want daer zijnder veel die hoe wel zij noyt buytens landts en hebben gheweest, nochtans konnen behalven heur moederlijke tule veel vreemde talen spreecken besonder Pre nsoys welck onder hen seer ghemeyn is: veel spreken Deytsch, Engelsch, Italiaens ende ander vreemde talen. Heurlieder moedersche spraecke behalven sommighe plaetsen daer men Fransoys ende Duytsch spreeckt, wordt vande vreemdelinghen geheeten Vlaemsche ende oock Duytsche, in Latijn Teutonica...'

De concentratie van dichtbevolkte steden maakte dat de scholen niet langer exclusief de opleiding tot geestelijke of ambtenaar ten goede kwamen. Ook veel andere mensen konden de lees, schrijf en rekenkunst niet meer missen voor hun beroep van handelaar of ambachtsman. Over die geletterdheid heeft men maar weinig cijfermatige gegevens. Als men nochtans bijvoorbeeld de leescultuur mag aflezen van het aantal producten van de prille drukunst, dan springen de Nederlanden in vergelijking met de omringende landen duidelijk in het oog. Men telt er 1705 incunabels, tegenover 1050 à 1100 in Frankrijk en Franstalig Zwitserland, 833 in Spanje en Portugal en 364 in Engeland. Voor de 16de eeuw is er nog niet voldoende vergelijkingsmateriaal, maar de gegevens over het intellectuele netwerk tonen ook in het Vlaanderen van die tijd een levendig niveau.

Terecht stelde de Nederlandse historicus Rogier dat men tot dusver een te geringe voorstelling heeft gehad van de algemeenheid van het 16de eeuwse volksonderwijs in onze gewesten. En inderdaad, telkens opnieuw verbaast het de hedendaagse onderzoeker — bij het lezen van bijvoorbeeld de verhoren van gevangen kettters — te vernemen dat eenvoudige mensen als een droogscheerder, een schoenlappersknecht of een mandenmaker in de bijbel hadden gelezen of op z'n minst enkele passages eruit wisten te citeren. De molenaarhoutzager Jan van Hasselt en de liedjeszanger Lieven de Keyser, allebei uit Gent, zien we in het begin van de jaren vijftig optreden als voorlezers in de doopsgezinde broederschap in Amsterdam. Ze leerden er ook ongeletterde geloofsgenoten lezen. Orgelmaker Isbrand Meysembaert gaf in Brugge privéleesles aan de hand van een protestants martelarenboek. In het vorige hoofdstuk zagen we reeds dat tijdens huiszoekingen bij bewoners van

verschillende plattelandsdorpen in de streek tussen Gent en Oudenaarde de gerechtelijke overheid veel handschriften en druksels in beslag wist te nemen.

De tamelijk hoge graad van alfabetisering is des te opmerkelijker als men bedenkt dat na de godsdiensttroebelen alleszins in de Zuidelijke Nederlanden veel daarvan weer verloren is gegaan. Het heeft er alle schijn van dat het geduurd heeft tot de eerste helft van de 18de eeuw vooraleer in Vlaanderen de sterke terugval in de lees en schrijfbekwaamheid weer was opgehaald.

Lager onderwijs werd aan kinderen vanaf een jaar of zes verstrekt in de zogenoemde cleyne scholen. Daar werden de eerste beginselen van het lezen, het schrijven en verder catechismus en kerkzang onderwezen. De scholen waren gewoonlijk per parochie georganiseerd, maar in de middelgrote en grote steden was er daarnaast nog de kapittelschool, terwijl er overal verspreid talrijke particuliere schooltjes bestonden. Rond 1560 hielden in Antwerpen minstens 150 schoolmeesters een privéschool open. Kinderen van behoeftige ouders konden bovendien terecht in de armenscholen. De bekendste was de Borgardenschool in Brugge, waar in 1550 ongeveer 230 kinderen tussen achtnegen en dertien jaar school liepen op zon en feestdagen. Ook bijvoorbeeld in Gent, Sluis, Eeklo, Oudenaarde, Rijsel, Veurne, Ieper en Kortrijk waren er goed functionerende armenscholen. Voor Kortrijk bestaat er een volledige scholenlijst van omstreeks 1568, waarin melding wordt gemaakt van een voorspoedige en drukbezochte armenschool, van meisjesscholen in het begijnhof en in de nonnenkloosters, van de kapittelschool van Onze-Lieve-Vrouw met twee leraren en ten slotte van drie privéscholen.

Ontwikkeling van het onderwijs onder humanistische invloed

Gent, gedurende de hele Middeleeuwen de grootste stad van de Nederlanden, was in de 16de eeuw op zijn retour. Met nog zo'n 42.000 inwoners — tegenover 65.000 tijdens zijn hoogtepunt — werd het door Antwerpen met flinke vaart voorbijgesteefd. Kwam Gent ook als scholenstad helemaal in de schaduw te staan van Antwerpen, dan werd er toch een vrij levendige onderwijsactiviteit ontplooid. Naast de traditionele kloosterscholen van Sint-Pieters, Sint-Baafs, de minderbroeders en de augustijnen — uitsluitend met het oog op de eigen orde — waren er de kapittelschool van Sint-Veerle en de fraterschool aan de Reep. Vooral waren er zo'n veertig lekenscholen, waar in 1567 door ruim vijftig schoolmeesters en schoolmeesteressen onderricht werd gegeven (ter vergelijking: in Rijsel waren er in 1569 elf). Alle aandacht ging hierbij vanzelfsprekend naar schrift en lectuur, en het wekt in een tijd waarin boeken nog erg duur waren, enige vertedering te lezen dat schoolmeester Lievin Boone in 1543 met boekverkoper Jan van den Steene een contract afsluit waarbij de betaling van de aangekochte schoolboeken gespreid wordt over drie jaar.

Het valt moeilijk na te gaan om welk soort scholen het geval per geval ging. Er zijn alleszins ook gespecialiseerde opleidingen geweest, bijvoorbeeld in de Franse school van meester Gilles Arondeaux aan de Mere, thans Korte Meer-Universiteitsstraat. Cornelis de Meerschman, keurbroeder van Hulster Ambacht, had er naar eigen zeggen aritmetica en geometrie gestudeerd. Dezelfde vakken werden onderwezen door de straks nog te noemen Jan Ottho. Allicht zal daar gebruik zijn gemaakt van *Een sonderlinghe boeck in dye edel conste Arithmetica*, in 1537 (Gillis Cock, Antwerpen) gepubliceerd door Gillis van den Hoecke, een man die in zijn officina aan de Gentse Zandberg zijn kalenders verkocht en er misschien ook school hield. Het boek begint

met het aanleren van de vier hoofdbewerkingen. Ten behoeve van de kooplieden gaat Van den Hoecke vervolgens uitvoerig in op de kennis van maten en gewichten en van de verschillende munten. De algebra krijgt 44 bladzijden. Het boek eindigt met een handleiding voor landmeters.

Meer verspreid was de specialisatie Latijn. Volgens de kroniekschrijver Van Campene waren er in 1571 een twaalftal Latijnse scholen in Gent, maar in de eerste helft van de eeuw waren ze alleszins nog beduidend minder in aantal en allicht ook in kwaliteit. Was het niet Erasmus die onder de perenboom van zijn buitenverblijf in Bergen op Zoom zich, volgens zijn Boek tegen de Barbarij (1520), samen met enkele geestesverwanten afvroeg hoe de westerse beschaving na de Klassieke Oudheid zo diep was kunnen vallen? Ze kwamen tot de slotsom dat alle schuld bij het slechte onderwijs lag. Onbekwame schoolmeesters hielden onwetendheid in stand, daarin aangemoedigd door geestelijken die geen behoefte hebben aan een mondig publiek. Het geleerde gezelschap hield aan het einde een vurig pleidooi voor de studie van de klassieke letteren.

De gestage groei van de Latijnse scholen na 1540 was ongetwijfeld mee te danken aan de weldadige invloed van de humanistische belangstelling voor het onderwijs in het algemeen en voor een betere talenkennis (Latijn, later ook Grieks en in zeldzame gevallen Hebreeuws) in het bijzonder. Alvast moet worden benadrukt dat — hoe opmerkelijk het net van lagere scholen hier en elders ook was — het vooral de middelbare scholen van humanistische stempel waren die in de 16de eeuw het unieke karakter hebben uitgemaakt van de schoolopleiding in onze gewesten. Het is bijvoorbeeld opmerkelijk dat er in het landelijke Vlaamse Westkwartier (thans Frans-Vlaanderen en de Westhoek in België) een net van goede schooltjes ontstond, dat zich uitstreckte tot onooglijke dorpjes als Boeschepe, Wilder, Wormhout en Herzele. Er werd daar Latijns en in sommige gevallen zelfs Grieks onderricht verstrekt.

Het leerprogramma van die *grote* scholen bestond voornamelijk uit doorgedreven godsdienstonderwijs en een elementaire studie van de profane wetenschappen, de zogenoemde zeven vrije kunsten, ter voorbereiding op de universiteit. De term zelf, in het Latijn *artes liberales*, stamt uit de Romeinse tijd, toen die wetenschappen geacht werden het voorrecht te zijn van vrije burgers. Simpel gezegd bestond de opleiding uit twee leergebieden, taal en wiskunde. De drie taalvakken, namelijk *grammatica*, *retorica* en *dialectiek* of *logica*, waren de belangrijkste. Ze moesten de leerlingen trainen in een actieve en passieve beheersing van het Latijn, een onmisbare voorwaarde voor de vervulling van ambtelijke of kerkelijke functies en ook voor het verrichten van wetenschappelijk werk. De vier wiskundige vakken, samen het *quadrium* genoemd, waren rekenkunde, wiskunde, sterrenkunde en muziek. Met muziek was niet zozeer de praktijk van het musiceren als wel een soort wiskundige muziektheorie bedoeld. De humanisten hebben geprobeerd het onderwijs in de vrije kunsten aanzienlijk te verbeteren. Volgens hen moesten begaafde jongeren kunnen profiteren van de schatten aan kennis die uit de Klassieke Oudheid en het vroege christendom bewaard gebleven waren en die, weer tot leven gewekt, in hun ogen zouden bijdragen tot een betere maatschappij.

De grootste en bekendste **Latijnse school** in Gent was die van het Fraterhuis van de broeders van het Gemene Leven *hiëronymieten*. Ze was sinds het midden van de 15de eeuw ondergebracht in het Geraard de Duivelsteen aan de Reep. In het begin van de 16de eeuw liepen er steeds twee à driehonderd leerlingen school, niet alleen zonen van Gentse burgers, maar ook — als internen — kinderen uit soms verafgelegen plaatsen

als Brussel, Sint-Omaars (Saint-Omer), Waasten, Brugge en Kortrijk. Dankzij beurzenstichtingen konden enkele arme kinderen hier eveneens terecht. De belangrijkste stichting heette 'Vinderhoute', ten behoeve van dertien bursalen. Ze was in het leven geroepen door het Gentse patriciërsechtpaar Lieven van Pottelsberghe, heer van Vinderhoute, en Lievina van Steelandt, ter nagedachtenis aan hun jong overleden zoonstudent.

In de fraterschool kwamen de scholieren binnen op de leeftijd van twaalf à dertien jaar. Gespreid over vier schooljaren volgden ze een programma met godsdienstondericht en talen (Latijn en Grieks), inclusief noties van theologie en filosofie. Een van de scholieren, de reeds genoemde Martin Snouckaert, vertelt hoe hij er tijdens zijn studietijd in 1528-1529 ook toneelspeelde. En uit het feit dat er in het Gentse Sint-Hiëronymushuis tussen 1547 en 1562 steeds vijf koorknappen van de hofkapel van Brussel studeerden, mag men opmaken dat er nog andere nevenschoolse activiteiten plaatsvonden. Oud-leerlingen waren onder meer de bekende boekdrukker en humanist Judocus Badius Ascensius (1462-1535) en Lodewijk van Vlaanderen, heer van Praet (1488-1555), persoonlijke vriend van Erasmus en een van de belangrijkste politieke figuren in de Nederlanden tijdens de regering van keizer Karel V. Badius liep hoog op met het onderwijsniveau in de Gentse fraterschool. De humanistische priester Cornelis Musius — de man die later als rector van het Sint-Agathaklooster in Delft door de geuzenkapitein Lumey gruwelijk ter dood zou worden gebracht — was vanaf 1523 enige tijd leraar in de Gentse school. Misschien was het tengevolge van in Gent aangeknoopte relaties dat hij in de jaren dertig in Parijs vertrouwelijk omging met Judocus Badius en diens humanistische vriendenkring aldaar. Ook uit andere gegevens mag worden opgemaakt dat de hiëronymietenschool een niet onbelangrijke rol heeft gespeeld bij de invoering van het humanisme in Gent.

Zeker hebben enkele privéscholen daar evenzeer toe bijgedragen. De Zeeuw Adriaan van Baarlen studeerde van 1497 tot 1501 in Gent Latijn bij Pieter Scotus. Veel later, toen hij als Hadrianus Barlandus door toedoen van Erasmus professor Latijn was geworden aan het Drietalencollege van Leuven, sprak hij nog met achting over zijn 'zeer geleerde leraar' uit Gent. Hij wist zich nog de onvoorstelbare pracht en praal in die stad ter gelegenheid van de doopplechtigheid van prins Karel (de latere Karel v) in 1500 voor de geest te halen. Omstreeks die tijd had ook de drukkerhumanist Robert de Keyser een Latijnse school geopend in zijn huis De Lintworm op de Korenlei, het huidige restaurant Graaf van Egmond. Zijn vriend Erasmus maakte hem in september 1503 een compliment met de voortreffelijke vooruitgang in de studie van het Latijn van zijn scholieren. Er waren inderdaad studenten bij die klinkende namen zouden krijgen in de geschiedenis van het Nederlandse humanisme, onder meer de historicus Jacob de Meyere uit Vleteren, auteur van de bekende *Geschiedenis van Vlaanderen*, en de dichter Eligius Houckaert.

Die Eligius Houckaert studeerde daarna aan het beroemde College Montaigu in Parijs. Ook hij onderhield contacten met Erasmus. In 1513 opende hij in Gent een Latijnse school in het huis *In de Roose* op de Zandberg, tegenover het Sint-Jorishof. Zijn ondermeester was Jan Wittewronghele of Lacteus. Die begon in 1518 op zijn beurt met eigen onderwijs in Gent, maar in 1525 was hij rector van de kapittelschool van Sint-Pieters in Rijsel. Houckaerts school had grote faam. Tot de uitblinkers onder zijn studenten behoorde Joris Cassander uit het West-Vlaamse Pittem, de man die later in Duitsland een zo vooraanstaande rol zou spelen als bemiddelingstheoloog tussen katholieken en protestanten. Zelf begon Cassander zijn carrière in 1540/1541 als leraar in de school aan de Zandberg, waarna hij in Brugge ging doceren aan de Stichting

Cuba, een hoogstaande humanistische onderwijsinstelling, die evenwel op nogal wat tegenkanting stuitte van het conservatieve Brugse milieu. Andere bekende leerlingen van Houckaert waren de geleerde onderwijzer Paul Liebaert of Leopardus uit Izenberge bij Veurne, Cornelius Jansenius uit Hulst, de latere eerste bisschop van Gent, Hilarius Bertholf, die enige tijd privésecretaris van Erasmus in Basel was, en waarschijnlijk ook Jan Utenhove, een goede vriend van Cassander en later — zoals we reeds hebben gezien - de stichter en gezaghebbende 'ouderling' van de kerk voor protestantse vluchtelingen Austin Friars in Londen.

Heel opvallend illustreert het Gentse onderwijsmilieu hoe het humanisme naar het model van Erasmus vrij spoedig een teken van tegenspraak werd en mettertijd tot een breuk leidde in het geleerdenwereldje van de stad. Ene Eligius Houckaert schaarde zich aan de zijde van de roomse orthodoxie, hetgeen onder meer blijkt uit zijn vertaalwerk van de Refereynen van de Antwerpse rederijkster Anna Bijns tegen de Lutherse dwalingen. Sommigen van zijn collega's kwamen dan weer op den duur aan de andere kant van de religieuze scheidingslijn terecht. Zo iemand was Sebastiaan Neusen of Noutzenus, afkomstig uit (het nu verdronken) Saeftinghe in Noordoost-Vlaanderen. Hij was een van de eersten die in Leuven Hebreeuws had gestudeerd bij Adriaan Adriaensz., een professor die later naar de Lutherstad Wittenberg uitweek. In de beginnende jaren twintig gaf Neusen in Gent privéles in de klassieke talen. Voor de geschriften van Luther bracht hij een meer dan gewone belangstelling op, wat wel de reden kan zijn geweest waarom hij in 1525 naar Antwerpen verhuisde. Spoedig na zijn aankomst werd hij daar evenwel opgespoord op verdenking van ketterij. Hij trok op zijn beurt naar Wittenberg en vanaf 1527 doceerde hij Hebreeuws aan de pas gestichte universiteit van Marburg.

Nieuwgezindheid was er blijkbaar ook in de fraterschool aan de Reep. Van hieruit correspondeerde de hiëronymietenbroeder Johannes Cousaert in 1531 met Zwingli in Basel. Hij had onder meer diens *De providentia Dei* (1530) gelezen en vroeg hem enige uitleg over zijn opvattingen betreffende de predestinatie. Hij was tevens op de hoogte van het verschil van mening tussen Luther en Zwingli over de aanwezigheid van Christus' lichaam en bloed in het altaarsacrament. Hij deed een uitgesproken keuze voor Zwingli, die hij naar eigen zeggen als een vader vereerde. 'Uw gezag is mij allerheiligst', zo schreef hij naar de Baselse reformator.

Toen Joris Cassander van Gent naar Brugge was gegaan, werden diens lessen daar gevolgd door Jan Oste of Ottho. Die jongeman kwam daarop in Gent wonen om er zelf onderwijs te geven in de oude talen. In 1546 kocht hij hier het Calle Bontinxsteen in de Talleboomstraat (nu Ursulinenstraat), vlak bij de Zandberg. Dat wettigt de veronderstelling dat hij de school van dein 1544 overleden Eligius Houckaert had overgenomen. Hij ontpopte zich als een veelzijdige geleerde, op wie het Gentse schepencollege herhaaldelijk een beroep deed. Zo was hij in 1549 betrokken bij de organisatie van de *Blijde Intrede* van prins Filips, de toekomstige koning Filips II van Spanje. Hij maakte er een waar geleerdenspektakel van, waarin Latijn en Hebreeuws een voorname rol speelden. In 1550/1553 vervaardigde hij voor de stad het eerste geometrische plan van Gent, dat evenwel tot op heden niet is teruggevonden.

In de Onderstraat, niet ver van de school van Jan Ottho, bevond zich het huis van de bekende Gentse drukker Joos Lambrecht, dat een uitgang had op de Hoogpoort, tegenover het schepenhuis. Net als Robert de Keysere was Lambrecht bij het begin van zijn loopbaan enige tijd schoolmeester geweest. Een carrière van onderwijzman

naar drukker was eigenlijk niet ongewoon. Na De Keysere en Lambrecht ging die traditie in Gent nog verder met Hendrik van den Keere de oudere en, in de Calvinistentijd, met Cornelis de Reeckenaere. Joos Lambrecht is een sprekend voorbeeld van de logica in zulke beroepsevolutie. Ook in zijn typografische bedrijvigheid gaf hij immers blijk van een pedagogische bekommernis, bijvoorbeeld in het gebruik van de volkstaal. De verwarde toestand in de spelling van het Nederlands hield hem zozeer bezig, dat hij met zijn boekje *Nederlandsche Spellinghe* uit 1550 een heuse spellinghervorming voorstelde. Voor zover bekend is hier de taal van de Diets sprekende inwoners van de Lage Landen voor de allereerste keer het 'Nederlands' genoemd, waarbij Lambrecht het evenwel in het voorbericht van een ander boek nodig achtte te verduidelijken dat het hier gaat over 'ons nederlants, duitsch of vlaemsche sprake'. Zijn aandacht voor de spelling en de zuivering van het Nederlands was tekenend voor de houding van een aantal intellectuelen.

Lucas d'Heere zou later, in zijn dichtbundel *Den Hof en Boomgaard der Poë sien* (Gent, Ghileyn Manilius, 1565), in dezelfde geest een pleidooi houden voor de volkstaal: 'Ende bouen al behooren vvy ons eighen tale meer te ghebruycken om die ende ons land te vercierien.'

Het was ook dat taalbewustzijn dat Joos Lambrecht ertoe bracht in 1539 als eerste een Nederlandse tekst in de als modern beschouwde romein te drukken, in plaats van in gotiek. Hij was van oordeel dat die letter 'allen anderen vlaemschen letteren in vetigheden ende gracyen te boven gaat'. Maar hij had er weinig succes mee en zag zich genoodzaakt voor zijn volgende Nederlandstalige boeken alweer van de vertrouwde 'ouderwetse' gotische letter gebruik te maken.

Het bewuste boek in romeins corpus was de uitgave van de refreinen van de beruchte rederijkerswedstrijd in Gent in 1539. Terzelfder tijd drukte Lambrecht een tweede boek, nu weer in gotische letter, met de zinnespelen van hetzelfde concours. Voor zover bekend zijn het de eerste rederijkersspelen die in druk werden uitgegeven. Maar de stukken waren, zoals reeds werd vermeld, helemaal doordrongen van de nieuwe religieuze ideeën. Vrijwel onmiddellijk werden ze op de index geplaatst. En toch waren het niet de beruchte Gentse spelen van 1539, wel het in druk uitgeven van een onderwijsboekje, waardoor Joos Lambrecht in aanraking kwam met de justitie. In 1545 kwam het handboek *Korte instruccye ende onderwijs* van de Mechelse kanunnik Cornelis van der Heyden van zijn pers. Vanwege de afwijkende visie op de heiligen en beeldenverering, de betekenis van het priesterschap en het altaarsacrament, werd het geschrift als ketters bestempeld. Joos Lambrecht belandde in de gevangenis, maar wist zijn rechters te overtuigen van zijn goede trouw en kwam er wegens zynen goede faeme, naerve ende conversatie, met een lichte straf vanaf. In 1553 stopte hij zijn bedrijvigheid in Gent. Hij is dan een vrijer klimaat gaan opzoeken in Wezel, aan de Neder-Rijn, een veilig toevluchtsoord voor nog een aantal andere drukkers uit de Lage Landen.

Vóór zijn vertrek in 1553 verkocht Joos Lambrecht zijn huis aan Pieter van den Keere. Diens zoon Hendrik hield er een Waalse school, zeker tot 1556, toen hij zelf begon te drukken en daartoe volgens kenners de mooiste letters sneed die de Lage Landen in de 16de eeuw hebben voortgebracht. Het heeft er alle schijn van dat zijn onderwijs werd overgenomen door meester Jan Tayaert, ofwel dat die in een nabijgelegen huis een eigen school opende. Karel van Mander uit Meulebeke, later de bekende schrijver, dichter en schilder, was vermoedelijk een van diens scholieren, voordat hij in de leer ging bij de schilderredrijker Lucas d'Heere. Tot twee keer toe werd Tayaerts school door de schepenen gesloten op verdenking van onorthodoxe lessen. In 1566 behoorde Tayaert tot de voornaamste Gentse Calvinisten.

Nog in dezelfde buurt, in het huis In den Reghenboghe op de Hoogpoort, was in 1557 de Latijnse school van Daneel van Lancenberghe gevestigd. Hij was bevriend met de humanistische boekdrukker en oriëntalist Frans van Ravelingen (Raphelingius), de schoonvader van drukker Christoffel Plantijn. Misschien waren ze jeugdvrienden, want Raphelingius, afkomstig uit Lannoy bij Rijsel, had zijn vroegste opleiding eveneens in een Gentse school genoten. Na van Lancenberghes overlijden, waarschijnlijk in 1564, werd zijn plaats ingenomen door meester Christiaan de Rycke. Uit de bewaard gebleven lijst van diens 25 studenten, onder wie Daneel van Lancenberghes zoon Frans, blijkt dat zijn onderwijs in wijde kring een goede faam bezat. Er waren enkele Gentenaren bij, maar andere scholieren kwamen uit Kamerijk, Chimay, Doornik, Rijsel, Ieper, Diksmuide, Kortrijk en Oudenaarde. Ook meester Christiaan de Rycke manifesteerde zich in 1566 als overtuigd Calvinist. Bij het inzetten van de vervolging nam hij verschillende van zijn pupillen mee op de vlucht naar Londen, waar hij zich hun verdere opleiding aantrok. Zijn leerling Frans van Lancenberghe komen we in 1578 tegen als hervormd predikant van Kortrijk, vervolgens van zijn geboortestad en later van Rotterdam. Het was vooral diens jongere broer Filips, geboren in Gent in 1561, die — alhoewel hij eveneens predikant werd (als amper 18-jarige preekte hij reeds in Eksaarde en Zaffelare, vervolgens in Gent, Antwerpen, Goes en Middelburg) - de wetenschappelijke traditie van het Gentse schoolmeestersgezin Van Lancenberghe voortzette. Hij is beroemd gebleven om zijn baanbrekende publicaties op het gebied van de astronomie en was de eerste gereformeerde predikant die het stelsel van Copernicus verdedigde. Over een andere bekende leerling van Christiaan de Rycke, Jan Lamoot, met roots in Reningelst in West-Vlaanderen, wordt hierna nog behandeld.

Onderwijs en hervormingsgezindheid

Herhaaldelijk was er al sprake van protestantse invloeden in de Gentse privéscholen. Voor de context moeten we terug naar de school van Jan Ottho in de Talleboomstraat bij de Zandberg. Een van de studenten daar was **Karel Utenhove de jongere**. Meester Ottho maakte deel uit van de geleerdengroep die vader Utenhove, eveneens met de voornaam Karel, rondom zich had bijeengebracht. Karel Utenhove de oudere was een belangrijk man. Hij was verschillende keren voorschepen, dat is burgemeester, van Gent. Bij zijn vrienden genoot hij het aureool in zijn jonge jaren huisgenoot van Erasmus te zijn geweest in Basel. De activiteiten van het uitgelezen gezelschap, waartoe dus ook Jan Ottho behoorde, evolueerden na 1545 tot een soort 'salonprotestantisme'. Er behoorden nog andere schoolmeesters toe.

Zekerheid is er over Stefaan Myelbeke, over wie we het hierna zullen hebben.

Misschien had ook **Mathieu de le Becque**, afkomstig uit Doornik, er contacten. In Gent hield hij een Waalse school. Tijdens de hevige kettervervolging van 1545 in die stad, tengevolge van de opvoering van het ketterse toneelstuk in Roborst, richtte hij een brief aan de heren van het hoge justitiehof in de Raad van Vlaanderen, met het dringende verzoek *'dat sy haer handen niet en soudent ontreyngen met het ontschuldich bloedt der rechtveerdige te storten'*. De daaropvolgende jaren blijkt hij zijn protestantse overtuiging consequent bij zijn scholieren te hebben ingeplant.

Tijdens zijn gevangenschap in 1549 zei hij immers tijdens een verhoor dat het volgens hem niet volstaat het waarachtige geloof in eigen hart te bewaren, maar dat men het anderen moet bijbrengen, ieder volgens het talent dat hij van God heeft ontvangen. Op 27 september 1549 werd de Waalse schoolmeester op de Vrijdagmarkt als ketter

verbrand.

Duidelijker aanwijsbaar zijn de connecties van priester Stefaan Myelbeke met de Utenhovekring. Als onderwijzer hield hij een schooltje voor een tiental rijkemanskinderen bij Sint-Agneten op de Ganzendries. Voor zijn studenten publiceerde hij in 1555 bij de Gentse drukker Salenson een Curt *onderwijs huuter heyligher schrifture*. Hij maakte er zich in de ogen van orthodoxe katholieken ten zeerste verdacht mee. De geloofsonderzoeker voor Vlaanderen Pieter Titelmans wist af van de heterodoxe activiteiten in de omgeving van Karel Utenhove, maar kon wegens het hoge aanzien van de betrokkenen niet zomaar optreden zonder degelijk bewijsmateriaal. Tot hij in Ronse bij de arrestatie van een zekere Arent Latau, iemand die als verbindingsman met uitgeweken protestanten in Emden en Londen optrad, een brief vond waarin onder meer de naam van Stefaan Myelbeke stond. Een huiszoeking in diens woning in de Abrahamstraat in Gent bracht veel bezwarend materiaal aan het licht. Het stelde de inquisiteur in de daaropvolgende weken en maanden in staat een reeks personen van aanzien uit de Gentse geleerdenwereld op de lijst van verdachten te plaatsen. De priesteronderwijzer Myelbeke zelf zwoer na een langdurig proces op 30 januari 1557 zijn ketterse dwalingen af. Maar Karel Utenhove en vele van zijn gelijkgezinde vrienden voelden zich daarna niet meer veilig in Gent. Ze verlieten bijna allemaal de stad en trokken naar het Oost-Friese Emden, naar Frankfurt, Straatsburg, Heidelberg, Londen, Wezel, Rostock en Wismar.

Ook schoolmeester Jan Ottho trok zijn conclusies en vestigde zich met zijn gezin in Duisburg aan de Rijn. Reeds sinds 1552 verbleef de Vlaamse cartograaf Gerard Mercator daar. Ongetwijfeld kenden beiden elkaar goed, aangezien Mercator in 1540 enige tijd in Gent aan zijn kaart van Vlaanderen had gewerkt. Spoedig kwamen er in Duisburg nog andere Vlaamse geleerden aan die het vervolgingsklimaat in het thuisland waren ontvlucht. Van het tot dusver onbelangrijke Rijnstadje maakten ze een echte *Gelehrtenrepublik*. Het is merkwaardig te zien dat, ondanks zijn vertrek naar Duisburg in nogal verdachte omstandigheden, in Gent het vertrouwen in Jan Ottho als leermeester zo groot bleef dat verscheidene burgers *huere jonghers aldaer metriem ghesonden hebben*.

Enkele van die naar Duisburg nagestuurde jongelui zijn ons bekend. Zo was er Hendrik de Smet uit Aalst. Hij was in Ottho's school in Gent geïntroduceerd geweest door zijn oom Bartholomeus Baten, ook al iemand die tot de vriendenkring van Utenhove behoorde. De Smet ging vanaf 1557 aan de universiteiten van Rostock, Heidelberg en Bologna studeren en werd als Henricus Smetius een beroemd geneesheer in dienst van verschillende Duitse vorsten.

Een andere leerling in de Gentse school van Jan Ottho was Jan van den Kerckhove. Hij ging daarna onder zijn vergriekste naam **Polyander** theologie studeren in Rome. In 1562 kwam hij in Genève in contact met Calvijn en later werd hij Calvinistisch predikant, achtereenvolgens in Metz, Frankenthal en Eindhoven.

Nog een van Ottho's Gentse studenten was Jan Olieschlager. Hij begon daarop met een eigen school aan de Posternepoort. Tijdens het wonderjaar 1566 blijkt ook hij even in Duisburg te hebben vertoefd. Maar mocht hij al enige sympathie voor de nieuwe leer hebben gevoeld, dan heeft hij zich daarvan afgekeerd toen hem in 1575 een lucratieve professorenbaan werd aangeboden aan de jonge en onverdacht katholieke universiteit van Dowai (Douai). En eindelijk was er Jan Ottho's eigen zoon Daniël. Hem zien we in 1580 naar Gent terugkeren als schoolmeester van de vijfde klas in het Calvinistische gymnasium.

De school van Jan Ottho aan de Zandberg werd na diens vertrek overgenomen door meester Pieter van Dickele, die daartoe het Calle Bontincxsteen kocht. Van Dickele komt nog voor op de Gentse schoolmeesterslijst van 1567. Op die lijst staat ook Stefaan Myelbeke opnieuw, maar aangezien hij zich tijdens het wonderjaar openlijk tot de nieuwe religie bekende, kreeg hij verbod nog langer les te geven. Hij vertrok naar het buitenland — voorgoed, zo leek het toen de Raad van Beroerten hem bij verstek verbannen verklaarde. Over zijn verdere levensloop is nog niets teruggevonden.

Neusen, Cousaert, Cassander, Ottho, De le Becque, Myelbeke, Tayaert en De Rycke zijn voorbeelden die aantonen dat er in het Gentse schoolmilieu circa 1540-1550 een grote openheid was ontstaan voor de nieuwe religieuze denkbeelden. De kerkelijke en wereldlijke overheden hebben vlug ingezien dat de verspreiding van ketterse ideeën zeer adequaat gebeurde via het onderwijs. Vandaar dat er almaar strengere controlemaatregelen kwamen. Niet steeds met het verwachte succes. Dat bleek manifest tijdens het wonderjaar 1566, toen elf of twaalf Gentse schoolmeesters met hun leerlingen buiten de stad naar de protestantse hagenpreken trokken. Tengevolge van de repressie na de Beeldenstorm werd met zulke eigenzinnige ondernemingen radicaal komaf gemaakt. De gecompromitteerde schoolmeesters weken bijna allemaal uit naar Londen.

Een buitenbeentje in het Gentse schoolmeestersgild van het midden van de 16de eeuw was Jan Onghena. Spoedig liet hij zijn school voor wat ze was, aangezien hij perfect kon leven van zijn dichterlijke talenten, al mocht hij de titel van meester behouden om dat *hij een lettel tijts schole ghehauwen hadde*.

Als lid van de rederijderskamer Marien Theeren trad hij overal op met zijn gevatte grappen en komische refreinen van eigen makelij, terwijl hij tevens als zot en bode fungeerde voor diverse stedelijke gezelschappen. In het bezit van *een ghoede stemme om zijnghe bracht hij zijn grollen en aerdighe refreijnkens alomne een waer eenighe feeste of ijert te doen was*. In 1566 manifesteerde hij zich als een uitgesproken Calvinist. Voor de zowat tweeduizend Gentenaren die op 25 juli te voet van de Gentse Percellepoort naar een protestantse hagenpreek in Deinze trokken, verzorgde hij onderweg het entertainment. Opnieuw was hij een opgemerkte verschijning op de grote hagenpreken van 10 en 11 augustus in Zevokote bij Gistel, waar we in het verhaal van de kasteelvrouwe van Aalter nog op terugkomen. Twee weken later behoorde hij samen met zijn broer Lieven tot de aanvoerders van de Beeldenstorm in Gent. Zelfs bij zijn terdoodveroordeling wist de exschoolmeester zijn spotwapen nog aan te wenden. Toen het bericht kwam dat zijn vonnis nakend was, organiseerde hij in de gevangenis een feestje, waarop hij verblijdende met den wijn *wart refereijnende ende zijnghende*. 'Ik ben niet ziek,' zo zou hij vlak voor zijn terechtstelling op 2 augustus 1568 gezegd hebben, 'maar toch vrees ik aan deze kwaal te zullen bezwijken'.

De fraterschool in het Geraard de Duivelsteen, die in het begin van de eeuw een zo goede faam had gehad, ging het niet langer voor de wind. Ze geraakte omstreeks 1560 in zware financiële en organisatorische problemen. De eerste bisschop van Gent, Cornelius Jansenius (niet te verwarren met zijn naamgenoot, de latere bisschop van Ieper, naar wie het Jansenisme is genoemd), nam de instelling over en opende hierop 25 november 1569 het bisschoppelijk seminarie. Onderwijsprogramma, huisordening en tucht zetten vermoedelijk de tradities van het hiëronymietenhuis voort. Voor de beste studenten stichtten de bisschop en de proost van het kapittel, Viglius Aytta van

Zuichem, beurzen om hun toe te laten theologie te gaan studeren in Leuven. Hier en in de andere Gentse scholen leek de katholieke orthodoxie volkomen te zijn hersteld. Voor de periode vóór 1578 kon ondanks geduldig speurwerk tot op heden nog maar een benaderend beeld worden gereconstrueerd van de schoolsituatie in Cent. Een aantal belangrijke schoolmeesters is met name bekend, maar over de inhoud van hun onderwijs weten we eigenlijk niet zoveel, evenmin als over hun scholieren. Een leerlingenlijst, zoals er uit 1566 een bewaard is voor de school van Christiaan de Rycke, is zeer uitzonderlijk. Men mag evenmin uit het oog verliezen dat vele zonen van welgestelde ouders privéonderwijs genoten. Zo kregen de Gentse kinderen Hilarus Bertholf, Felix de Coninck en Lieven Algoet (die later hoofd zou worden van de school voor hofjonkers van Maria van Hongarije in Brussel) hun middelbare schoolopleiding in Zwitserland onder rechtstreeks toezicht van Erasmus. De reeds genoemde Karel Utenhove was als jonge man verscheiden jaren huisgenoot van Erasmus in Basel en Fribourg.

De Latijnse school en de theologische opleiding in het Calvinistische Gent

Het jaar 1578 bracht een radicale ommekeer in het stadsonderwijs in Gent. Al kort na zijn memorabele putsch van 28 oktober 1577 koos de nieuwe sterke man Jan van Hembyze voor een duidelijk geprofileerd Calvinisme. De predikanten en onderwijzers die naar Cent wilden komen, moesten voor hem niet enkel rechtlijnige Calvinisten zijn, maar ook mannen van niveau, *aangezien hier vele gheleerde sophisten inde stadt zyn*. Hembyze liet zijn revolutionaire bestuurscomité van de Achttienmannen op 13 juni 1578 een brief schrijven naar de Calvinistische synode van de Nederlandse Kerken, toen in vergadering bijeen in Dordrecht. De vraag was Pieter Datheen, de voorzitter van de synode, onverwijld naar Gent te sturen. 'Wij verwachten dat hij hier goede orde stelt, de kerk organiseert en deugdelijke scholen opricht', zo heette het. Zonder dralen kwam Datheen inderdaad naar Gent.

De synode van Dordrecht zelf had inzake het onderricht van de jeugd de volgende besluiten getroffen:

1. Er zullen overal scholen worden opgericht, waarin de kinderen niet alleen leren lezen en schrijven en zich allerlei vaardigheden eigen maken, maar ook catechismusonderwijs krijgen en ter predicatie zullen worden geleid.
2. De Calvinistische gemeenten zullen *allen moghelicken vlijt aenwenden* opdat beloftevolle studenten door de overheid of door particulieren kosteloos in een Latijnse school kunnen studeren, om er opgeleid te worden tot dienaar des Woords.

Onmiddellijk nam het Gentse stadsbestuur die aanbevelingen ter harte. Al op 18 juni 1578 *begonst men alsnu de kinderen den catechismus int guessche te leren*. Kort daarop werd er werk gemaakt van de organisatie van het middelbaar onderwijs. Op 1 juli 1578 trok stadssecretaris Jan van Campene naar het bisschoppelijk seminarie, de voormalige fraterschool aan de Reep, om er een Latijnse school volgens de leer van Calvijn te openen. In oktober 1578 besloot het stadsbestuur de school over te brengen naar het opgeheven zusterklooster van de Groenenbriel.

De eerste leraar van het *gymnasium* was Christiaan de Rycke. We ontmoetten hem reeds als de schoolmeester die in 1566 met zijn scholieren naar de Calvinistische hagenpreken trok. Nu kwam hij terug uit zijn ballingsoord in Engeland. Naast zijn

officiële stadsschool bleven er aanvankelijk nog privéscholen bestaan. Zo was er vanaf 1578 de school van de blinde Lucas Clayssone, een geleerde die na zijn vlucht uit Gent een tijdlang professor Grieks was geweest aan het Sint-Magdalena college in Cambridge. De versnippering kwam echter de kwaliteit niet ten goede. De jonge student Willem Baudaert, uit een familie afkomstig van Deinze, vertelt hoe in het Calvinistische Gent het onderwijs niet zo meteen op orde kon worden gesteld, *'sa dat ick nu bij desen, dan by dien Latijnschen schoolmeester frequenteerde'*, hetgeen hem naar zijn zeggen in de vooruitgang van zijn studies nogal wat nadeel bezorgde.

Het stadsbestuur maakte in juni 1580 een einde aan de versnippering. De bestaande Latijnse scholen werden gebundeld en alle leerkrachten werden verbonden aan één middelbare school. Ze werd overgebracht van de Groenenbriel naar het afgeschafte predikherenklooster aan de Leie, thans het Pand van de Universiteit Gent. Daar was ook de protestantse hogeschool reeds gevestigd. Er waren vijf klassen, beginnend van de vijfde en opklimmend naar de eerste. De titularissen waren allemaal Gentenaren die terugkwamen uit hun toevluchtsoorden in het buitenland. Ze hadden na de godsdienststroevelen van 1566-1567 ofwel zelf, ofwel als jonge knapen samen met hun ouders de wijk genomen voor de vervolgingen in eigen land. Vooraleer ze naar Gent terugkeerden hadden ze allemaal al schoolervaring opgedaan in Londen, Cambridge, Keulen, Duisburg of Emden. Nu kregen ze opnieuw een kans in hun vaderstad. Ze mogen hier even de revue passeren.

Voor de hoogste klas stond Adriaan Damman, uit een aanzienlijk Gents geslacht. Na zijn vlucht was hij Latijns schoolmeester geweest voor de Nederlandse immigranten in Keulen. Enige tijd was hij ook huisleraar van de zonen van Jan van Nassau, broer van Willem van Oranje. Op 27 juni 1580, om 3 uur 's middags, zat hij in het auditorium van het voormalige predikherenklooster als rector de openingsplechtigheid voor van het nieuwe gymnasium. De ceremonie werd bijgewoond door voorschepen Karel Utenhove — de oudleerling van Jan Ottho — en verscheidene schepenen, de hoogbaljuw, de overdeken en talrijke vooraanstaande burgers. Op 11 juli begon hij met zijn lessen. Hij onderwees de Griekse en Latijnse auteurs. Willem Baudaert blikte later met respect terug op die leermeester. Hij noemde hem een groot historicus en een kundig inleider op de Klassieke Oudheid. Als rector kreeg Damman van de stad een jaargeld van 400 gulden. Toch is hij al in 1582 weggegaan. Vermoedelijk hield zijn vertrek verband met het feit dat hij een gelukwens had opgesteld voor de huldiging van de Fransman Anjou als graaf van Vlaanderen. Die katholieke hertog was hier door Willem van Oranje opgedrongen als heer van de Nederlanden, maar het protestantse Gent lustte de man niet. Damman, die in Gent tevens ethiek doceerde aan de Calvinistische hogeschool, werd in 1586 hoogleraar voor datzelfde vak aan de universiteit van Leiden.

Adriaan Damman werd als titularis van de hoogste klas en als rector opgevolgd door Martin de Pestere. Diens vader Reinier was als stadssecretaris in 1566-1567 lid geweest van de Calvinistische kerkenraad van Gent. Vader en zoon keerden in 1578 uit Emden terug naar Gent, Reinier als lid van het revolutionaire Comité der Achttienmannen, Martin als leraar. Maar volgens Willem Baudaert was Martin *de Pestere daertoe de bequaemste niet*.

Conrector en titularis van de tweede klas was de reeds genoemde Lucas Clayssone. Zijn openingsles, op zo juni 1580, was een lofrede aan het adres van de Gentse magistraat, die ondanks de oorlogsdreiging een zo degelijk onderwijs in de letteren in het leven had geroepen. Hij vergeleek het initiatief met dat van koning Frans 1 van

Frankrijk. Te midden van het oorlogsgeweld in de strijd tegen zijn rivaal Keizer Karel v liet die Franse vorst niet na de grootste geleerden aan te trekken voor het Collège de France in Parijs. Clayssone onderwees Grieks. Hij kreeg van de stad een jaargeld van 350 gulden, verhoogd met een supplement van 50 gulden voor het onderhoud van een knaap die hem wegens zijn blindheid als begeleider was toegewezen.

Over de leraar van de derde klas, Gijselbrecht Volckaert, is verder niets bekend. Zijn jaarwedde bedroeg 300 gulden. Hij stierf in 1582.

De reeds genoemde Christiaan de Rycke was titularis van de vierde klas. In zijn openingsles van 1 juli 1580 noemde hij de Latijnse school een instelling waar de jeugd zou onderwezen worden in de goede zeden en in nuttige intellectuele vaardigheden. Hij riep het voorbeeld op van de beroemde scholen in Bologna, Parijs en Duitsland. De Gentse school moest volgens hem een kweekbodem worden voor goede predikanten en rechtzinnige burgers. Hij spoorde zijn studenten dan ook aan zich volgzzaam te tonen tegenover hun toegewijde leraren. De Rycke ontving een jaargeld van 250 gulden.

Voor het leiden van de vijfde of laagste klas werd Daniël Ottho teruggehaald uit het Duitse Duisburg. Hij was de zoon van Jan Oste of Ottho, die van 1546 tot aan zijn vertrek naar Duisburg in 1557 de bekende school aan de Zandberg had gehouden. Daniël kreeg een jaarloon van 200 gulden. In april 1584 ging hij met vrouw en kinderen terug naar Duitsland.

Het is opnieuw Willem Baudaert, de jonge man uit Deinze die in Gent kwam studeren, die een aantal bijzonderheden vertelt over hoe het er in het gymnasium toeling. Volgens hem werd een jongen op de school slechts toegelaten *als hij redelijk wel tonde lesen ende schrieven*, teneinde zonder al te veel moeite met Latijn te kunnen beginnen. Hij begon op de leeftijd van tien à twaalf jaar aan een studie die vijf jaar duurde. Iedereen werd geacht nadien hoger onderwijs te volgen om zich zo op het ambt van predikant voor te bereiden. De leraren waren inwonend en vormden ook buiten de lessen een leefgemeenschap met hun leerlingen. Ze moesten instaan voor de montkosten van hun pupillen, maar konden die uitgaven declareren bij de stad. Het stadsbestuur betaalde tevens de schooluniformen. Roeland van Renterghem maakte de schoenen, kleermaker Pieter Meeus leverde het bombazijnen wambuis, het linnen ondergoed, de kuldersrok, de nachttabbaard, en niet te vergeten de gueseausen*. (* De term 'geuzenkousen' ben ik nooit in andere teksten tegengekomen. De literatuur geeft geen uitsluitel over wat men zich daarbij precies moet voorstellen.) Ook werden de studieboeken bezorgd. Zo kreeg Pieter Baudry de Institutie van Calvijn. Drukker Cornelis de Reeckenaere leverde boeken, maar gaf bij tijd en wijle ook zelf les aan de pedagogie.

De *alumni* hadden een vrij strak schoolregime. De schooldag begon al om 5 uur 's morgens en duurde tot 9 uur 's avonds. De leerlingen kregen een klassieke vorming in de geest van het humanisme. Naast de scholing in de profane wetenschappen ging er bijzondere aandacht naar de studie van Latijn en in het hoogste jaar ook naar die van Grieks. Het onderwijs was ingekaderd in de beleving van de godsdienst. Dagelijks was er bijbellezing, gebed, catechismusonderricht en een inleiding op de *Institutie van de Christelijke Religie* van Calvijn, hét theologische basiswerk voor onderwijzing in de christelijke religie in reformatorische geest. De middag, van 12 tot 1, was

voorbehouden voor muziekles, gegeven door meester Piat. Toezicht op de goede gang van zaken in de school werd uitgeoefend door de stadspredikanten Jacob Kimedonck (tevens rector van het theologicum) en Jan Bolle en door twee leden van het stadsbestuur. De pedagogie bezat een uitstekende reputatie. In een brief van 14 juli 1582 aan Jan van Nassau werd ze door de predikant van Arnhem, Johannes Fontanus, warm aanbevolen voor de opleiding van diens twee jongste zonen. 'Het onderwijs in Gent is voortreffelijk,' zo heette het, 'er wordt onderwezen door verscheidene naamhebbende leraren en een van de voertalen is het Frans.'

Er waren twaalf inwonende studenten die op kosten van de stad studeerden. In augustus 1582 bestonden er plannen om het aantal beursstudenten te verhogen tot 36, maar blijkbaar vond men in de almaar slechter wordende militaire situatie de nodige financiële middelen niet meer. De namen van een achttiental studenten zijn bekend. Hun niet onaardige carrière later bevestigt dat de Gentse school terecht tot in de omgeving van Jan van Nassau een goede faam had verworven.

Het atheneum, de theologische hogeschool, ging op 6 oktober 1578 van start in het voormalige karmelietenklooster aan de Lange Steenstraat, het huidige museum Caermersklooster van het Provinciebestuur. De school was uitdrukkelijk bedoeld voor de opleiding van toekomstige predikanten. Het is allicht door toedoen van predikant Pieter Datheen geweest dat aanvankelijk professoren uit 'zijn' Heidelberg werden ingetrokken. Later kwamen er ook professoren uit Leiden. In juli 1580 werd de Doorluchtige Schole' overgebracht naar het voormalige predikherenklooster aan Onderbergen.

De eerste (en enige) rector was **Jacob Kimedonck**, een Duitser uit Kempen bij Keulen. Hij was tevoren al rector geweest van het Collegium Sapientiae in Heidelberg, maar was er in 1577 ontslagen omdat zijn opvattingen als rechtlijnig Calvinist niet strookten met die van Lodewijk VI, de Luthersgezinde keurvorst van de Palts. Op 6 oktober 1578, om 8 uur 's morgens, deed Kimedonck zijn ambtsaanvaarding in de kleine refter van het karmelietenklooster. Zijn inauguraal college was een lofredede op de theologie, als wetenschap die alle andere menselijke wetenschappen overtreft en die door God Zelf aan de mensen is gegeven. Hij viel uit tegen de roomse Kerk en haar neologen, die hij muggenzifters en sofisten noemde. De professor in de *leeringhe van Calvinus*, zoals Kimedonck in Gent werd genoemd, gaf in dezelfde zaal dagelijks, behalve op donderdag, college over de brieven van Paulus aan de christenen van Eféze, aan de Colossensen en aan de Galaten, en de brieven van Petrus. Voor zijn school liet hij studiemateriaal en schrijfgerief aankopen. Op 13 oktober 1578 begon hij met zijn tweede cursus, die in de dialectiek. Als handboek gebruikte hij het beproefde *Rhetorices et Dialectices Tabulae* van de Leuvense professor Cornelius Valerius van Auwater, een soort encyclopedie van alle materies die aan zowat alle letterenfaculteiten werden gedoceerd. De rector van het gymnasium, Adriaan Damman, doceerde aan de hogeschool ethiek, terwijl een derde professor Griekse grammatica gaf.

Vanaf juli 1580 gaf Kimedonckius zijn colleges voor de theologiestudenten in de nieuw ingerichte lokalen van het predikherenklooster aan Onderbergen. Hij liet daartoe lessenaars uit het caermersklooster overbrengen. De kloosterbibliotheek achtte hij blijkbaar niet de moeite van het verplaatsen waard: de meeste boeken werden door het stadsbestuur verkocht. Op de nieuwe lokatie behandelde hij nu om de andere dag passages uit de tweede brief van Paulus aan Timothéüs. Anders dan zijn collega's, die

alles aflazen, doceerde hij zonder papier voor zich.

Omdat hij een welbespraakt kanselredenaar was, kwamen enkele aanzienlijke dames uit de stad Kimedonck hem vragen ook buiten zijn leeropdracht iets te doen voor het grote publiek. Hij had daar oren naar. Vanaf 19 oktober 1579 hield hij een tijdlang dagelijks Bijbellezingen in de Sint-Janskerk (thans Sint-Baafskathedraal), om 4 uur in de namiddag. Die bijeenkomsten, die telkens begonnen met het zingen van psalmen, zag hij als een soort vervanging van de katholieke vespers. Ze waren volgens hem bedoeld om tot God te bidden en Hem te loven in de volkstaal. Zijn uiteenzettingen moesten de gelovigen ook aanzetten tot het lezen van de bijbel in de volkstaal. Sprak hijzelf daarbij zijn Keuls Duits, of trok hij zich al behoorlijk uit de slag in het Nederlands? Uitgesloten is dat laatste niet. Hij was immers getrouwd met de Vlaamse Maria Ackermans. Na haar dood trouwde hij in 1583 met Anna de Smet. Als trouwcadeau kreeg hij een halve aam wijn van de stadsmagistraat. Toen de Gentse Calvinistische voorman Jan van Hembyze op 4 augustus 1584 naar het schavot werd geleid, was het Jacob Kimedonck die hem de laatste troostende woorden toesprak. Kort daarop vertrok de professor naar Sluis en Vlissingen, om uiteindelijk predikant te worden in Middelburg. In 1589 keerde hij terug naar Heidelberg, waar hij opnieuw rector werd. Hij stierf in de Duitse universiteitsstad op 26 november 1596.

Hubert Sturm of Sturmius, vanaf 1579 hoogleraar Hebreeuws, was zoals Kimedonckius afkomstig uit de buurt van Keulen. Na zijn theologiestudies in Heidelberg was Gent zijn eerste docentenpost. Hij bleef hier echter niet lang. In Leiden ging hij theologie doceren. Zijn armoedige bestaan dwong hem in 1584 uit te wijken naar de Palts, waar hij overleed.

In februari 1582 kon vanuit Leiden niemand minder dan de coryfee van het Calvinistische theologieonderwijs worden aangetrokken, namelijk de Fransman Lambert **Daneau** of Danaeus. De man had als knaap aan de voeten van de docerende Calvinijn gezeten en was later zelf als professor in Genève een nauwe medewerker en vriend van Théodore de Bèze. In Leiden kwam hij in 1581 in conflict, eerst met Caspar Coolhaes en vervolgens met het Leidse stadsbestuur, over het wezen van de kerk en de rechten van de overheid tegenover haar. Onder invloed van wat hij in Genève had gezien en gehoord duldde hij geen inmenging van de overheid in aangelegenheden van de Kerk. Hoe graag Willem van Oranje hem ook in Leiden had willen zien blijven, hij vertrok naar Gent, waar hij op 20 mei 1582 aankwam. Hij kende de stad reeds, omdat hij er in augustus 1581 in de theologische hogeschool een prijsuitreiking had bijgewoond. Hij had toen veel belangstelling betoond voor de kerkelijke organisatie in Gent en voor de houding van het stadsbestuur tegenover de kerkgemeente. In een brief aan de magistraat en de predikanten, op 1 januari 1582 gepubliceerd in de voorrede van een boek, had hij de regelingen in Gent hogelijk geprezen.

Daneau, 'de belangrijkste theoloog die in deze landen te vinden is', zoals hij getypeerd wordt in een brief aan Jan van Nassau, begon op 1 juni 1582 zijn colleges in het predikherenklooster met een verklaring van de term 'Kerk'. Drie dagen later schreef hij een enthousiast relaas naar predikant Arent Cornelisz. in Delft. Luid zong hij de lof van de stad Gent waar hij zei, in tegenstelling met Leiden, onder de indruk te zijn gekomen van de kerkelijke inrichting en van de open, gulle ingesteldheid van de magistraat. Hij nodigde de studenten van de Leidse universiteit uit naar Gent te komen. 'Ze zullen', zo stond er in zijn reclamefolder, 'dezelfde professor hebben als in Leiden, dezelfde lessen, dezelfde mogelijkheden tot het houden van publieke disputen,

dezelfde oefeningen in het preken. Die preken zullen ze bovendien voor de predikanten van de Gentse kerk in het Nederlands kunnen houden, iets wat in deze steden allernoodzakelijkst is. Alles samen genomen vertoont het onderwijs in Gent dezelfde voordelen als in Leiden, maar het speelt zich hier af in een veel minder troebele sfeer in een orthodoxer kader.'

Zulke lovende uitspraken moeten links en rechts wel wat weerklank gehad hebben. Er trokken geleerden weg uit Leiden, een aantal studenten kwam naar Gent, zodat de Leidse Academie *gehet den Krepfgang*, de kreeftengang ging. De waarheid is dat Leiden net in die tijd enige afstand aan het nemen was van de Calvinistische scherp-slijperij, meer 'hervormd' werd dan 'gereformeerd', en niet meer nauw wilde toezien op de ideologische rechtlijnigheid van professoren en studenten. Het feit dat Leiden een professor als Justus Lipsius had kunnen aantrekken, allesbehalve een fundamentalistische Calvinist, was daarvan een uiting. Niet iedereen legde zich neer bij die grotere openheid. Vanuit Leiden schreef Lipsius op 23 januari 1583 aan Daneau: 'Met de universiteit hier is het mager gesteld. Het gaat bergafwaarts en ik heb eerlijk gezegd weinig hoop dat ze weer op de been kan geholpen worden.'

In Gent lag de situatie anders. Rigide Calvinistische ideologie was hier de norm. Lambert Daneau was dan ook zeer geacht aan de theologische hogeschool. Hij organiseerde er enkele academische disputen voor zijn studenten. Een van die disputen had de zoon van Paltsgraaf Johann-Casimir als verdediger. Daneaus colleges over de Kerk werden erg geapprecieerd door een publiek van studenten en ontwikkelde leken. Hij maakte de theologanten vertrouwd met het logisch redeneren, deduceren en concluderen binnen de dogmatiek. Hij stelde de geloofsleer in een rationeel kader en had bijzondere aandacht voor de pedagogische aanpak. Al na één academiejaar echter ging de Fransman weer weg uit Gent. Hij kreeg een professoraat in de theologie aangeboden aan de universiteit van Orthez, in het Franse Navarra. Op 7 mei 1583 nam hij afscheid van het stadsbestuur en zijn talrijke trouwe toehoorders. Vlak voor zijn vertrek had hij een boek geschreven over *hoe de overheid een stad moet besturen volgens de voorschriften van het Woord Gods*. Hij droeg het op aan de Gentse magistraat, die hem bedankte met een geldgeschenk.

De tweede docent die zijn professoraat in Leiden inruilde voor dat in Gent was **Alexander Ratloo**. Hij was de zoon van de burgemeester van het stadje Limbourg aan de Vesder. Na studies in Heidelberg en Leiden was hij sinds 1578 docent filosofie in die laatste stad. In Gent gaf hij zijn inaugurale les op 14 november 1582, om 3 uur 's middags, in het groot auditorium van het predikherenklooster. Hij gaf hier filosofie. De historicus Paul Fredericq zag in de instelling van die leerstoel aan het Gentse theologicum een eerste aanzet tot de uitbouw van een volwaardige universiteit. Ratloo doceerde immers ook ethiek en fysica, die volgens hem een plaats hadden binnen de filosofie. Ook die professor stond in hoge achting bij de magistraat. Al kort na zijn aankomst stuurde het stadsbestuur hem samen met Karel van der Kethulle naar Duitsland, als Gentse waarnemers van de onderhandelingen tussen de Duitse vorsten. 1582-1583 was het academiejaar van de disputen. Vooral professor Daneau werkte graag met de onderwijsvorm van het thesendispuut. Kimedonckius volgde zijn voorbeeld. Het dispuut begon meestal om 2 uur 's middags en duurde zo'n drie uur. Na de steller van de thesen kwamen verschillende opponenten aan het woord, waarop de examinandus zijn verdediging gaf. Als laatste sloot dan de hoogleraar met zijn commentaar de dispuutnamiddag af.

Zijn er dus enkele gegevens bewaard over de docenten van de Doorluchtige School in het predikherenklooster en hun werkwijze, dan is er veel minder bekend over de studenten. Inschrijvingsregisters of matrikels zijn niet bewaard. Wel krijgen we van de kroniekschrijver Van Campene de namen van enkele studenten die hij hun openbare thesenverdediging heeft horen doen. Het valt aan te nemen dat de studiekosten werden gedragen door verschillende Calvinistische kerkgemeenten in Vlaanderen, Engeland en Duitsland. Zo althans staat beschreven in een brief van de Calvinistische gemeenten van de 'classis' Gent aan de Nederlandse gemeente in Londen. De kerk van Londen, zo heet het, en andere kerken in Engeland, Duitsland en de Nederlanden, hebben veel hulp geboden in de opleiding en training van bekwame jongeren die zouden mogen beroepen en uitgezonden worden. En de Gentse brief gaat verder: *'Tis waer dat wy nu een Collegium der Studenten vercreghen hebben, moer de plantsoenen zyn noch jonck.'*

Enige bijzonderheden zijn bekend over de studenten Lieven Cabilliau, Samuel Ashe, Lucas Verhagen en Jan Lamoot. De Nederlandse gemeente van Londen stond in voor hun onderhoud. Regelmatig berichtte de Gentse predikant Jacob de Coninck (Regius) naar Londen over hun vorderingen. In zijn rapport van 7 september 1582 vertelt hij dat Cabilliau en Ashe het goed stellen. 'Ze wonen in bij stadspredikant Jan Bolle (Bollius), die zich voor hun logementskosten tevreden stelt met twee keer 108 gulden per jaar in plaats van de eerst gevraagde 120 gulden, omdat ze samen één kamer delen. De jongens hebben het vooral getroffen omdat de huisbaas een man is die zijn Latijn redelijk goed kent en ook ervaren is in de theologie. 'Ik heb', zo schrijft hij nog, 'Bollius gevraagd of hij dese studenten privatelick altemet wat oeffenen ende scherpen wilde, twelck hy my bebefte heeft.'

Een rapport van Regius aan predikant Godfried van Winghen in Londen van 11 juli 1583 geeft een overzicht van de schoolsituatie in Gent op dat ogenblik. De brief luidt als volgt:

'In uw laatste brief, geachte collega, wenst ge dat ik u uitleg hoe het met onze school gesteld is en welke vooruitgang de alumni van uw kerk hier maken. Zie hier het antwoord. Hoewel het vertrek van doctor Daneau onze school wel enig nadeel heeft bezorgd, is ze er toch niet aan ten onder gegaan. We hebben nog een tweede professor in de theologie, een geleerd en nauwgezet man die niet dezelfde ijver waarmee hij bij ons het eerste zaad van de godgeleerdheid uitzaaide het ook liefdevol opkweekt. Als leraar in de ethica en de fysica hebben de studenten dominus Alexander Ratloo, een verwant van onze broeder Kadermaker. Hij is een vooraanstaand geleerde in zijn discipline. Hij doceert zesmaal in de week. Evenmin ontbreekt het ons aan leraren in de letteren om de jongelui met goed resultaat te onderwijzen en op te reiden in de vrije kunsten. De studenten theologie hebben zelfs nog een extra hulp aan de openbare sermoenen en disputen, waaruit ze niet gering profijt trekken. Laten we vooral niet nalaten hun plicht te doen. De Heer geve dat onze kerk en onze school vrede en rust mogen genieten. Ik kan niet over elk der alumni in het bijzonder schrijven. Hun talent is ongelijk, hetgeen ook ongelijk resultaat laat verwachten. Aangaande Jan Lamoot, over wie ge heel speciaal wenst ingelicht te worden, bestaat er alle reden om uw verwachtingen hoog te stellen. Veel van zijn studiegenoten is hij ver vooruit in intelligentie en ijver. Ik geloof dat het studiegeld uitstekend geïnvesteerd is in hem.'

Op de datum van deze brief was de toestand nochtans verre van rooskleurig. Dat was te wijten aan de bedenkelijke militaire situatie van de stad Gent en de snel afbrokkelende financiële basis van het onderwijsstelsel. In de herfst van 1583 werd de Latijnse school 'ten Predicheeren' op een laag pitje gezet. De rector en de leraren hadden volgens Willem Baudaert 'genen lust om lectiones te doen ofte ons te

onderwijzen, maar', zo verhaalt hij verder, 'ik en enkele medescholieren, opdat wij onze kostbare tijd toch niet helemaal nutteloos zouden doorbrengen, oefenden ons met elkaar in het van buiten leren van de blijspelen van de klassieke auteur Publius Terentius.'

Op 12 september 1584 plakte rector Kimedonckius in het auditorium ad valvas het bericht aan van de sluiting van de school. Hij bedankte de studenten voor hun ijverige toewijding en bezwoer ze tot het eind toe trouw te blijven aan het onderricht dat hun gegeven was. Vijf dagen later bracht de hertog van Parma Gent opnieuw onder het gezag van de koning van Spanje. Op 26 september 1584 verlieten de professoren en predikanten samen met het garnizoen de stad en trokken naar Sluis. De achtergebleven studieboeken werden in canvaszakken geborgen en, drie karrenvrachten vol, door voerman Jan Langhezwaert naar het schepenhuis gevoerd, *omme de zelve aldaer bewaert te werdene telex rechte*.

Hoe kortstondig het bestaan van de Latijnse school en het theologische Atheneum ook is geweest, er zijn toch redenen om hier van een uniek experiment te gewagen. Daartoe bestond in het Gent van die tijd blijkbaar het geschikte intellectuele en religieuze klimaat. Vooral was er bij het stadsbestuur bereidheid om zich in een nochtans moeilijke tijd grote financiële inspanningen te getroosten voor het welslagen van de onderneming. Dat men zich daarbij toespitste op de opleiding van toekomstige predikanten, moge waarheid verlenen aan de dikwijls geuite bewering dat de Gentse magistraat van zijn stad een kweekschool van het protestantisme in de (Zuidelijke) Nederlanden wilde maken.

Studenten in het Calvinistische Gent

Van de 25 bij naam bekende studenten van de Latijnse school en de theologische hogeschool is er van 15 iets geweten over hun afkomst en hun verdere levensloop. De leerlingen van de Latijnse school waren op een na kinderen van Vlaamse ouders die vóór of tijdens het bewind van Alva vanwege hun geloofsovertuiging naar het buitenland waren vertrokken. Ze waren na de oprichting van de school in Gent ofwel met hun ouders ofwel met hun leraar naar hun vaderland teruggekeerd.

Een opmerkelijke scholier van het Latijns gymnasium is de reeds genoemde **Willem Baudaert**, beter bekend onder zijn latere humanistennaam Wilhelmus Baudartius. Hij werd geboren in Deinze op 13 februari 1566 als zoon van Willem, een aanzienlijke handschoenmaker-ondernemer, en Maria Zachmoorter. Vader Willem behoorde al sinds omstreeks 1554 tot de hervormingsgezinde groep van Deinze. Hij was er in 1566 lid van de Calvinistische kerkenraad. De vervolgingen vanaf 1567 dreven het gezin naar Engeland. Daar studeerde Willem junior in Sandwich en Canterbury. Kort na de Pacificatie van Gent (1576) kwam de weduwe Baudaert met haar zes kinderen in Gent wonen. Na de verovering van de stad door de hertog van Parma ging Willem zijn studies voltooien in Leiden, Franeker en Heidelberg. Later was hij als predikant werkzaam in Kampen, Lisse en Zutphen. Van 1626 tot 1637 werkte hij in Leiden mee aan de Statenvertaling van het Oude Testament. Hij publiceerde geschiedkundig werk, maar blijft vooral lezenswaardig om zijn aardige spreukenverzameling *Apophtegmata Christiana* (1605, 1616). Hij overleed in Zutphen op 15 december 1640. Langs moederszijde was hij verwant met Michaël Zachmoorter, de energieke pastoor van Sint-Martinus in Gent-Ekkerghem en vervolgens deken van Deinze tijdens de katholieke restauratie na 1600.

Even bekend als Baudaert is **Daniël van Keulen** of **Colonius**. Hij werd in Metz op 29 september 1566 uit Gentse ouders geboren, als zoon van predikant Petrus Colonius. Na zijn middelbare opleiding in het Calvinistische Gent ging Daniël in 1584 verder studeren in Genève, Heidelberg en Leiden. Na predikant te zijn geweest in Rotterdam, kreeg hij in 1605 de leiding van het internaat voor Franstalige studenten in Leiden. Het bijna 30 jarige regentschap van Colonius is zonder meer de grootste bloeiperiode van dat college geweest. Hij overleed er op 19 december 1635.

Joos de Hondt of **Judocus Hondius** werd geboren in Wakken op 17 oktober 1563. Na de verovering van Gent ging hij zijn studies voortzetten in Londen. Hij kwam er in intact met Engelse geleerden en ontdekkers. Omstreeks 1590 begon hij aan een succesvolle carrière van tekenaar, kalligraaf, graveur, stempelsnijder en wiskundige. Maar het was vooral als cartograaf dat hij in de hele westerse wereld roem zou oogsten, eerst vanuit Engeland en vervolgens vanuit Amsterdam, waar hij zich in 1593 definitief vestigde. Hij overleed in Amsterdam op 17 of 18 februari 1612.

Nummer vier, **Cornelis van Hille**, werd uit Ieperse ouders geboren in het Engeland op 30 september 1568. Zijn vader, Cornelis sr., was wegens zijn betrokkenheid bij de Hervorming in Ieper gevlucht naar Engeland. Hij was in 1575 predikant van Yarmouth en vanaf 1578 in Vlaanderen, achtereenvolgens in Oudenaarde en in Gent. Zoon Cornelis ging na het voortijdig beëindigen van zijn studie in Gent naar Leiden. Hij drukte de voetsporen van zijn vader, achtereenvolgens als predikant van Uitgeest en Akkerwoude, Hilligersberg, Alkmaar en Groningen. In die laatste stad overleed hij op 13 januari 1632.

Jan Lamoot had zijn roots in het West-Vlaamse Reningelst, maar werd geboren in Londen, omstreeks 1565. Zijn vader, met dezelfde naam Jan, was een van de vroegste aanhangers van het protestantisme in zijn dorp, al omstreeks 1554-1555. Na zijn vlucht werd hij lid van het consistorie in Londen, in 1576 werd hij predikant in IJsselmonde en vanaf 1578 in Kortrijk. Zoon Jan was in Londen scholier bij meester Christiaan de Rycke. Hij volgde in 1578 zijn leermeester naar Gent. Als student was hij hier de kamergenoot van Willem Baudaert. Die vriendschap hield hun leven lang stand. Het was voor predikant Jan Lamoot dat Baudaert in 1605 in Kampen trouwde met Barbara Martens. Na Gent ging Lamoot studeren aan de universiteit van Heidelberg. In 1592 trouwde hij met de zus van een andere Gentse klasmakker, de reeds genoemde Cornelis van Hille. Jan werd predikant in Giessen-Nieuwkerk bij Gorcum, vervolgens in Kampen en uiteindelijk in 's-Gravenhage. Zoals zoveel studiegenoten van de Gentse Latijnse school stond hij in de Noord-Nederlandse Republiek vooraan in de strijd van de contraremonstranten, alhoewel hij daar verdraagzaamheid bepleitte. Bij de terechtstelling van Johan van Oldenbarnevelt was hij het die de onfortuinlijke landsadvocaat troostend toesprak op weg naar het schavot. Lamoot stierf in 's-Gravenhage op 9 oktober 1627.

Filips Gallis was de zoon van Abraham, een predikant afkomstig uit Weert bij Roermond, die gediend had in Caub aan de Rijn, Delft en Haarlem, en van 1579 tot 1583 aan de Gentse gemeente verbonden was. Vanaf circa 1600 werkte Filips op zijn beurt als predikant bij de gemeente van Nieuwenhoorn bij Hellevoetsluis, waar hij in 1603 of 1604 overleed.

Pieter de Zuttere jr. was nog een predikantenzoon. Zijn vader Pieter de Zuttere alias

Overd'hage, uit Gent is gedurende heel zijn loopbaan een teken van tegenspraak geweest. In 1552 had hij Calvijn bezocht, maar als predikant in Wezel aan de Rijn Hoogmade en Rotterdam kwam hij in zijn predicaties op voor mildheid tegen niet Calvinisten. Ook als predikant in Gent, vanaf 1579, had hij het voortdurend aan de stok met zijn orthodoxe collega's. Een boekje dat hij in 1581 door de Gentse drukker Manilius liet drukken onder de titel *Saechtmoedige tsamensprekinge* werd vanwege het pleidooi voor tolerantie door de officiële Calvinistische kerk als verderfelijk beschouwd. De boycot van vader Pieter trof ook de zoonstudent. Hem werd op 5 de cember 1581 zijn beurs van 100 gulden afgepakt, onder het voorwendsel dat hij het schoolreglement had overtreden door niet steeds samen met de andere beursstudenten in het klaslokaal aanwezig te zijn. In 1586 schreef Pieter de Zuttere jr. zich in aan de universiteit van Leiden. Zijn verdere levensloop is nog niet onderzocht.

Lieven Deynoot, zoon van David, werd geboren op 4 maart 1571. In de bekende 'dynastie' van Gentse vleeshouwers behoorde hij tot de protestantse tak. Lievens oom met dezelfde naam werd om zijn deelname aan de Beeldenstorm van 1566 door de Raad van Beroerten verbannen verklaard, maar keerde na 1576 terug naar Gent. Een volle neef van de student, Christoffel Deynoot, week na de inname van Gent in 1584 uit naar Rotterdam. Hij werd er de stamvader van een gekende protestantse vleeshouwersfamilie. Over de verdere loopbaan van de student zelf is niets bekend. Alleszins woonde hij in 1604 opnieuw in Gent. Hij wordt er nog vermeld in 1620. Wellicht heeft hij zich opnieuw geïntegreerd in de lokale katholieke tak van zijn geslacht.

Josyas Wybo kwam vanuit Londen in Gent studeren. Hij was de zoon van predikant Joris Wybo, afkomstig uit Pittem bij Tielt, in de jaren zestig een van de roerige Calvinistische predikanten van Vlaanderen en Antwerpen. In 1576 was Joris Wybo in Londen overleden. Over zoon Josyas is er verder niets geweten. Over zijn studiegeenoot Lieven de Munck, van Gentse afkomst, is evenmin veel bekend, enkel dat hij later in dienst kwam als zegelbewaarder van Jacob I, koning van Engeland, in diens hoedanigheid van Jacob VI als koning van Schotland.

Met **Lieven Cabilliau** komen we bij de studenten van de Gentse theologische hogeschool. Hij behoorde tot een vooraanstaande Gentse familie die in ruime mate betrokken is geweest bij de Opstand tegen koning Filips II en de vestiging van het protestantisme. Hier mogen slechts Jacob Cabilliau, de bekende kapitein van de watergeuzen, en de uit Gent afkomstige lakenkopersfamilie Cabilliau in Leiden worden vermeld. Lieven was de zoon van Jan. Door de kerk van Londen werd hij voor zijn studies naar Leiden gestuurd. Nog als student werd hij in november 1581 al door de gemeente van Ieper als predikant gevraagd. Hij ging evenwel vanaf de zomer 1582 zijn theologiastudies voortzetten bij Lambert Daneau in Gent. Verschillende keren hield hij er preekoefeningen in het openbaar. 'Hij maakt goede vooruitgang,' zo schreef predikant Jacob de Coninck aan zijn collega Godfried van Winghen in Londen, 'zijn laatste propositie beviel mij al beter, al is zijn uitspraak nog niet dát, daartoe moet hij nog veel oefenen en ervaring opdoen.' Na het afsluiten van zijn studie kreeg hij van rector Kimedonckius een zeer gunstig getuigschrift mee. Dezelfde dag stond hij reisklaar voor Londen, *'niet zonder groote beswaringhe, als hy overdenct het groot last des dienstes ende daer by overlegt zyne joncheyt ende onervarentheyt'*. Cabilliau werd later predikant in Kudelstaart bij Aalsmeer en in Zoeterwoude in Zuid-Holland. Hij was de oom van Jan Cabilliau, leraar in Amsterdam en later

burgemeester van Göteborg in Zweden.

Samuel Ashe, de tweede beschermeling van de Nederlandse kerk in Londen, was een geboren Engelsman. Zijn vader Anthony, een aanzienlijke zijdekoopman, behoorde aan de zijde van de Gentenaren Jan Utenhove, Maarten de Cleyne (Micron) en Karel de Coninck (Regius) in 1550 tot de grondleggers van de Nederlandse vluchtelingenkerk in Londen. Het was Anthony Ashe die na het bewind van *Bloody Mary* het herstel van de kerk van de Austin Friars voor de Nederlandse immigrés wist te negotiëren bij het hof van koningin Elizabeth, en zijn zoontje Samuel was de eerste baby die er in juni 1560 ten doop werd gehouden. Op zijn 21ste werd Samuel Ashe naar Leiden gezonden opdat hij, naast de artes liberales, *'oock onse sprake zal mogen leeren'*. In de zomer van 1582 reisde hij Lambert Daneau achterna naar Gent. Op 11 augustus 1583 hield hij er zijn eerste preekoefening, *'die my voor een beginsel wel bevallen heeft'*, zoals Jacob de Coninck rapporteerde: 'Hij heeft een klare en beweeglijke uitspraak en kan goed de basisprincipes en de afgeleiden van zijn materie uiteenzetten.' Over de verdere loopbaan van Samuel Ashe is niets bekend.

Nummer drie van de Londense beursstudenten was **Lucas Verhagen**, ook al iemand die in 1582 uit Leiden naar Gent overkwam. Hij behoorde tot degenen over wie Jacob de Coninck naar Londen schreef: 'Zij besteden hier in Gent hun tijd goed, en ik ben er zeker van dat gij daar mettertijd goede vrucht zult van hebben en u de kosten en de moeite niet zult berouwen.'

Vervolgens kennen we, dankzij de verslaggeving van de kroniekschrijver Van Camper, enkele thesisstudenten van het academiejaar 1582/1583. In chronologische orde kwamen de volgende studenten aan de beurt.

Dominique le Bauldier of Baudius verdedigde op 14 juli 1582 veertig thesen over de Wet Gods, waaruit sommige mensen leren dat ze die niet kunnen onderhouden, maar die wel door Christus volmaakt vervuld is. Alleen de wedergeboorte door het geloof in Christus maakt de zondaars zalig. Drie opponenten legden de student vervolgens op de rooster, waarna professor Daneau concludeerde. De thesen waren vooraf in drukvorm aangeplakt aan de verschillende protestantse kerken en ook bezorgd aan enkele geleerden van de stad die hadden laten weten de verdediging te zullen bijwonen. Dominique le Bauldier was geboren in Rijsel op 8 april 1561. Met zijn vader, die om godsdienstredenen in 1567 uitweek, was hij in Aken terechtgekomen. Vanaf april 1578 studeerde hij theologie in Leiden. Het was als theologiestudent dat hij in juli 1582 in Gent zijn thesen kwam verdedigen bij Daneau. Vervolgens ging hij enkele maanden in Genève studeren bij Théodore de Bèze, maar in 1583 was hij weer bij Daneau in Gent. Na diens vertrek trok Dominique terug naar Leiden, waar hij zich op 7 september 1583 inschreef aan de rechtsfaculteit. Van 1587 tot 1602 doorliep hij in Frankrijk een carrière als jurist. Vanaf 1603 was hij professor in Leiden, eerst docent in welsprekendheid, later in geschiedenis en rechtsgeschiedenis. Hij bleef bekend als verdienstelijk Latijns dichter en historicus.

Gaspar Florus verdedigde op 15 september 1582 in het dominicanenklooster een aantal thesen over de brief aan de Hebreëuwen. Enkele medestudenten argumenteerden vervolgens en professor Daneau zelf sloot het ongeveer drie uur durende dispuut af. Ook nu was het gehoor zeer talrijk. Over Gaspar Florus is verder niets bekend.

Johann-Sigismund, de zoon van Johann-Casimir, Paltsgraaf aan de Rijn, verdedigde op 3 november 1582 bij Daneau 45 thesen over de Wet Gods, in het bijzonder over het vierde gebod, dat handelt over de dag des Heren. Na afloop van het dispuut, dat twee uur duurde, sprak de jonge prins een dankwoord uit aan het stadsbestuur van Gent vanwege de vele inspanningen die het leverde voor de wetenschap.

Op 12 februari 1583 was het de beurt aan een student van Jacob Kimedonckius, namelijk **Abraham van der Mijle**. Hij verdedigde negen thesen over het hogepriesterschap van Christus. Van der Mijle was afkomstig uit 's-Heerenberg in Gelderland. Na zijn verdediging in Gent ging hij in Heidelberg studeren. Vanaf 1589 was hij achtereenvolgens predikant van Vlissingen, Papendrecht en Dordrecht, waar hij in 1637 overleed. Als theoloog en filoloog was hij de gewaardeerde vriend van onder meer de Bruggeling Bonaventura Vulcanius, de Gentenaar Daniël Heinsius en Hugo Grotius. Zijn *Lingua Belgica*, waarin hij de eerbiedwaardige ouderdom en voortreffelijkheid van het Nederlands aantoonde, werd als een erudiet geschrift beschouwd.

Herman Foekel of **Faukelius** was op 2 april 1583 bij Daneau proponent voor achttien thesen uit het tweede hoofdstuk van de Catechismus, over de verlossing van de zondaars. Herman Foekel werd geboren in Brugge omstreeks 1560. Zijn vader was in 1566 lid van het Brugse Calvinistische consistorie. Na zijn opleiding in Gent ging Herman zich in juni 1583 inschrijven aan de universiteit van Leiden. Hij werd in 1586 predikant in Keulen en oefende diezelfde functie uit in 1599 in Middelburg. De synode van Dordrecht van 1618 stelde hem aan als geautoriseerd Bijbelvertaler. Bruggeling overleed op 9 mei 1625, nog voor de officiële werkzaamheden van de Statenbijbelvertalers waren begonnen. In volkse protestantenkringen is Faukelius eeuwenlang bekend gebleven als de auteur van *het Kort begrip der Christelijke Religie voor die zich willen begeven tot des Heeren Heilig Avondmaal*. Het was een eenvoudig catechisatieboekje dat een verkorte versie gaf van de Heidelbergse Catechismus. Faukelius maakte verder een grondige studie van het doperdom. Hij kante zich enerzijds sterk tegen de leer, maar bepleitte anderzijds gematigdheid tegen de menno nieten.

HOOFDSTUK 14

Ontuchtige monniken op de brandstapel in Brugge en Gent in 1578

Door Dr. Joh. Decavele

Aanleiding voor het begin van de openlijke Calvinistische predicatie in Vlaanderen

Op zondag 11 mei 1578 speelde zich in Brugge in het huis van jonkheer Ferdinand Leys een merkwaardige gebeurtenis af. Wat eerst een tamelijk onschuldig voorval leek, kreeg spoedig een dramatische uitkomst. In Vlaanderen en in de hele Nederlanden was de verbijstering groot.

Vooraf dient de context te worden belicht. Op 1 november 1577 hadden Jan van Hembyze en Frans van der Kethulle, heer van Ryhove, zich meester gemaakt van het stadsbestuur in Gent. Na verschillende andere Vlaamse steden te hebben bezet, waren de Gentse soldaten op 20 maart 1578 uiteindelijk ook in Brugge binnengevallen. Het was de bedoeling er een revolutionair comité van Achttienmannen naar Gents model aan de macht te brengen. Onmiddellijk werd de zittende magistraat vervangen door een ander schepencollege, waarvan men verwachtte dat het meer volgzaamheid zou tonen voor de zaak van Willem van Oranje en de Staten-Generaal. In godsdienstig opzicht waren de Achttienmannen en de nieuwe magistraat van Brugge nochtans veel minder radicaal dan hun Gentse collega's. Naast enkele Calvinisten bleef het stadsbestuur aanvankelijk overwegend uit katholieken bestaan. Het probeerde in de religieuze controverse dan ook een pragmatische koers te varen. Alleszins wenste Brugge zich te houden aan de bepalingen van de Pacificatie van Gent (8 november 1576), die weliswaar de opschorting van de kettervervolging afkondigde, maar in Vlaanderen het katholicisme toch bleef handhaven als de enige toegelaten godsdienst.

Die omzichtige evenwichtspolitiek werd reeds na anderhalve maand danig op de proef gesteld door een initiatief van Ferdinand Leys. Die jonker was een belangrijk lid van de Brugse Calvinistische kerkenraad, een man ook die in de kijker liep als notoir tegenstander van de katholieke geestelijkheid. Zijn haat en die van vele anderen in de stad richtte zich in het bijzonder tegen de bedelorden. Voor de bewuste zondag 11 mei stelde Leys zijn huis beschikbaar voor een protestantse bijeenkomst. Dat was onwettig, in strijd met de Pacificatie van Gent. Bijgevolg ging Nicolas Despars, voorman van het comité der Achttienmannen en kolonel van de stedelijke burgermilities, sa men met twee collega's van het comité ter plaatse poolshoogte nemen. Ten huize Leys troffen ze een veertigtal personen aan die, boek in de hand, psalmen aan het zingen waren. Met zachtheid overreedde Despars de aanwezigen om rustig weer weg te gaan. Daar de heer des huizes afwezig was, informeerde hij bij de meid naar *'een man met een satijnen muts, afgeboord met fluweel'*, waarmee kennelijk een predikant of een voorganger bedoeld was. Er volgde een huiszoeking. Toen Despars een valdeur liet openen, trof hij daarachter tot zijn verbazing niet een Calvinistische voorganger, maar twee grauwbroeders in kloosterpij aan. Ook zij hadden dus blijkbaar de protestantse zangstonde bijgewoond.

Onmiddellijk zond Despars om de gardiaan van de Brugse grauwbroeders, de Spanjaard Francisco d' Astudillo. Die herkende zijn medebroeders formeel en liet ze

naar het klooster overbrengen. Ze werden in de kloosterkerker opgesloten. Kort daarop werden ze voor het kapittel gebracht. De gardiaan liet ze op hun naakte lijf tot bloedens toe geselen en het kapittel verwees ze tot levenslange opsluiting op water en brood. Daarmee leek de zaak als een interne kloosteraangelegenheid te zijn beslecht. Tot er rond zes uur 's avonds van stadswege een boodschap werd afgegeven met het verbod de twee broeders nog iets te doen. In het holst van de nacht, omstreeks twee uur, viel jonkheer Wouter van den Hecke, een protestants lid van de Achttienmannen, samen met zijn broer Joos en nog een aantal gelijkgezinde burgers binnen in het klooster. Hij riep de hele communautiteit samen, met inbegrip van de beide afvalligen. Na een kijkje te hebben genomen in de kerker — die hij vies vond — gebood hij onder straffe bedreigingen de geviseerde broeders voortaan met rust te laten.

Het was duidelijk dat er in de loop van de namiddag en avond in de schoot van het comité der Achttienmannen onenigheid was gerezen over de juiste aanpak. De volgende dag, 12 mei, kwam het comité samen met het schepencollege in spoedvergadering bijeen. Gardiaan Francisco d' Astudillo werd erbij geroepen. Scherp deed die zijn beklag over het onrecht dat hemzelf, zijn klooster en zijn orde de voorbije nacht was aangedaan. Hij verwierp elke inmenging in de berechting van ordebroeders. Tijdens de daaropvolgende deliberatie kreeg Nicolas Despars het hard te verduren. Een aantal schepenen verweten hem de twee franciscanen wederrechtelijk uit het huis van Ferdinand Leys te hebben weggehaald. Volgens de privileges, zo zeiden ze, mag in het huis van een burger van Brugge een gerechtelijke handeling enkel geschieden na voorafgaande toestemming van de schepenen. Dat was niet gebeurd, en bijgevolg moesten de twee naar Leys' woning worden teruggebracht.

In zulke gespannen sfeer stelde de gardiaan zich nu wijselijk wat omzichtiger op. Hij vroeg toelating om de aangelegenheid in zijn klooster ter stemming te leggen bij zijn medebroeders. De magistraat zei niets met zulke stemming te maken te hebben en wilde de collegebeslissing onmiddellijk zien uitvoeren. Jacob de Boot, Wouter van den Hecke en andere leden van de Achttien trokken samen met schout Joris van Themsicke in het voetspoor van de gardiaan mee naar het grauwbroedersklooster. Zodra ze binnen waren, verklaarde d' Astudillo dat hij er niet aan dacht de twee monniken vrij te geven. 'Onze privileges staan boven die van de stad,' zo zei hij, 'want ze zijn van goddelijke, niet van menselijke oorsprong.' Waarop Van den Hecke op brutale toon: 'Uw privileges zijn slechts verderfelijke instellingen van de monniken en de priesters.' Op het einde zwichtte de gardiaan voor de overmacht: ga ze dan maar zelf halen! In uitvoering van het schepenbevel werden de religieuzen naar het huis van Leys teruggeleid. Vandaar bracht iemand hen in veiligheid buiten de stadsmuren. Daar begonnen de twee opzienbarende onthullingen te doen over dingen binnen de kloostermuren die het daglicht niet verdroegen.

Schepen Reynier Winckelman en de griffier van de kamer der Achttienmannen, Michiel Heyns, gingen de volgende dag, 13 mei, buiten de stadspoorten de verklaringen van de beide religieuzen opnemen. Ze noteerden getuigenissen ten laste van een vijftiental medebroeders. Na uitgebracht rapport deed het schepencollege op 14 mei de volgende officiële vaststelling:

'Verschillende broeders van het convent van Sint-Franciscus zijn besmet met de ondeugd van sodomie¹, tot grote oneer van de stad en tot schandaal van de

¹ De gebruikte terminologie was 'sodomie ende buggherye'. Het woord sodomie stamt van de bijbelse stad Sodom, met een verwijzing naar de schanddad die er werden bedreven. Het Middel-Nederlandse buggherye gaat terug op het Franse woord bouggerie, van bougre of bulgare, waarmee verwezen wordt naar de Bulgaren als aanhangers van het Manicheïsme, een ketterij waar sodomie geacht werd zijn

gemeenschap.' Op last van de magistraat en onder bescherming van een vendel van vijftwintig soldaten begaven burgemeester Joos de Cabootere en schout Joris van Themsicke zich naar het grauwbroedersklooster, om de religieuzen in verzekerde bewaring te plaatsen in afwachting van hun verhoor. Tot zolang zouden de soldaten daar gelegerd blijven.

Brugge was te klein voor het sensationele nieuws. De buitenwereld zou niet lang moeten wachten. Op 17 mei werd stadsjurist Nicolas Casembroot naar Brussel gestuurd om de nieuwe landvoogd, aartshertog Matthias van Oostenrijk, alsmede Willem van Oranje en de Raad van State van de gebeurtenissen op de hoogte te brengen. Reeds de dag voordien, 16 mei, had het stadsbestuur van Brugge per bode berichten gestuurd naar de collega's van Gent, en vermoedelijk zal pensionaris Casembroot op 17 mei op weg naar Brussel van zijn doortocht in Gent gebruik hebben gemaakt om de details te vertellen. Onmiddellijk verspreidde zich ook hier het gerucht dat minderbroeders van de kloosters van Gent, Brussel, Antwerpen en Mechelen zich aan gelijksoortige feiten als in Brugge hadden schuldig gemaakt.

Nog een dag later, op pinksterzondag 18 mei, gingen in Gent de poppen pas goed aan het dansen in de kloosters van de bedelorden. Omstreeks 11 uur, tijdens de hoogmis, kwamen vendels soldaten gelijktijdig binnenvallen bij de dominicanen aan Onderbergen, de minderbroeders iets verderop aan de Leie, de karmelieten in de Lange Steenstraat en de augustijnen in de Sint-Margrietstraat. Met verwijzing naar het nieuws uit Brugge trokken ze de kazuifels en gewaden van de priesters die voor het altaar stonden af. De celebranten sloten ze samen met de medebroeders in hun kloosters op. 's Avonds brak er een ware vernielingsgolf los bij de dominicanen en de minderbroeders. De meubels werden door de ramen in de Leie gegooid, kinderen liepen met mis en koorboeken langs de straten, vrouwen sleepten huisraad en beddengoed weg. In de kelders werd de tap uit de wijnvaten getrokken en maakte men van de boter *slidderbanen*, glijbanen. Er werd hevig gestormd in de kloosterkerken. Dronken soldaten speelden op het orgel of liepen spottend, verkleed als weggelopen priesters, processiegewijs rond. Weliswaar werd de volgende dag, 's ochtends om acht uur, bij trommelslag uitgeroepen dat alle gestolen goed in het stadhuis moest worden afgegeven, op straf van onmiddellijke terechtstelling aan de galg. De kloosters bleven evenwel gesloten.

Er is een omstandig relaas bewaard van de terreur bij de dominicanen. Vooral op hen woog er verdenking van samenzwering met de vijand. Ze hadden immers geweigerd de eed van haat af te leggen tegen Don Juan van Oostenrijk, de Spaanse landvoogd die door de Staten-Generaal na diens onverhoedse inname van de citadel van Namen tot landsvijand was verklaard. De heer van Ryhove, een van de sterke mannen van Gent, ontbood de procurator van de dominicanen bij zich. Na hem smadelijk te hebben toegesproken, liet hij hem verder toch ongemoeid. Maar zijn eigen soldaten gaf hij de vrije hand. De kerk werd deerlijk gehavend en het klooster leeggeroofd. Later kwamen er een achttal 'opperhoofden van de kettters' op inspectie. Ze lieten folterinstrumenten aanrukken om de jonge novicen zagezegd hun tegennatuurlijke misdaden te doen bekennen. 'Zo meenden ze de zopas gebeurde wandaden te kunnen vergoelijken', zo commentarieert de kloosterchroniqueur. Tegen de avond gingen ze weer weg.

Maar rond middernacht viel er een nieuwe bende van zo'n zestig man binnen. Aangezien er geruchten gingen dat de katholieken gewapenderhand zouden tussenbeide komen, werden de dominicanen verplicht allemaal samen aan een grote tafel in de refter te gaan zitten. Ze werden ermee bedreigd bij de minste onraad doodgeschoten te worden. Tot driemaal toe werden er die nacht aanstalten gemaakt om zogezegd aan een massa-executie te beginnen. De beproevingen stegen ten top toen iemand die zich als beul uitgaf de prior beval bij het kapblok neer te knielen en het zwaard hief om hem het hoofd af te slaan. 'Maar daarna hebben wij gehoord dat het allemaal geveinsd, een Kluchtspel was', aldus opnieuw de kloosterkroniek. Zo leefden de religieuzen vijf dagen lang onder de terreur. Ze kregen aan het einde toestemming om het klooster te verlaten, iets wat de meesten van de tweeënvijftig broeders op 24 mei ook daadwerkelijk deden. Die dag deden ook de Gentse karmelieten en augustijnen hetzelfde. De minderbroeders bleven onder huisarrest. Acht onder hen waren als verdachten in de nacht van Pinksteren op pinkstermaandag overgebracht naar het Huis van Schardau in de Onderstraat, de plek waar tevoren ook al de bisschoppen van Brugge en Ieper hadden gevangengezeten.

Het nieuws van de ophefmakende gebeurtenissen in Brugge en Gent verspreidde zich als een lopend vuurtje door de hele Nederlanden. Vanuit Antwerpen deed de Engelse gezant William Davison op 21 mei 1578 er het relaas van aan zijn chef in Londen, Sir Francis Walsingham. Hij berichtte dat er in de eerste Vlaamse stad achttien of negentien broeders en vijf of zes jonge novicen waren gearresteerd op beschuldiging van the *horrible vice of sodomye*. Ze hadden volgens hem bekend dat zulke feiten niet enkel in hun eigen klooster voorkwamen, maar ook onder de religieuzen van Gent, Mechelen, Brussel en in nog twee of drie andere steden. Naar men algemeen verwachtte zouden die van Brugge de straf ontvangen die voor zulke misdaad door de wet was voorzien en het zag ernaar uit dat die van de andere plaatsen waar hetzelfde was onthuld niet beter af zouden zijn. En het bericht gaat verder: 'De Gentenaren, deels uit reactie op dit nieuws uit Brugge, deels in verband met enige moeilijkheid bij het afnemen van de eed die algemeen was opgelegd aan de hele geestelijkheid, en deels uit bijzondere nijd die ze hebben tegen de broeders van de vier bedelorden van hun stad, zijn begonnen hen op te sluiten en wat ruw te behandelen. Naar de mening van sommigen zullen ze hen allen, of althans het grootste deel van hen, uit de stad verdrijven. Sindsdien zijn er veertien of vijftien minderbroeders tengevolge van hun weigering de hogergenoemde eed af te leggen uit de stad vertrokken. De anderen, die zich naar het gebod hebben gevoegd, kregen toelating om in hun staat te blijven.'

Tot zover het stuk, dat thans nog wordt bewaard in het Public Record Office in Londen. In zijn rapport stelt William Davison de brutale aanpak van de Gentenaren meteen in de juiste context. Hij laat doorschemeren dat de affaire gretig werd uitgebuit door de radicalen in de revolutionaire stadsbesturen van Gent en Brugge. Ze hadden nu een bruikbaar argument om eens en voorgoed af te rekenen met de biddende orden.

De allesbehalve vriendschappelijke relaties met de bedelmonniken, die doorgiftgen voor de kampioenen van de conservatieve orthodoxie, waren in beide steden niet nieuw. In Brugge was sinds de verhitte discussies rond de armenzorg in de jaren der tig de spanning tussen de erasmiaansgezinden in het stadsbestuur en de mendicanten eigenlijk nooit meer ver weg geweest. In het verhaal over het optreden van Lorenzo de Villavicencio (hoofdstuk 8) is reeds uitvoerig bericht over het heroplaaiende conflict tussen de stad en de dominicanen, augustijnen en

minderbroeders in de jaren zestig Aan het heikele probleem van de stedelijke armenzorg werd nu nog de aanpak van de kettervervolging toegevoegd. De minderbroeders deelden daarbovenop in het odium waarmee de controversiële broeder Cornelis van Dordrecht beladen was, een man die tijdens de revolutionaire gebeurtenissen van 1578 vanaf de kansel weer onvervaard tekeering tegen de Brugse stadsmagistraat. Ook een andere minderbroeder, Francois Everaert, en de provinciaal van de augustijnen, Jacob van de Velde, hielden in maart 1578 vanaf de preekstoel *indiscrete ende uproerighe proposten*. De schepenen stuurden hun een strenge waarschuwing, met het verbod zich in hun sermoenen nog langer te bemoeien met staatszaken. Nu die confraters gekapitteld waren, nam de prior van de karmelieten, Karel Courtewyle, het strijdwapen over. Zijn preek tegen de 'onwettige' aartshertog Matthias en tegen de aan hem verschuldigde eed — waarover hierna uitvoeriger wordt gehandeld — leverde de karmeliet op 13 mei 1578 eveneens een scherpe berisping op. In Gent waren de spanningen lange tijd minder uitgesproken geweest. Maar tijdens de Beeldenstorm van 1566 was ook hier gebleken dat dominicanen, minderbroeders, karmelieten en augustijnen ten zeerste gehaat waren bij de Calvinisten. Al spoedig na de machtsovername van 1577 lieten de twee sterke mannen van het nieuwe bewind, Jan van Hembyze en de heer van Ryhove, hun afkeer ten aanzien van de mendicanten blijken. Op 5 februari 1578 legerde Ryhove in de vier kloosters telkens veertig soldaten, onder het voorwendsel dat er 's nachts heimelijk krijgsvolk en geschut zou zijn binnengebracht. Toen het vermoeden onjuist bleek, werden de soldaten teruggetrokken. 'Maar het valt wel te denken', zo luidt de interpretatie van de kroniekschrijver, 'dat de reden van zulk gedrag minder hun vrees voor verraad is, dan wel hun begeerte om onder een verzonnen dekmantel de geestelijken te beroven en verjagen, iets wat ze zich bij de eerste goede gelegenheid hebben voorgenomen te doen.'

In Gent was het gemeend, zo beseften de mendicanten, en daarom hielden ze zich, veel meer dan de Brugse collega's, van meet af aan gedeisd. Een waarnemer vertelt dat ze goed beseften dat het stadsbestuur het vooral op de geestelijken had gemunt, als potentiële verraders, die zonder twijfel in contact stonden met de afgezworen landvoogd Don Juan. Aanhoudend waren er pesterijen. Op 22 februari 1578 eiste de stad de kloosterschat van de augustijnen en de minderbroeders op. Vanaf 11 maart mochten de kloosters 's nachts geen klokkeel meer luiden. Net zoals in Brugge werd op 3 mei een augustijn aangemaand zich in zijn preken maar beter aan het ware evangelie te houden, zonder zich met de zaken van de stad te bemoeien. Vanaf 11 mei waren in elk van de vier kloosters opnieuw dertig soldaten gelegerd. Ze gaven zich daar over aan bandeloosheid. De brutale pinksterstorm van de week daarop kwam dus niet helemaal uit de lucht gevallen.

Dat de gespannen verhoudingen met de geestelijkheid in het algemeen en de bedelorden in het bijzonder naar een climax gingen, is niet zomaar te verklaren door een redeloos antipapisme bij de nieuwe machthebbers. Er was bij hen ook daadwerkelijk paniek wegens de precaire politieke en militaire situatie van het regime van de Staten-Generaal. Enerzijds had die Generaliteit met haar troepen op 31 januari 1578 in Gembloers een verpletterende nederlaag moeten incasseren van het Spaanse leger onder leiding van de hertog van Parma. Daarop zette Leuven zijn poorten open voor de overwinnaars, andere steden in Brabant, Henegouwen en Limburg volgden. Anderzijds was bekend geraakt dat de paus een volle aflaat verleende aan de soldaten van het Spaanse leger in de Nederlanden. Men was ervan overtuigd dat de adel en de geestelijkheid van de Waalse gewesten spoedig helemaal van de Staten-Generaal

zouden afvallen en zich zouden aansluiten bij Don Juan. Buiten de Generaliteit om begon Gent in eigen naam een politiek tegenoffensief. Het recept was de hernieuwing van een aloud alliantieverdrag uit 1339 tussen het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant, waardoor de stad van Jacob van Artevelde met het oog op de gemeenschappelijke economische belangen van beide gewesten ook een meer eenduidige 'nationale' politiek had willen doordrukken. Gent wachtte nu zelfs niet op een akkoord om zich al in februari en maart 1578 *manu militari* te verzekeren van alle Vlaamse steden, met inbegrip van Brugge, en ze een vanuit Gent gedirigeerd regime op te leggen.

Het nieuwe centrale bestuur, met een Raad van State waarin nu ook vrienden van Willem van Oranje zetelden, eiste op 22 april 1578 van de geestelijkheid een eed van trouw aan de door de Staten aangestelde landvoogd, aartshertog Matthias van Oostenrijk, en van afkeer van de officiële koninklijke landvoogd, Don Juan van Oostenrijk. Vele geestelijken weigerden de gevraagde eed uit protest tegen het mateloze drijven van de Calvinisten. Dat gaf de antikatholieke partij de wind in de zeilen. De gedrukte exemplaren waarin de eed werd geëist, werden in Gent op 3 mei gewelddadig vernield. De onderliggende reden was dat het betreffende plakkaat tevens bepalingen bevatte tegen de openlijke Calvinistische predicaties, die immers nog steeds onwettelijk waren, in strijd met de Pacificatie van Gent.

In Brugge maakte men een begin met het afnemen van de eed, maar ook daar was er vooral bij de bedelorden veel tegenkating. Volgens een mededeling van Oranje in de Staten-Generaal verscheen er in mei 1578 in Gent een vlugschrift waarin werd geëist dat de ketterplakaten weer in werking zouden worden gesteld, wak vroeger met galg, beulzwaard en brandstapel. Nog steeds volgens de Prins zouden *die van Audenaerde, Curtrycke ende Brugghe hemlieden inde handen van don Je han willen overgheven hebben*.

In Gent hadden de vier bedelorden het aanhoudend zwaar te verduren. Na de pinkstertroebelen van 18 mei werd er op 25 mei opnieuw hevig gestormd in de kloris terkerken van de augustijnen en de karmelieten, en het meest nog bij de minderbroeders, waar de beelden op een hoop werden gegooid in het kerkship en in brand gestoken. Einde mei werden de kerken van de karmelieten en de dominicanen witgekalkt en omgevormd voor de Calvinistische eredienst. Met toestemming van het stadsbestuur hielden op zondag 1 juni 1578 in de beide kerken Calvinistische predikanten voor de eerste keer een publieke preek, naar het heette onder grote toeloop.

INTERMEZZO

Houding van het Calvinistische consistorie van Gent tegenover de gebeurtenissen in de kloosters

Het is interessant te peilen naar de reactie van de Gentse Calvinisten en hun predikanten op de pinksterstorm in de kloosters. Daartoe beschikken we over een merkwaardige brief van 29 mei 1578, waarin de Calvinistische kerkenraad van Gent het omstandige relaas doet aan de collega's van het consistorie van de Nederlandse vluchtelingenkerk in Londen. 'Van de religieuzen van de vier orden', zo luidt het bericht, 'is een deel gevangen om de gruwelijke zonden tegen de natuur die zij begaan en zelf bekend hebben, de anderen zijn uit hun klooster gelopen. Wij verhoppen bijgevolg, zonder twijfel volgens de wens van het college der Achttien, binnen zeer korte tijd de kloosterkerken te gebruiken om er openlijk des Heren Heilig Woord in te preken.'

Dit interne bericht laat er geen twijfel over bestaan: er was een rechtstreeks verband tussen de uitdrijving van de bedelorden en de eerste publieke predikaties. Evenmin is er twijfel aan de openlijke steun van de Gentse Achttienmannen aan dat voornemen. Die hadden al op 27 mei 1578 een brief gericht aan de synode die tegen 3 juni was samengeroepen in Dordrecht. 'Wij twifelen er niet aan', zo schreven ze, 'dat uw christelijke vergadering tot doel zal hebbende gereformeerde gemeenten in ons land te bevorderen. De opportuniteit die de Almachtige God ons door Zijn wijsheid nu dagelijks verleent willen we aangrijpen om de kerkgemeente die ons is toevertrouwd te begunstigen. Het comité der Achttienmannen van onze stad heeft het daarom goed bevonden naar middelen te zoeken waardoor wij het Rijk van Christus het best zouden kunnen opbouwen en vergroten. Gewone predikanten volstaan daartoe niet, wij vragen u enige geleerde en godvruchtige predikanten naar hier te sturen. Want gij beseft maar al te goed hoeveel er gelegen is aan onze stad Gent, die wij volgens Gods Woord willen reformeren.'

Alleszins kwam de voorspelling van het Gentse consistorie van 29 mei uit: op 1 juni hadden de eerste publieke predicaties plaats. Op de openingszitting van de synode van Dordrecht op 3 juni 1578 sloeg het nieuws uit Gent in als een bom. De hoge vergadering beseftte goed dat door dat nieuwe feit zowel op het kerkelijke als op het politieke vlak grote moeilijkheden te verwachten waren. Oranje en de Staten-Generaal hielden krachtig vast aan de Pacificatie, omdat die het enige middel was om het zo moeilijk bereikte samengaan tussen de opstand in het Noorden en de beweging in het Zuiden te bewaren. Zelfs als men aan de bepalingen van de Pacificatie een zeer ruime interpretatie gaf, dan nog was met het houden van geheime protestantse bijeenkomsten in de nog katholieke gebieden de grens van het toelaatbare reeds bereikt. Met de openbare preken was in Gent die grens nu ver overschreden. Er ontstond hier dus een kerkelijk en politiek probleem van eerste orde.

Zodra het ophefmakende nieuws uit Gent Dordrecht had bereikt, stuurde de synode Jean Taffin, hofprediker van de Prins, naar Antwerpen om Oranjes reactie te vernemen. Tijdens Taffins audiëntie op 5 juni vertoefde ook de Gentse predikant Jacob de Coninck in Antwerpen. Na afloop kreeg hij van Taffin en van de tweede hofprediker, Pierre Loyseleur de Villiers, te horen hoe *grootelick dat het doen dier van Ghent syner Excellentie mishaechede*. De arme De Coninck werd door de hofpredikanten hard gekapitteld en met *hooghe woorden* werd hij aangemaand de Gentenaren te doen inbinden, wilden zij zyner Excellentie niet de hoogste swaericheit ende den vaderlande het merckeicste pericule aenbrengen. Ontdaan reisde Jacob de Coninck naar Gent terug. Onmiddellijk na zijn aankomst riep hij de gemeenteleden samen. Die lieten zich niets opleggen: eendrachtig waren ze van mening dat de publieke kerkdiensten moesten doorgaan, 'aangezien het belang van de stad, alsook het welvaren van alle Calvinistische gemeenten in Vlaanderen die het oog op ons gericht houden, daarvan afhangt.'

's Anderendaags, 7 juni, was er al een brief van Oranje aan de predikanten van Gent, waarin hij hun plannen kort en krachtig een halt toeriep. Onverwijld trokken ze met de brief naar de Achttienmannen, met de vraag wat hun te doen stond. Die antwoordden dat ze er zich niets moesten van aantrekken en dat de publieke predicaties onverminderd moesten worden voortgezet. Na veel twijfels besloot Jacob de Coninck uiteindelijk zich bij dat standpunt neer te leggen. Op 8 juni preekte hij zelf in de dominicanenkerk, *'beide met*

vrymoedicheyt ende beven, op den Heere alleene siende en op Zyn gemeynte', zoals hij zijn relaas besluit. De Gentse Calvinisten, met de steun van het stadsbestuur, wisten nu van geen wijken meer.

Gent liet al spoedig blijken de zaak van de ontuchtige monniken ten gronde te zullen aanpakken. Op 25 mei 1578 was er op het stadhuis een buitengewone gezamenlijke vergadering van de beide schepencolleges met de Achttienmannen en de ambachtsdekens. Men besliste de acht in het Huis van Schardau gevangen minderbroeders en tevens zeven augustijnen over te leveren aan de baljuw. Ze werden de volgende morgen opgesloten in het Gravensteen. Op 26 mei werd de bewaking van de overige, nog steeds in hun klooster vastgehouden minderbroeders, opgeheven waarna zij, zoals tevoren hun confraters van de andere orden, toestemming kregen om weg te gaan.

Het minderbroedersklooster van Hulst was eveneens enige tijd bewaakt geweest door acht soldaten, maar nadien weer opengesteld voor de uittocht van de broeders. Enkel de Hulsterse gardiaan, Jan Taeye, die door enkele burgers met groot *leedt ende quellinge* werd bestookt, kreeg geen paspoort om de stad te verlaten. Toen hij uit het klooster kwam, werd hij onmiddellijk opnieuw gearresteerd en gevankelijk naar Gent overgebracht. Hij werd er samen met de Gentse betichten in het Gravensteen opgesloten.

Op 3 juni werd de hele groep van zestien gedetineerde religieuzen overgebracht van het Gravensteen naar de voormalige kerkelijke gevangenis van het Geestelijk Hof, onder de hoede van de *gheweldighen prevoost* Willem vander Muelne. Dat was een juridische spitsvondigheid. Aangezien het om geestelijken ging, konden ze in theorie enkel berecht worden door de kerkelijke rechtbank, de officialiteit van het bisdom Gent. Na de dood van de eerste bisschop Cornelius Jansenius was de Gentse zetel evenwel vacant. Aan Clemens Crabeels, vicarisgeneraal van het bisdom en als officiaal ook kerkelijk rechter, was op 24 januari 1578 de geestelijke jurisdictie ontgenomen. Ze was overgedragen aan een leek, een stroman van het nieuwe regime. In die bizarre situatie besliste het hof van aartshertog Matthias in Antwerpen het initiatief van de rechtspleging toe te vertrouwen aan het hoge burgerlijke justitiehof, de Raad van Vlaanderen. De raadsheren Joos Huusman en Gillis Wyts werden belast met het instrueren van de processen. Als vorstelijke commissarissen vormden ze samen met de schepenen de strafrechtbank. Die nooit eerder geziene constructie rammelde juridisch aan alle kanten, maar werd gewettigd door de stelling dat uitzonderlijke situaties uitzonderlijke schikkingen vereisen.

De verhoren onder foltering vonden plaats op 3 en 5 juni 1578. Op 7 juni overleed een van de hoofdbetichten, Jan d'Hamere, afkomstig van Kaprijke en sacristieverantwoordelijke van de Gentse minderbroeders. Het gerucht ging dat hij zelfmoord had gepleegd door verhangen of vergiftiging. Meester Bauwyn Avroy, beëdigd stadsdokter, deed samen met de chirurgijns pensionarissen een lijkschouwing. Gevangenisbewaarder Sanders de Groote kreeg een extra vergoeding voor zijn dienst, *moeyte en vulichede ghedoocht inden persoon ende lichaeme van broeder Jan d' Hamere, die aldaer openghesneden es byden ghezwooren medecin*. De lijkschouwers kwamen tot de bevinding dat de dood het gevolg was van een breuk (opgelopen bij de pijniging?). Niettemin velden de schepenen van 'de keure', in aanwezigheid van hun collega's van de tweede schepenbank (van 'gedele') en de Achttienmannen, op 9 juni alsnog een vonnis: het dode lichaam, gehuld in de kloosterpij, diende op een sleewagen naar de galgplaats buiten de Muidepoort te worden gevoerd om het, geketend aan een staak, met bundels stro te verbranden. De bij de dissectie verwijderde

ingewanden werden zomaar in de Leie gegooid.

Intussen was er veel heisa ontstaan rond de beschuldigingen tegen gardiaan Jan Taeye. Er was in Hulst een onderzoek naar hem ingesteld op aangeven van zijn voormalige medebroeder Hans van Hove, iemand die al vijfjaar tevoren zijn grauwe sappe had afgegooid. Tegenover kapitein Vendere en het vanuit Gent opgelegde comité van Negenmannen van Hulst had Hans bekend dat de gardiaan drie keer met hem *te doene ghehadt hadde*. Van Hove, op zijn beurt gevankelijk overgebracht naar Gent, bleek gemakkelijk beïnvloedbaar te zijn. Toen het Hembyze ter ore kwam dat die belangrijke getuige van plan was zijn beschuldigingen te herroepen, liet hij de Raad van Vlaanderen een onderzoek instellen. Uit de chaotische opeenvolging van talrijke tegenstrijdige verklaringen én van medegevangenen én van burgers van Hulst — die blijkbaar ongehinderd op bezoek konden komen in de Gentse gevangenis — kwam tussen 2 en 11 juni beetje bij beetje de ware toedracht aan het licht. Hans van Hove zou destijds tijdens zijn verhoor in Hulst onder druk zijn gezet door middel van een zogenaamde bekentenis die de gardiaan in zijn Gentse gevangenis had neergeschreven. *'Hans, wat wilt ghy 't loochenen, de Gardiaen heeft ons selve ghescreven dat hy u ghehouden heeft voor zyn meysen'*, zo zei men hem, waarop hij dan: *'Waeromme en soude ick oick den Gardiaen niet belasten, hy heeft my wel belast.'*

Bekennen dus maar, dat het onder meer een keer gebeurd was in het minderbroedersklooster van Gent met een zekere broeder Michiel, nog eens in het vrouwenklooster van Sint-Clara in Brugge en een derde keer in Sint-Omaars. Na talrijke welles-nietes hield Van Hove het tegenover de raadsheren ten slotte bij één keer, al negen jaar geleden. Hij bekende in Sint-Clara in Brugge eens bij de gardiaan te hebben geslapen *'ende dat de sake daer gebuert es'*. Wel had de gardiaan nadien boete en uitzuivering van zijn zonde gedaan. De warrige opeenvolging van het uiten en weer intrekken van beschuldigingen bleek niemand echt te overtuigen. Weliswaar bleef Jan Taeye nog gedurende zeven maanden opgesloten, maar op 12 januari 1579 werd hij zonder meer uit de gevangenis ontslagen.

Tegelijk met de zaak van de gardiaan van Hulst kreeg het onderzoek tegen de Gentse religieuzen zijn beloop. Beducht om praatjes dat het niet met de nodige onpartijdigheid werd aangepakt, meldde zich op 31 mei 1578 een belangrijke stadsdelegatie aan in de vergadering van de Raad van Vlaanderen. Jan van Hembyze zelf voerde als delegatiehoofd het woord. De vraag was de informatie, verhoren en eventuele bekentenissen van de gevangen mendicanten te laten nazien door drie raadsheren, in het bijzijn van vertegenwoordigers van de geestelijkheid. Raadsheren Jan de la Porte en Lieven Snouck en advocaatfiscaal Joos Jaqueloot werden met de aangelegenheid belast. Een meer kritische commissie was in de gegeven omstandigheden nauwelijks denkbaar. De drie heren waren immers destijds betrokken geweest bij Alva's Raad van Beroerten en hadden om die reden enkele weken tevoren zelfs huisarrest gekregen van de Achttien!

Op 9 juni was het onderzoek gedaan. Alle stukken waren nagezien door de drie 'zeer onpartijdige' raadsheren en verder door drie kanunniken van Sint-Baafs, de deken van de christenheid en meer dan vijfentwintig leden van zowel de beide Gentse schepenbanken als van het comité der Achttienmannen. Op die dag kreeg de Raad van Vlaanderen opnieuw een gewichtige stadsdelegatie op bezoek. Weer werd ze aangevoerd door Jan van Hembyze en ze bestond verder uit vertegenwoordigers van de beide schepenbanken en de Achttienmannen, de deken van de wevers, de

overdeken van de 53 kleine ambachten en stadspensionaris Filips de Brune. De delegatie zei te komen luisteren naar het advies van het hof betreffende de aard van de op te leggen straf. De Raad van Vlaanderen stak zijn wrevel over dat ongepaste bezoek niet onder stoelen of banken. De Raad beperkte zich tot de mededeling dat in het algemeen misdadigers een voorbeeldige straf moeten krijgen, zonder meer. Hembyze zei daarop te verwachten dat de schuldigen die én een actieve én een passieve rol hadden gespeeld in de seksuele handelingen de doodstraf zouden krijgen. Degenen die tegen hun zin misbruik hadden ondergaan, zouden moeten worden verbannen na het verschroeien van hun hoofdkruin. Het hof antwoordde koekjes niet eerder een advies te zullen uitbrengen dan na voldoende tijd te hebben gehad om de stukken grondig te bestuderen. Of de Raad van Vlaanderen later ook daadwerkelijk zo'n advies heeft gegeven, is niet bekend.

De maand juni toonde in Gent spanningen te over op het godsdienstige vlak. Niet alleen was er het wachten op het vonnis tegen de gevangen kloosterlingen, ook de almaar toenemende illegale predicaties van de Calvinisten droegen daartoe bij. Op zondag za juni was er een zwaar incident in de Sint-Michielskerk. Aangezien de Gentse mendicanten monddood waren gemaakt, kwam er voor het sermoen van drie uur 's middags een minderbroeder over uit Brugge. Het was de reeds genoemde Francois Everaert, iemand die befaamd was om zijn geleerde preken tegen de ketterij. Onder de talrijke toehoorders ontstond er groot tumult toen soldaten en kinderen buiten op het kerkhof twee grote straathonden tegen elkaar ophitsten en ze al vechtend en blaffend de kerk binnenjoegen. De predikant vluchtte ijlings naar de sacristie en wist ternauwernood in wereldlijke kleren uit Gent te ontsnappen.

Op zaterdag 28 juni viel de uitspraak in de strafzaak. Het eerste vonnis betrof vijf religieuzen, namelijk Vincent Ysert, zoon van Pieter, Vincent Hofiate, zoon van Goris, en Gelein Boye, zoon van Cornelis, alle drie geboren in Brugge maar geprofest in het Gentse minderbroedersklooster, en verder de augustijnenbroeders Joos van Dijke of van Dickele, zoon van Jan, geboren in Gent, en Clays Danneels, geboren in Leuven, beiden eveneens geprofest in hun Gentse klooster. Volgens de termen van het vonnis waren ze schuldig bevonden aan seksuele omgang met elkaar, 'elkaar tegennatuurlijk bevlekkend en wellustig behandelend in hun respectievelijke kloosters, tot aan de daadwerkelijke en volkomen bevrediging van hun vleselijke en onredelijke drift toe, boven nog verschillende andere afgrijselijke vuiligheden en onnutigheden die zij, de een met de ander, bedreven hebben.' 'Dat alles is zowel door hun eigen bekentenissen als anderszins genoeg gebleken', zo eindigt de motivering.

De vijf religieuzen werden veroordeeld tot terechtstelling op de brandstapel. De uitvoering van het vonnis was nog voor de dag zelf vastgesteld, in de namiddag. Even voordien, op het middaguur, werden aan drie lekenbroeders lichtere straffen voltrokken. De vlinderbroeders Jan Vyncke, zoon van Pieter, afkomstig uit Oosteeklo, en Rogier Vlamijnck, zoon van Charles, afkomstig uit Rijsel, waren schuldig bevonden aan 'wellustige tegennatuurlijke handelingen met elkaar en met andere religieuzen van hun convent.' De misdaad van de lekenbroederaugustijn Lieven Luck, afkomstig uit Kaprijke, was 'gelijksoortige tegennatuurlijke daden met een religieus van zijn convent te hebben bedreven.' Voor alle drie was er de verzachtende omstandigheid dat 'hun vleselijke lust niet tot volkomen bevrediging had geleid.' Als straf werden ze op een straatwagen tot voor het schepenhuis gevoerd, elk met stro voor de ogen gebonden, om er tot bloedens toe te worden gegeseld en waar hun vervolgens de kruin werd verschroeid. Na die publieke vernederingen werden ze uit de stad gejaagd, met een banvonniss van vijftig jaar uit Vlaanderen.

Enkele uren later was het de beurt aan de ter dood veroordeelden. De plaats van executie was de Vrijdagmarkt. Er was veel volk op die zaterdagmiddag, maar de stad had op en rond de plek scherpe veiligheidsmaatregelen getroffen. De toegangswegen waren met gewapende soldaten en geschut bezet en ook op het plein zelf stond er ter afschrikking een kanon (misschien is hier de Dulle Griete bedoeld, die pas uit Oudenaarde was overgebracht naar Gent, waar ze in de buurt van de Vrijdagmarkt was opgesteld). Jonkheer Adolf de Gruutere, Pieter Cluetryn en Lieven Mannins schepenen van 'de keure', namen als vertegenwoordigers van de rechtbank plaats in de voorkamer van het Tooghuis, het huidige Keizershof. Na hun dodenmaal werden de patiënten in een kar aangevoerd. Voor hun laatste tocht kregen ze geestelijke bijstand van broeder Jan de Pottere, prior van de karmelieten, en Lieven Baers, prelaat van de premonstratenzerabdij van Drongen. Op een stelling werden de vijf aan evenveel palen vastgeketend. Getuigen beschreven ze als allen zeer jong, de oudste nog niet eens twintig jaar.

De jongste was Clays Danneels, neef en petekind van niemand minder dan voorschepen/burgemeester Jan van Hembyze zelf. Volgens de kroniekschrijvers Jan van de Vivere en pater Bernardus de Jonghe had Hembyze de jongen met *pluymstrijckerie ende veel beloften misleid*. Hij had beloofd hem buiten vervolging te laten stellen als hij schuld zou bekennen, iets waar Clays was op ingegaan. Vanaf de brandstapel riep de jongen zijn oom nog toe: '*Peetgen, Peetgen, eyst ditte, dat ghij mij beloofd hebt?*' Bij het oplaaien van de vlammen waren 'de rauwheid en het misbaar die zij maakten bij het ter dood verwijzen en het sterven godgeklaagd.' De Calvinistische predikant die bij hen op het schavot stond om hen in het stervensuur te troosten, riep overluid dat men voor hen zou bidden, 'want zij onnoosel (kinderlijk onschuldig) waeren.' Er ontstond wat rumoer bij sommige omstanders. Ze vroegen waarom die nog zo jonge mensen dan wel moesten worden gedood. Na afloop werden de verbrande lichamen naar de galgplaats buiten de Muidepoort gevoerd en er begraven. Het schavot bleef nog tot 30 juni op de Vrijdagmarkt staan, wat velen deed denken dat er nog meer religieuzen zouden worden gedood.

Drie franciscanen en twee augustijnen waren nu terechtgesteld, één franciscaan was postuum gevonnist, twee lekenbroedersfranciscanen en een lekenbroederaugustijn waren smadelijk weggejaagd. Een aantal andere verdachten zou nog lange tijd opgesloten blijven. Noch van gardiaan Jan Taeye van Hulst, noch van zijn drie Gentse ordegenoten, Jan Briel, Adriaan van Damme en Jacob Ingelbrecht, wist men enige duidelijke bekentenis af te dwingen. Pas op 12 januari 1579, enkele dagen nadat Willem van Oranje de stad Gent ertoe had kunnen overhalen om in toepassing van zijn *Religionsfrid* meer gematigdheid te betonen in godsdienstige aangelegenheden, kwamen de vier vrij. Twee anderen van amper 19 jaar oud, namelijk de augustijnennovicen Anthonis Soetaert en Hendrik Zeghers, tegen wie men blijkbaar toch enige schuld had kunnen aantonen, werden de volgende dag voor drie jaar uit de stad verbannen.

In Gent waren de vonnissen al uitgesproken en voltrokken toen Brugge nog een begin moest maken met de berechting. Aanvankelijk waren de repressiemaatregelen tegen de mendicanten daar in grote mate gelijktijdig met die in Gent uitgevoerd. Ook de Brugse grauwbroeders kregen op dezelfde 14 mei 1578 huisarrest onder toezicht, maar net zoals in Gent werd de militaire bewaking op 24 mei opgeheven. Op die datum werden zes religieuzen tegen wie de zwaarste beschuldigingen wogen, opgesloten in het Steen, en wel in afzonderlijke *blockhuysen*, een soort isoleerkamers, 'omme de

zelve te bet te moghen houden verscheden'. Vijf anderen werden in de kloosterkerker aan de hoede van de gardiaan overgelaten. De overige broeders moesten in hun klooster blijven met gesloten deuren en zonder klokkengelui, op straf van anders als medeplichtigen van *de vuylen faicte* waarmee het klooster besmet was uit de stad te worden verjaagd.

Net zoals in Gent waren ook hier de raadsheren Joos Huusman en Gillis Wyts door het hof van aartshertog Matthias aangesteld tot commissarissen van de landsheer. Bijgestaan door de assessoren Jan du Breucq en Jan Caluwaert vormden ze samen met de Brugse schepenen de strafrechtbank. Op uitdrukkelijke vraag van Willem van Oranje richtten zij evenwel een uitnodiging aan vertegenwoordigers van de geestelijke rechtbanken om het verloop van het proces te komen volgen. De bisschop, Remi Drieux, sloeg men over omdat hij sinds de staatsgreep van Hembyze en Ryhove nog steeds gevangenzat in Gent. In zijn afwezigheid aanvaardde de officiaal van de bisschoppelijke rechtbank de oproep. Twee kanunniken van SintDonaas, namelijk aartsdiaken Jacob van den Eecke en penitentiarius Matthias Lambrecht, vertegenwoordigden tegelijk het kapittel en de gardiaan van de grauwbroeders. Ook de generaal van de minderbroeders was gevraagd. Pater Francois de Goisseau, lector van het klooster van Aat, fungeerde als zijn plaatsvervanger. De provinciaal van de minderbroeders, eveneens aangezocht als waarnemer, liet niets van zich horen.

De eerste verhoren die Huusman en Wyts tussen 18 en 21 juni 1578 in Brugge afnamen, leverden onder meer zware beschuldigingen op tegen broeder Francois Voughenaere. Hij kreeg de novice Jacob Tant evenwel zover zich te zullen inspannen om de medenovicen ervan te overtuigen 'hun geweten te ontlasten'. Mogen ze hier al oren naar hebben gehad, enkele van de jonge religieuzen raakten helemaal van de wijs toen hun werd gezegd dat wie anaal geslachtsverkeer had toegestaan, al was het passief, zelf eveneens ter dood zou worden gebracht. Met zo'n noodlottig perspectief trokken Jan Fabri, Adolf Clauwaert, Jacob Speelman en Jan de Smit de ergste beschuldigingen tegen pater Voughenaere dan maar weer in. Fabri en Speelman schreven in die zin ook briefjes aan hun gardiaan Francisco d 'Astudillo en aan hun gezaghebbende kloosterpredikant Francois Everaert. Ook broeder Cornelis van Dordrecht bemoeide zich met de zaak.

Toen die onverwachte wending de rechtbank ter ore kwam, werd beslist de ondervraging van de betichten onder tortuur te doen verlopen. Er kwam hevig verzet van de kerkelijke waarnemers. Ze gingen hun beklag doen bij aartshertog Matthias Op hun beurt vroegen raadsheren Huusman en Wyts aan het schepencollege advies in te winnen in Brussel. Ze wilden zich ervoor hoeden de hun toegemeten opdracht te buiten te gaan. Later kwam er bericht uit Brussel dat men, gezien de aard van de felten, niet al te nauw moest letten op het canoniek recht. Op 5 juli eisten Francois de Goisseau en gardiaan Francisco d 'Astudillo in naam van de generaal van de minderbroeders de uitlevering van de gevangen broeders, om ze door de eigen orderechtbank te doen berechten. Ze zeiden zich ervoor te engageren dat bij een eventuele bestraffing de eer Gods zou worden gehandhaafd en dat zou worden voldaan aan behoorlijke justitie, tot volledige voldoening van de schepenen. Op 9 juli verwierp de rechtbank hun eis.

Nog dezelfde dag begon de procedure op de pijnbank. Van de verhoren onder foltering die in de zaak Francois Voughenaere tussen 9 en 16 juli 1578 werden afgenomen is het integrale procesverbaal bewaard. Merkwaardigerwijs bevindt het stuk zich niet in het boek van de criminele verhoren in het Brugse stadsarchief, maar wel in een 'verspreid' register in het rijksarchief van Brugge. De ondervragingen in de

folterkamer van het Steen werden bijgewoond door de raadsheren Huusman en Wyts, en verder door de beide burgemeesters van Brugge, het bijna voltallige schepencollege, pensionaris Nicolas Casembroot en schout Joris van Themsicke.

Onder indruk van de onwezenlijke sfeer in de pijnkelder gingen sommige gevangenen spontaan tot bekentenissen over. Anderen spraken slechts nadat ze waren vastgemaakt *ande crammen* en onder lijfslagen met roeden. Zorgvuldig werd telkens genoteerd of ze vervolgens, na de tortuur, al dan niet bij de afgedwongen bekentenis bleven. Tijdens de verhoren werden de meest delicate vragen niet geschuwd. Zo kwam dan het onfrisse, soms zielige verhaal naar boven van wantoestanden in het grauwbroedersklooster.

Blijkbaar waren er soms uitingen van noodseksualiteit geweest, dan weer brutaal misbruik van jonge novicen door oudere paters vanuit hun machtspositie. Een enkele keer was er sprake van een langdurige homoseksuele relatie. Volgens Francois Voughenaere was het tussen hem en Gillis Logghe al zo'n twintig jaar geleden, in hun noviciaatstijd, tijdens het kaartspel begonnen met een uit de hand gelopen 'kastijding' van de verliezer op diens ontblote achterwerk. Al van in die tijd hadden ze geregeld betrekkingen met elkaar, nog tot anderhalf jaar geleden. Maarten Revelaere zei dat hijzelf en zijn medenovicen soms de aandrang voelden om hun onkuisheid te biechten. Ze ontvingen geen troost in de biechtstoel en kregen gemakkelijk absolutie, met als penitentie doorgaans enkel het lezen van een Miserere of iets anders onbenulligs. Bij Allaert Francaert en Francois Maertens was het, toen ze nog novicen waren, tijdens de zangstonen tot een wederzijds betasten onder de pij gekomen. Maertens had een jaar of acht geleden onkiese handelingen moeten ondergaan van Adriaan Screywatere, de toenmalige meester van de jonghers. Screywatere was tegelijk ook hun biechtvader. In de biechtstoel zei hij aan de aspirantnovicen de macht te hebben om in naam van de provinciaal zulke zonden te vergeven, en waarschuwde hen vooral niet te gaan klikken. De gardiaan zou immers veeleer geloof hechten aan zijn eigen versie dan aan die van de verklikkers. Francois Maertens was reeds als leerling van de kloosterschool verkracht geweest door novice Jan Fabri en door een pater. Een andere pater, Filips Ossaert, had hem herhaaldelijk misbruikt in de schoolkamer of elders. Die Ossaert was op een bepaald ogenblik voorgedragen als meester van de kloosterschool, maar uiteindelijk was hij voor die functie gewraakt vanwege zijn slechte reputatie. Maertens zou zich naar zijn zeggen later nooit aan sodomie hebben overgegeven, was hij soms in de stad mogen gaan bij een vrouw, *'maer en mochten noyt uytghaen'*.

Voorals Francois Voughenaere zou zich meermaals aan schoolknappen hebben vergrepen, meestal in staat van dronkenschap. Hij was eens enkel op formele beschuldiging van onkuise aanrakingen door de gardiaan en door broeder Cornelis van Dordrecht gestraft, hoewel de bestraffers maar al te goed wisten dat er in werkelijkheid meer aan de hand was. Broeder Denijs Hocke zou zich schuldig hebben gemaakt aan allerlei perversiteiten. Van hem werd gezegd dat hij *'achter de jonghers liep gelijc d' honden doen'*. Alhoewel de novice Baseye uitdrukkelijk toegaf nog recent sodomitische betrekkingen aan Hocke te hebben toegestaan en zich zelfs nog de precieze datum herinnerde, namelijk daags na de komst van de Gentenaren in Brugge (21 maart 1578), bleef die laatste onder de zwaarste foltering met roeden toch hardnekkig ontkennen. Hij zei liever te willen sterven dan gedwongen te worden toe te geven dat hij ooit *'niet zyne mannelicheijt om ijemants lichaem gecommen heeft'*. Denijs Hocke was de enige van de betichten die tot het einde toe alles bleef loochenen.

Kanunnik Adriaan Smout ging in de stad geweldig tekeer tegen de in het vooruitzicht gestelde doodstraffen. Het kapittel van Sint-Donaas moest hem tot de orde roepen. Vicaris Francois de Goisseau van zijn kant weigerde de minderbroeders Adriaan

Screywatere en Gillis Logghe uit handen te geven. Op 12 en 14 juli moesten de schepenen geweld doen gebruiken om ze in hechtenis te nemen. De raadsheren Huusman en Wyts en de Brugse schepenen deelden op 25 juli officieel aan de vicaris mee dat zes van zijn ordebroeders schuldig waren bevonden aan 'de vuile zonde tegen de natuur.' Om daaraan een einde te maken vroegen ze hem hun een hand af te trekken, zodat ze konden worden berecht 'volgens hun verdiensten'.

in Brugge zijn er bij het vaststellen van de straf andere normen gehanteerd dan in Gent. Enkel de priesters van wie volgens de strafrechtbank uitdrukkelijk vaststond dat ze met misbruik van hun machtspositie anaal geslachtsverkeer hadden gehad met inbegrip van een zaaduitstorting, werden tot de brandstapel verwezen. Die drie elementen waren duidelijk gespecificeerd: misbruik van machtspositie, anaal geslachte verkeer, *cum emissione seminis*. Daar waar in Gent de priesters aan de ergste straf ontsnapten en het de novicen waren die hun daden met de vuurdood moesten bekopen, werden in Brugge de jonge mendicanten gespaard. Zo is er niets bekend van enige straf voor Adolf Clauwaert, Jan de Smit, Baseye, Mareschal, Querci en Verleye, jonge religieuzen die nochtans hadden toegegeven bij sodomitische handelingen te zijn geweest.

Onmiddellijk na het vellen van het vonnis op 26 juli 1578 gebeurde de terechtstelling van de minderbroederspriesters Francois Voughenaere, Francois Maertens en Maarten Revelaere. Op de Burg werden ze na wurging op de brandstapel gecremeerd. Hun verbrande lichamen werden nadien, uit consideratie voor hun priesterlijke staat, in gewijde aarde begraven. De novicen Jan Fabri, Jacob Speelman en Jacob Prumbout werden dezelfde dag met roeden gegeseld en uit de stad verjaagd. Op 1 augustus werden eveneens verbannen: de priesters Adriaan Screywatere, Denijs Hocke, Filips Ossaert, Gillis Logghe, Allaert Francaert. Denis Busco en Gillis Marcellis, de novice Jacob Tant en de lekenbroeder Antoon Fevers.

De arrestaties en vervolgens de terechtstellingen van 28 juni in Gent en van 26 juli in Brugge hadden zware gevolgen voor de betrokken kloostergemeenschappen. In Gent hadden de augustijnen, de karmelieten en de dominicanen al op 24 mei hun kloosters verlaten om in andere kloosters of bij vrienden in te trekken. Op 26 mei kregen de minderbroeders de toestemming om hetzelfde te doen. Einde mei werden de in beslag genomen kerken van de karmelieten en de dominicanen witgekalkt en omgevormd voor de Calvinistische eredienst. De minderbroederskerk kreeg de functie van magazijn voor het geschut. In het klooster richtte men later een 'schone kamer' in voor de vergaderingen van de krijgsraad. De inboedel van de vier kloosters en kloosterkerken kwam in de loop van de maanden juni en juli onder de veilinghamer. De bibliotheken evenwel werden naar het stadhuis overgebracht om er bewaard te worden. We zagen reeds dat er vanaf juni 1578 in het karmelietenklooster een Calvinistisch gymnasium was en dat daar op 6 oktober ook de theologische opleiding van start ging. Het gymnasium vond vanaf december 1578 onderdak in het augustijnenklooster. Het werd in juli 1580 samen met het theologische atheneum overgebracht naar het dominicanenklooster. De dominicanen en de karmelietenkerk waren van 1578 tot 1584 Calvinistische preekkerken. De augustijnenkerk werd grotendeels afgebroken.

In de zomer van 1578 verlieten de meeste Gentse mendicanten de stad. Al vanaf 1 januari 1579 mochten ze terugkeren omdat het stadsbestuur zich neerlegde bij de bepalingen van de Religionsfrid. Maar nadat hier in maart 1579 alles in zijn oude staat was hervallen en er nieuwe beeldenstormen woedden in kloosters en kerken, werden op 8 april 1579 de vier biddende orden kort en goed uit Gent verdreven. Eens te meer verwees het stadsbestuur daarbij naar de leelicke stucken, delicten ende mesusen die

sommigen van hun leden tevoren hadden gepleegd.

In Brugge ging het er minder brutaal toe, maar het resultaat was uiteindelijk hetzelfde. Op 6 en 7 augustus 1578, kort na de terechtstellingen aldaar, kwamen de Brugse schepenen in besloten vergadering nog eens uitvoerig terug op de gebeurtenissen. 'De overblijvende broeders moeten afgeweten hebben van de *abominable vicie ende zonde jeghens nature*,' zo stelde het verslag, 'maar ze hebben het bedekt gehouden. Ze toonden immers geen teken van spijt of afkeer, zoals men redelijkerwijs had kunnen verwachten.'

De schepenen beslisten bijgevolg de grauwbroeders uit hun klooster te zetten, en wel binnen de tien dagen. Ze moesten zich verspreiden. Enkel wie in Brugge geboren was of er het poorterschap bezat, mocht, gekleed in het habijt van wereldlijk priester, in de stad blijven wonen bij vrienden, niet in andere kloosters. Aldus moest 'de herinnering worden uitgewist aan de schande die zovele jaren had voortgeduurd en waarmee de stad oneer was aangedaan en de Almachtige God vergramd.'

Op 13 augustus werd de beslissing door de gezamenlijke vergadering van de beide schepencolleges en de Achttienmannen bekrachtigd en meteen meegedeeld aan de kloosteroversten, gardiaan Francisco d'Astudillo en broeder Francois Everaert. Als bijzondere toegeving kregen broeder Cornelis van Dordrecht en pater Nicolays Defense, hoewel ze geen burger van Brugge waren, op 18 augustus toestemming om eveneens in de stad te blijven, maar wel in het habijt van seculier priester

Intussen had de gardiaan met de steun van de Florentijnse natie een beroep gedaan op aartshertog Matthias om de uitdrijving ongedaan te maken. De stad meende voldoende redenen te hebben om daar niet op in te gaan. Ze had immers in het grauwbroedersklooster het reeds genoemde geschrift gevonden van broeder Jacob Speelman, waarin hij de bekentenissen ten laste van Jacob Voughenaere introk en tevens de houding van enkele schepenen en pensionarissen hevig hekeld. Verder had men gehoord van de kritiek die de minderbroeder Gerard Vervuust in Sluis had geuit, en ook broeder Cornelis van Dordrecht had een briefken *revocatoire* geschreven. Dat alles zou volgens de magistraat hoe langer hoe meer tot blaam van het bestuur strekken en tot oproer van de ingezetenen.

De weer ten top gedreven polemiek werd doorkruist door het vermoeden dat broeder Jacob Speelman was vergiftigd. Terwijl hij zich klaarmaakte om uit de stad te vertrekken, was hij nog binnen geweest in zijn klooster. Onder aanhoudend braken en een onlesbare dorst was hij twee dagen later gestorven. Stadschirurgijn Francois Raepaert en stadsjurist Boudewijn Wyts raadden het schepencollege af een exhumatie te laten doen. Een lijkschouwing zou volgens hen weinig uithalen, aangezien de betrokkene op dat moment al twaalf dagen begraven was.

Al die feiten deden de magistraat op 22 augustus 1578 terugkomen op zijn vorsge beslissing. Zonder onderscheid dienden nu alle grauwbroeders, Brugs burger of niet, vóór zonsondergang de stad te verlaten. De volgende dag werden gardiaan d'Astudillo en pater Everaert, die nog vastgehouden waren voor nadere verantwoording, en broeder Gerard Vervuust, die was gearresteerd in Sluis, eveneens uitgedreven. Vanaf 3 september 1578 mochten de Calvinisten over het minderbroedersklooster beschikken voor het uitoefenen van hun erediens. Het werd evenwel op 26 juli 1580 verkocht en nadien grotendeels afgebroken. Op de plek kwamen een blekerij en een houtmarkt. Net zoals de katholieke repressie in 1525 het ketterse augustijnenklooster van Antwerpen tot de laatste steen had laten slopen, wilde Brugge nu ook elke herinnering aan het grauwbroedersklooster uitwissen.

Het gerechtelijke optreden in de lente en de zomer van 1578 tegen een aantal mendicanten in Brugge en Gent onder beschuldiging van sodomie is in de geschiedschrijving niet onbekend, maar er toch steeds erg omzichtig behandeld. Naast de betrokkenheid van geestelijken was er natuurlijk het feit dat sodomie op zich als een zeer ernstig misdrijf, een *crimen nefandum* werd beschouwd. In zijn handboek strafrecht van 1554 noemde de Brugse criminalist Joos de Damhoudere *sodomie het alderzwaerste crime van oncuysheyt*. Hij maakte een onderscheid tussen het misdrijf met dieren en dat tussen twee mensen. In het laatste geval moesten beide daders met de vuurdood worden bestraft.

Als thema in de historiografie is sodomie ook lange tijd onbespreekbaar geacht. Hier vindt men allicht de reden waarom de gebeurtenissen in Gent en Brugge nog zeer onvolkomen zijn bestudeerd. Het is bovendien de vraag of er in de loop van de eeuwen niet een aantal archiefbronnen — al dan niet met opzet — zijn verdwenen. Zo zijn in de meest omstandige en betrouwbare Gentse kroniek van die tijd, die tegenwoordig bewaard wordt in de Gentse universiteitsbibliotheek, de bladzijden tussen de folio's 338 en 342 verdwenen. Ze handelen over de periode 14 mei tot 13 juli 1578. In het Gentse Bouc van den Crime ontbreken de protocollen van de verhoren. Het Brugse pendant, het Bouc van den Steene, vertoont een lacune voor de betreffende periode, die evenwel ten dele wordt opgevuld door het procesverbaal van enkele verhoren in de folterkelder van het Steen, tot voor kort bewaard in de Interrogatoriën van het fonds Découvertes in het Rijksarchief in Brugge.

Het is tegelijk opvallend dat er later nauwelijks gebruik is gemaakt van de feiten voor apologetische doeleinden in de antikatholieke geschiedschrijving, niet in de 16de en de 17de eeuw en evenmin later. Een protestantse tijdgenoot, Emmanuel van Meteren, schrijft over *de Sodomijtsche vuylicheyt die in Brugge en Gent werd ontdekt*, maar knoopt er verder geen beschouwingen aan vast. In zijn boek over de kerkhervorming in Brugge (1856) vermeldt dominee Henricus Quirinus Janssen dat er tegen de minderbroeders 'hevige beschuldigingen waren opgerezen (beticht van afschuwelijke zonden), hoezeer misschien partijdigheid daaronder gemengd was, uit ouden haat tegen broeder Cornelis'. H.A. Enno van Gelder schreef in 1943, in zijn verhaal over het weigeren van de eed van trouw aan aartshertog Matthias en de StatenGeneraal en over de afkeer van Don Juan: 'Een aantal Minderbroeders werd om dezelfde reden gebannen en dit lot trof in Gent niet alleen deze (die bovendien van de allerschandelijkste ontucht werden beticht, waarom enkelen zelfs levend verbrand werden, een waar schandaalproces dat ook te Brugge plaats vond!), maar ook de Carmelieten, Augustijnen en Cordeliers.'

De katholieke historici namen, soms zeer bewogen, de verdediging op van de terechtgestelde mendicanten. Volgens Patricius Beaucourt de Noortvelde (hij schreef omstreeks 1790) had hun bestraffing niets te maken met ware delicten die ze zouden hebben bedreven, maar alles met de haat van de geuzen tegen de bedelorden in het algemeen en de minderbroeders in het bijzonder. In de egde eeuw zag de Nederlandse katholieke plattelandsartshistoricus W.J.F. Nuyens het proces als een onderdeel van een vooraf beraamd plan van de Calvinisten tegen de bedelorden, uitgewerkt door slimme en stoutmoedige lieden. Hij heeft het over een 'gerechtelijke moord', die 'zoo gansch en al met het Calvinistisch woelen in Gent strookt', en '*een vuigen laster, die den dood van zes ongelukkigen ten gevolge had.*' De Gentse minderbroederrecollect Adolphus van Puymbrouck stelde dat in de zaak tegen de mendicanten de geuzen even

erg waren als de Spaanse inquisitie. De augustijn Dominicus Duynstee noemde de Gentse terechtgestelden 'martelaren van de Calvinistische beeldenstormerij' en verheerlijkte ze nog in 1903 in een toneelstuk. Omzichtiger was de Brugse kanunnik A.C. de Schrevel, toen hij na een diepgaand onderzoek van het Brugse bronnenmateriaal in 1895 tot de conclusie kwam: 'Alle omstandigheden pleiten in het voordeel van de onschuld van de veroordeelden.' Nog genuanceerder was de jezuïetenpater Edouard de Moreau in 1952: 'Niemand zal de schuld van de franciscanen van Brugge als bewezen beschouwen. Wat het proces van Gent betreft zal men zich eerst verbazen over de gelijktijdigheid met dit van Brugge, over de onduidelijkheid en de contradicties van de getuigenissen, over de haast waarmee het onderzoek van de zaak werd gevoerd.'

Een bepaalde katholieke historiografie heeft dus geprobeerd de onschuld van de mendicanten aan te tonen, of althans hun schuld te verdoezelen. De verklikking kwam immers van afvallige medebroeders en de bekentenissen waren door pluymstrijckerie ende veel beloften of onder zware foltering afgedwongen. Een schuldig bevonden en verbannen Brugse minderbroeder zou later zijn bekentenissen hebben ingetrokken, maar door vergiftiging gestorven zijn. En nog in Brugge heeft Francois Everaert, die als predikant van het minderbroedersklooster getuige was van de levenswandel van de drie terechtgestelde medebroeders, bij de heroprichting van de kloostercommunauteit in 1584 een distichon gewijd aan hun nagedachtenis. Het luidt dan dat hij dat zeker niet zou hebben gedaan mocht hij zelf van hun schuld overtuigd zijn geweest. Volgens een martyrologium van de augustijnen heeft in Gent de karmeliet Jan de Pottre verklaard dat de broeders Danneels en Van Dycke zowel in als buiten hun laatste biecht hun onschuld staande hielden.

Is het gerechtelijk optreden tegen de mendicanten dan een schijnproces geweest, geleid door partijdige onderzoeksrechters? Men dient ongetwijfeld voor ogen te houden dat zowel in Brugge als in Gent verscheidene schepenenrechters uitgesproken protestanten waren. De Gentse pensionarissen Jacob Tayaert en Lucas Mayaert, die in de zaak van de mendicanten van stadswege in de Raad van Vlaanderen verschenen, waren ex-geloofsballingen en allang overtuigde Calvinisten. Ook de Brugse pensionaris Nicolas Casembroot, die veel werk verzette voor de aangelegenheid, stond allerminst in het katholieke kamp: in 1568/1569 was hij lid en 'ouderling' van de Italiaanse vluchtelingenkerk in Londen geweest en in 1572 had hij als gezant van Oranje een flinke subsidie weten te verwerven bij het Engelse hof ter ondersteuning van het geuzenregime in Holland en Zeeland. Over de overtuiging van de beide commissarissen van de landsheer dient men genuanceerder te oordelen. De eerste, Gillis Wyts, uit erasmiaansen huize, was de man die in de jaren zestig, als toenmalig stadspensionaris van Brugge, vanwege zijn verhandeling over de armenzorg in een hevig conflict was geraakt met precies de Brugse bedelmonniken. Zijn aanhankelijkheid tegenover het Gentse regime bewees hij door in 1579 als raadsheer de kant van de dissidente Raad van Vlaanderen te kiezen. Daarentegen was de tweede commissaris, Joos Huusman eveneens een voormalig pensionaris van Brugge — een onverdachte katholiek. Dat blijkt onder meer uit het feit dat hij na de herovering door de hertog van Parma werd voorgedragen voor het presidentschap van de heropgerichte katholieke en Spaansgetrouwe Raad van Vlaanderen. Wel was hij in de dagen na de terechtstellingen in Brugge het voorwerp geweest van een ophefmakend incident. Pastoor Pieter Braems van de (nu verdwenen) Sint-Basiliuskerk, gelegen naast de gevangenis van het Steen, onderbrak op 30 juli 1578 zijn mis toen hij onder de kerkgangers Huusman bemerkte. Hij vroeg hem

terstond zijn kerk te verlaten, aangezien hij hem wegens medeplichtigheid aan de terechtstelling van priesters als geëxcommuniceerd beschouwde.

De raadsheren De la Porte, Snouck en Jaqueloot, die als taak hadden voor de Raad van Vlaanderen de stukken van de Gentse processen op hun juridische juistheid na te kijken, waren alleszins overtuigde katholieken en extreem koningsgezinden. En uiteraard waren er de vertegenwoordigers van de katholieke geestelijkheid zelf. In Brugge mochten ze de rechtshandelingen als waarnemers bijwonen, in Gent het procesdossier inkijken en desnoods commentariëren. Er is geen enkel spoor dat een van al die katholieke betrokkenen enig protest heeft laten horen tegen de ten laste gelegde feiten als zodanig. Er zijn dus geen klaar aanwijsbare redenen om de strafzaak als een doorgestoken kaart te beschouwen, noch om het schuldvraagstuk open te laten. Zowel de vorstelijke raadsheren als Jan van Hembyze zelf hebben zich trouwens zeer solide ingedekt tegen elke mogelijke schijn van vooringenomenheid.

Dat alles neemt niet weg dat het ogenblik waarop de feiten aan het licht werden gebracht chronologisch wonderwel paste in de strategie van de antikatholieke machthebbers. Ze hebben het geval gretig aangepakt om er een waar spektakelstuk van te maken. Het viel in een periode waarin niet alleen in Gent en in Brugge, maar ook in verschillende andere Nederlandse steden de mendicanten het voorwerp waren van verdachtmaking en haat. De reden was hun vermeende afhankelijkheid aan Don Juan en zijn katholieke partij, de vijand dus tegen wie de 'patriotten' met alle middelen de oorlog krachtig wensten voort te zetten. Dat was hier zo en dat was elders in het land niet anders. Op pinksterzondag 1578, de dag waarop in Gent de hel losbarstte, werden in Antwerpen de jezuïeten onder dwang ingescheept op een beurtschip naar Mechelen, en op 22 mei vond daar de uitdrijving van de minderbroeders plaats.

Ook in mei 1578 ontstond er in Amsterdam felle beroering tegen de mendicanten die niet onmiddellijk gevolg hadden gegeven aan het bevel van de Staten-Generaal om een eed van trouw aan Matthias en van afkeer van Don Juan af te leggen. Op 26 mei werden de Amsterdamse minderbroeders naar de Dam gebracht, onder spottend gejoel van de menigte, die met vuil gooide en allerlei handtastelijkheden bedreef. Samen met de regenten en enkele andere geestelijken werden de minderbroeders uit de stad verdreven.

In Haarlem werd op 29 mei 1578 lelijk huisgehouden in de kloosters van de minderbroeders en dominicanen. In Utrecht waren de minderbroeders vanaf 15 juni in onderhandeling met de stad over het al dan niet afleggen van de eed. Op 27 juni werden ze kortweg buitengezet, volgens een kroniek in het British Museum mede op beschuldiging van sodomie.

Tenslotte dient te worden herhaald dat het optreden tegen de biddende orden in Gent volkomen samenvalt met een felle gedrevenheid om plaats te maken voor de Calvinistische predikatie. Niet ten onrechte was later Jean le Clerc (1657/1736), een inde Republiek verblijvende protestantse historicus van Geneefse origine, van oordeel dat Hembyze en Ryhove het delict gretig hebben aangegrepen om de bevolking tegen de geestelijkheid op te hitsen en vervolgens met grote voortvarendheid de gereformeerde religie in te voeren in Gent. In het meer bezadigde Brugge was de samenhang aanvankelijk nog niet zo uitgesproken. Op 27 juni 1578, de dag vóór de terechtstellingen in Gent, had de Zwinstad het zelfs nodig gevonden een speciale afvaardiging naar Gent te sturen om de woede om het verbod van Calvinistische predicaties in Brugge aldaar te temperen. *'Elke magistraat moet rekening houden met de eighen inclinatie van zynder gemeente'*, zo zette het Brugse stadsbestuur tegenover

de collega's van Gent de puntjes op de i. Maar kort daarop was in de praktijk de situatie in Brugge niet anders meer dan in Gent.

De pinksterdagen van 1578 hebben een uiterst zwarte periode ingeluid voor de mendicanten van Gent, Brugge en Hulst. Ze werden mateloos getreiterd en uiteindelijk weggejaagd door de revolutionaire stadsbesturen. Bovendien werden ze gestigmatiseerd door het openbaar maken van wantoestanden in hun kloosters. In totaal werden 36 minderbroeders en augustijnen gearresteerd op verdenking van ontucht. Acht van hen zijn uiteindelijk op beschuldiging van sodomitische praktijken op de brandstapel terechtgesteld, één werd postuum op de brandstapel gecremeerd. Elf anderen werden verbannen en nog eens zes onder geseling gewoon weggejaagd uit het land. Vier betichten werden na een langdurige gevangenschap uiteindelijk vrijgelaten zonder verdere straf. Niet het minst het overlijden onder zeer verdachte omstandigheden van Jan d' Hamere in Gent en van Jacob Speelman in Brugge geeft de gebeurtenissen een bijna hallucinant karakter.

Alleszins behoort het schokkende optreden tegen de mendicanten van Brugge en Gent tot de meest opzienbarende feiten in de Vlaamse kloostergeschiedenis van de 16de eeuw.